

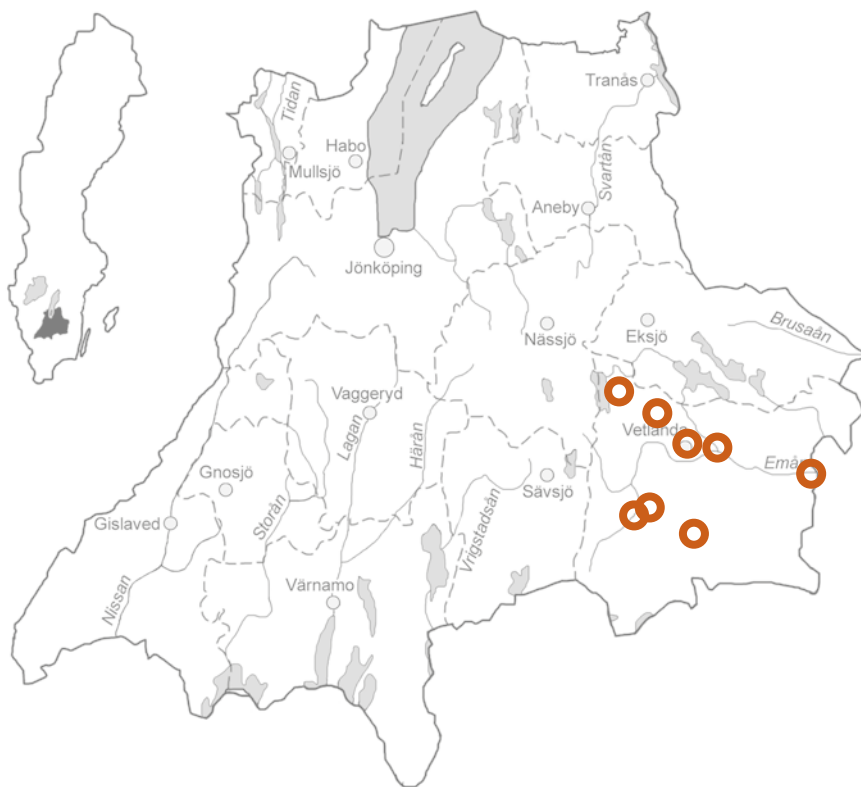
Tätorter i Vetlanda kommun

Kulturhistorisk karaktärisering av tätorterna Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö i Vetlanda kommun, Jönköpings län

Tätorter i Vetlanda kommun

Kulturhistorisk karaktärisering av tätorterna Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö i Vetlanda kommun, Jönköpings län

Jönköpings läns museums dnr: 2023-159

Rapport och foto: Magdalena Jonsson och Veronica Olofsson

Grafisk mall: Anna Stålhammar

Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2023

Innehåll

Inledning	5
Bakgrund och syfte	5
Avgränsningar	6
Rapportens upplägg	6
Om kulturhistorisk värdering och lagstiftning	6
Om kulturhistoriskt värde	6
Lagstiftning	9
Karaktärsbeskrivningar	12
Vetlanda	13
Kort beskrivning av staden	13
Stadens allmänna historia	14
Beskrivning och analys för respektive område	17
Centrum	20
Nygatan med omgivande kvarter	27
Östersand och Folketsparksområdet	31
Brunnsgård	34
Brunnsgårds industriområde, Maden och Målaregården	37
Stensåkra, norra delen	40
Stensåkra, södra delen	43
Bäckseda	46
Östanskog	53
Östanå	54
Brogårds industriområde	57
Pukaregården	60
Tomaslunden och Västra Tomaslunden	65
Plantskolan och kyrkogårdarna	69
Lövhagen och Nässja	73
Karlslund och Lövhagen	75
Gästgivaregården	78
Kvarndammen och Tjustkulle	82
Nydala industri- och handelsområde	86
Himlabackarna	87
Mellangården och Stenevad	89
Norrgården, Forngården och Folkets park	93
Sammanfattning – betydelsefulla karaktärsdrag i Vetlanda	98
Ekenässjön	102
Landsbro	112
Korsberga	120
Kvillsfors	128
Björköby	136
Holsbybrunn	146
Myresjö	160
Administrativa uppgifter	167
Referenser	168

Inledning

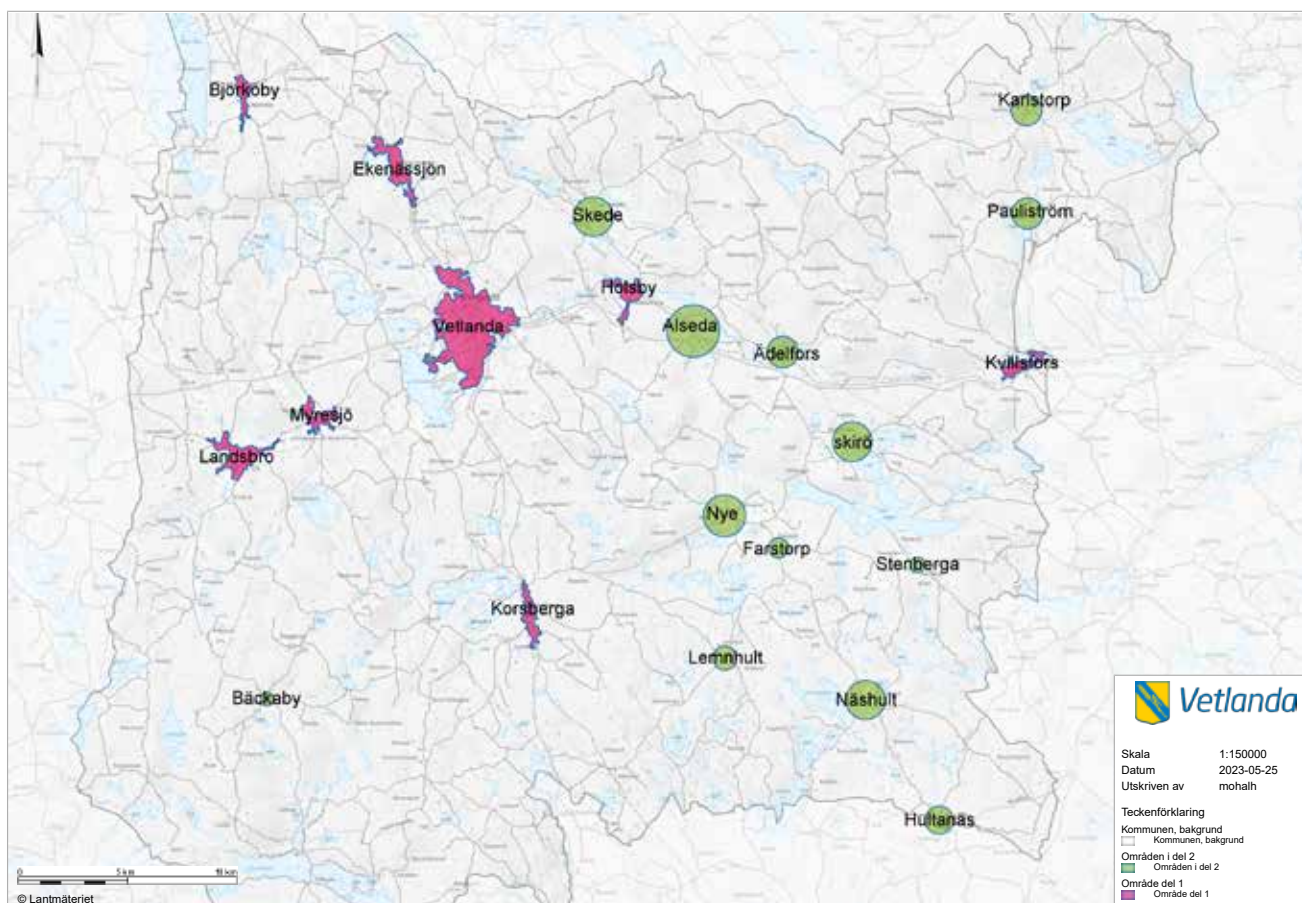
Bakgrund och syfte

Vetlanda kommun ska ta fram en ny översiktsplan. För att förtydliga planeringsförutsättningarna vad gäller kulturvården behöver de befintliga kulturmiljöunderlagen uppdateras. Jönköpings läns museum har, i samarbete med Kalmar läns museum, fått i uppdrag av Tekniska kontoret vid Vetlanda kommun att upprätta ett nytt kulturmiljöunderlag.

Uppdraget består av två delar. Del 1 omfattar en kulturhistorisk karaktärisering av åtta tätorter inom kommunen. Del 2 utgör en översiktlig bebyggelseinventering och klassificering av enskilda byggnader inom ovan nämnda tätorter samt ytterligare 12 orter. Arbetet i del 2 utförs under hösten 2023 och våren 2024. De byggnader som bedöms vara värdefulla från kulturhistorisk synpunkt, registreras digitalt i en webb-baserad applikation som utvecklats av Länsstyrelsen i Jönköpings län.

Föreliggande rapport är en redovisning av uppdragets del 1 – kulturhistorisk karaktärisering av åtta tätorter. Syftet med utredningen är att utgöra ett underlag till kommunens arbete med ny översiktsplan. Arbetet tar sin utgångspunkt i fältbesök i de olika tätorterna och genom av arkiv- och litteraturstudier. Fältbesök och sammanställning av rapport har utförts mellan augusti och novem-

Karta över Vetlanda kommun. De rosa ytorna redovisar de tätorter som karaktäriseras i denna rapport. I de orter som redovisas med en grön prick kommer bebyggelsen att inventeras i projektets del 2.

ber 2023. Arbetet har utförts av byggnadsantikvarierna Veronica Olofsson vid Jönköpings läns museum och Magdalena Jonsson vid Kalmar läns museum.

Avgränsningar

Karaktäriseringsarbetet har avsett åtta tätorter, vars geografiska avgränsningar angetts av kommunen. Dessa tätorter är Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö. Avgränsningarna framgår av de kartor som ingår i rapporten.

Rapportens upplägg

Rapporten inleds med en beskrivning av grunderna för bedömningen av kulturhistoriska värden och sedan följer en redogörelse för den lagstiftning som reglerar skydd och säkerställande av bebyggelsen.

Efterföljande kapitel redovisar utredningens resultat. Varje tätort presenteras med en kortfattad Ortsbeskrivning och en historik samt med en karta som redovisar de olika karaktärsområden som orten indelats i utifrån bebyggelsens karaktärer. För vardera karaktärsområde presenteras en övergripande områdesbeskrivning och områdeshistorik, kulturhistorisk värdering med precisering av betydelsefulla karaktärsdrag samt antikvariska rekommendationer. Rapporten redovisar även områden som är att betrakta som särskilt värdefulla bebyggelseområden och som därför är av särskild vikt att uppmärksamma genom ställningstaganden i översiktsplanen och som även kan behöva beaktas och regleras i detaljplanarbetet. Dessa områden redovisas på de kartor som finns i rapporten. Rapporten illustreras även av en mängd foton.

Den kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen i tätorterna, som inventerats och klassificerats under hösten 2023 och vidare under våren 2024, redovisas inte i rapportens kartunderlag. Inventeringen presenteras endast i kommunens handläggarkarta.

Om kulturhistorisk värdering och lagstiftning

Om kulturhistoriskt värde

En byggnads eller ett bebyggelseområdes kulturhistoriska värde hänvisar till flera delar i plan- och bygglagen. Riksantikvarieämbetet har gjort en definition av vad detta innebär vad gäller bebyggelse: Kulturhistoriskt värde

”avser de möjligheter materiella och immateriella företeelser kan ge vad gäller att inhämta och förmedla kunskaper om och förståelse av olika skeenden och sammanhang – samt därigenom människors livsvillkor i skilda tider, inklusive de förhållanden som råder idag.”

Enkelt uttryckt kan exempelvis en byggnad sägas ha ett kulturhistoriskt värde om den kan ge betraktaren kunskap och upplevelser av bl.a. historia.

Fabrikör Vilhelm Bäckmans villa i Björköby, uppförd av den betongsten kallad Polstenen som hans företag Vebe tillverkade. Byggnaden och den intilliggande fabriksbyggnaden har såväl byggteknikhistoriska, som samhällshistoriska och personhistoriska värden.

Den kulturhistoriska värderingen i föreliggande utredning utgår från en värderingsmodell utarbetad av Riksantikvarieämbetet, vilken beskrivs i boken "Kulturhistorisk värdering av bebyggelse" av Axel Unnerbäck. Enligt denna modell bygger det kulturhistoriska värdet på dokumentvärden och upplevelsevärden samt förstärkande motiv.

Dokumentvärden

Med dokumentvärde menas faktiska historiska egenskaper som byggnader har. Detta är värden som kan beskrivas objektivt, kanske i vissa fall mätas och jämföras med andra byggnader. Dokumentvärdet inbegriper historiska egenskaper inom en rad områden, det kan vara; byggnadshistoriskt, byggnadsteknikhistoriskt, arkitekturhistoriskt, samhällshistoriskt, socialhistoriskt, personhistoriskt eller t.ex. teknikhistoriskt.

Upplevelsevärden

Upplevelsevärden beskriver estetiskt och socialt engagerande egenskaper hos bebyggelsen. Dessa värden är mer subjektiva, vilket gör dem svårare att mäta och kvantifiera då de utgår från värderingar.

Arkitektoniska och konstnärliga värden är välkända begrepp som kanske inte kräver någon speciell förklaring. Med patina avses att byggnaden genom sitt skick kan förmedla en tidsdimension och ge upplevelsen av en långvarig användning. Gränsen mellan patina och rent slitage eller direkta skador är ofta otydlig och kan vara svår att uppfatta.

Med miljöskapande värde avses en byggnads betydelse för miljön som helhet.

Identitetsvärdet står för det som gör att vi känner trygghet, samhörighet och hemkänsla i miljön. Byggnaderna i sig behöver inte vara märkvärdiga, för att ha detta värde. Som kommande utifrån kan det vara svårt att uppfatta den här typen av värden som i mycket handlar om det bekanta och vardagliga men också igenkännbara.

I kontinuitetsvärdet ligger en tidsaspekt, att en plats eller ett område har använts för en viss sorts verksamhet under lång tid.

Med traditionsvärde kan avses speciella tilldragelser som kan förknippas med en särskild byggnad eller plats, eller en byggnads betydelse som bärare av en tradition.

Symbolvärdet är relativt lättförståeligt och ofta tydligt. En byggnad kan vara en symbol för en ort, en stad, ett begrepp eller en samhällsfunktion. Ibland är symbolfunktionen avsedd, i andra fall kan byggnaden i efterhand ha fått en symbolroll.

Förstärkande, övergripande motiv

Till ovan beskrivna värden kan man sedan lägga förstärkande övergripande motiv. En byggnads värde har traditionellt varit starkt förknippad med dess bevarandetillstånd. Ett hus i originalskick el-

Två karaktärsskapande byggnader med höga arkitektoniska värden i centrala Vetlanda, stadshuset från 1970 och det f.d. bankhuset från 1917.

I många av kommunens tätorter har järnvägen haft en stor betydelse för utvecklingen. Stationshusen har ett symbolvärde och minner om denna historiska betydelse. I flera orter har dock stationshuset rivits, vilket försvårar förståelse av ortens framväxt. Här ses stationshuset i Björköby uppfört 1914 då järnvägen mellan Nässjö och Vetlanda invigdes.

I slutet av 1700-talet anlades en hälsobrunn i nuvarande Holsbybrunn. Anläggningen var i drift med möjlighet till bad och brunnsdrickning ända fram till mitten av 1900-talet. Området med brunn och byggnader från 1800-tal och tidigt 1900-tal är av stort intresse som länets enda bevarade brunnsanläggning.

Kyrko- och frikyrkolivet har varit och är livaktigt inom kommunen. De många kyrkobyggnaderna, varav flera är äldre och ännu välbevarade, utgör ett värdefullt karaktärsdrag i flera orter då de minner om denna tradition. Här ses missionskyrkan i Björköby uppförd på 1910-talet.

ler med få förändringar från dess uppförandetid, har nästan alltid klassats högre än en byggnad som genomgått ett antal utvecklingsskeden. I dessa sammanhang brukar man tala om autenticitet och äkthet som just förstärkande motiv.

En byggnad i originalskick berättar om byggnadsskicket vid tillblivelsetiden, vilka färgsättningar som var populära och andra ofta modebetonade drag. En byggnad i originalskick kan därför ofta också ha ett pedagogiskt värde, genom dess tydlighet, vilken gör den relativt lätt att läsa och förstå.

Kvalitet i detta sammanhang inbegriper flera olika egenskaper, från ett rent hantverksutförande till mera estetiska aspekter, där man ser skönheten i en väl uttänkt konstruktion, noggrant utformade detaljer, väl valda material och ett skickligt utfört hantverk. I en medveten arkitektonisk gestaltning finns kvalitetsbegreppet ofta inbyggt, omsorgen om detaljerna och goda och anpassade material är t.ex. egenskaper som brukar förknippas med god arkitektur. Detta knyter samman det konstnärligt-arkitektoniska värdet med det mera jordnära kvalitetsbegreppet som ligger i hållbarhet, slitstyrka och funktionsduglighet.

Sällsynthet är ytterligare ett så kallat förstärkande motiv. Om en byggnad visar sig vara ensam i sitt slag blir bedömningen givetvis en annan än om den är en i raden. I motsats till sällsyntheten står representativitet. Med det representativa menas ofta det som är typiskt för en trakt, socken eller landskap. Det kan även avse näring eller ett socialt skikt. Det kan gälla byggnadens utformning, typ av byggnad, val av byggnadsmaterial etc. Bedömningen av det sällsynta och representativa varierar utifrån olika perspektiv; nationellt, regionalt och lokalt.

Om kulturhistorisk karaktärisering

En byggnads och ett bebyggelseområdes karaktärsdrag är en hänvisning till plan- och bygglagens (PBL) 2 kap. 6 §. Genom att hänsyn tas till karaktärsdragen värnas bebyggelseområdets historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden. Vidare anges i PBL 8 kap. 17 § att ändring av en byggnad skall göras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tillvaratar dess värden. Därmed undviks även förvanskning i enlighet med PBL 8 kap 13 §.

En kulturhistorisk karaktärisering syftar därför till att ange vilka karaktärsdrag och egenskaper som skapar de kvaliteter som man önskar värna. Utifrån det är det sedan möjligt att bedöma vilka tillägg och ändringar som är möjliga att göra utan att skada de grundläggande värdena och den kulturhistoriska läsbarheten. Som utgångspunkt för karaktäriseringen har Boverkets "Checklista karaktärsdrag" använts som utgångspunkt.

Lagstiftning

Inom kulturmiljöområdet är det framförallt tre olika lagar som reglerar den enskildes och samhällets rättigheter och skyldigheter – det är plan- och bygglagen, kulturmiljölagen och miljöbalken.

Plan- och bygglagen – PBL

Plan- och bygglagen (PBL) är den lag som kommunerna har att förhålla sig till vad gäller planering och lovgivning.

I lagens 2 kap. 2, 3, 6 §§ preciseras ett antal allmänna intressen. Där anges bl.a. att man ska ta hänsyn till stads- och landskapsbildningen och platsens natur- och kulturvärden. Ett bebyggelseområdes särskilda historiska, kulturhistoriska miljömässiga och konstnärliga värden ska skyddas. Befintliga karaktärsdrag ska respekteras och tas tillvara. Vikten av att ta hänsyn till kulturvärden betonas även vid reglering av översiktsplanering i 3 kap. 4 § och av detaljplanering i 4 kap. 8, 16, 42 §§.

Ytterligare krav på byggnader, tomter och allmänna platser finns i plan- och bygglagens 8 kap. 9, 13, 14, 17 §§ och vid bygg- och rivningslov i 9 kap. 34 §§. Där finns bl.a. ett förbud mot att förvanska särskilt värdefulla byggnader. Ändringar av byggnader ska alltid göras varsamt och deras värden och kvaliteter ska tas till vara.

Vid tillämpningen av lagen gäller att byggnadsnämnden ska göra en avvägning mellan enskilda och allmänna intressen.

Översiktplan – Genom översiktsplanen ska kommunen redovisa hur att den fysiska miljön bör användas, utvecklas och bevaras på kort och lång sikt. I översiktsplanen kan kulturmiljöns värden tydliggöras och analyseras utifrån ett större sammanhang, vilket möjliggör för kommunen att skaffa sig en handlingsberedskap inför framtida utveckling. I översiktsplanen ska kommunen redovisa hur man avser att tillgodose miljöbalkens krav på att riksintresseområdena ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada deras värden.

Detaljplan – I detaljplan ska kommunen ange hur ett område kan utvecklas och förändras utan att kulturvärdena skadas. När en detaljplan tas fram ska det tydliggöras vilka kulturvärden området har och hur de påverkas av den föreslagna förändringen. I detaljplanen kan kulturhistoriskt värdefulla byggnader och bebyggelseområden förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser.

Underhåll – Generellt gäller att en byggnad eller anläggning ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaperna bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och till byggnadens kulturhistoriska värde, så att dessa bevaras (PBL 8 kap. 14 §). Om en fastighetsägare inte underhåller sina byggnader har byggnadsnämnden möjlighet att ingripa (11 kap. 19 §).

Många av kommunens tätorter har uppstått längs äldre färdvägar och ofta hittar man äldre bostadsbebyggelse utefter dessa. De gamla vägsträckningarna, som ofta utmärks av en slingrande sträckning, har när orten utvecklats infogats i nya planstrukturer. Här ses landsvägens gamla sträckning genom Ekenässjöns norra del.

Inom Vetlanda kommun har det funnits ett större antal hustillverkningsföretag och än idag lever denna tradition kvar. De s.k. kataloghusen karaktäriserar idag många av de bostadsområden som finns i kommunens tätorter och minner om den lokala trähusbyggnadstraditionen. Husens arkitektur präglas av den tid då de uppförts. För att bevara husets karaktär är det viktigt att ändringar utförs varsamt och med hänsyn till byggnaden. På fotot ses fyra villor från tidigt 1970-tal med bevarad ursprungskaraktär. Husen finns utmed en gata i samhället Holsbybrunn.

Ändring – Vid ändring av en byggnad ska åtgärderna göras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar tillvara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden (PBL 8 kap. 17 §). Vidare vid ändring av en byggnad får de tekniska egenskapskraven (som omnämns i PBL 8 kap. 4, 5 §§) enligt PBL 8 kap. 7 § anpassas och avsteg från kraven får göras med hänsyn till varsamhetskravet och förvanskningförbudet.

Förvanskning – Lagstiftningen omfattar även ett förvanskningförbud. En byggnad, anläggning, tomt, allmän plats eller bebyggelseområde som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas (PBL 8 kap. 13 §).

Rivning – En byggnad som bör bevaras på grund av sitt historiska, kulturhistoriska, miljömässiga eller konstnärliga värde får inte rivas (PBL 9 kap. 34 §).

Bygglov – Om någon planerar att bygga till eller på annat sätt ändra en byggnad kan det vara aktuellt att ansöka om bygglov. En av flera förutsättningar för att bygglov ska kunna ges är att såväl byggnadens som platsens kulturvärden tas tillvara. Flera av de bygglovsbefriade åtgärder som finns för en- och tvåbostadshus, gäller inte för byggnader eller bebyggelseområden med kulturhistoriska värden. Eftersom regelverket är komplicerat är det bäst att kontakta kommunen för att få reda på om bygglov krävs.

Kulturmiljölagen – KML

Kulturmiljölagen slår i sitt första kapitel fast att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön och att ansvaret för kulturmiljön delas av alla. Såväl enskilda som myndigheter ska visa hänsyn mot kulturmiljön. Den som planerar eller utför ett arbete ska se till att skador på kulturmiljön undviks eller begränsas.

Lagen omfattar i sina följande kapitel sedan bl.a. fornminnen, ortnamn, byggnadsminnen, kyrkor och kyrkogårdar specifikt.

Fornlämningar har ett generellt skydd.

Byggnadsminnen fastställs efter beslut av länsstyrelsen och omfattas av för byggnaden relevanta skyddsbestämmelser.

Samtliga kyrkor inom Svenska kyrkan uppförda före 1940 har ett generellt skydd, vilket innebär att församlingen/pastoratet söker tillstånd hos länsstyrelsen för att genomföra förändringar. Även modernare kyrkor kan få ett utökat skydd efter särskilt beslut.

Inom kommunal planering är det kanske framförallt fornlämningar som kommunen har särskilt ansvar för att beakta.

Miljöbalken – MB

I miljöbalken ges utgångspunkten för det allmännas ansvar att skydda kulturmiljön. Miljöbalken reglerar resursfrågor och betonar också vikten av att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. I miljöbalkens tredje kapitel om hushållning med mark- och vattenområden ställs det krav på att områden och miljöer som har allmän betydelse på grund av deras kulturvärden, så långt som möjligt ska skyddas mot åtgärder som kan påtagligt skada dem. Är området av riksintresse, så ska det skyddas mot sådana åtgärder. För samordningen av de allmänna intressena, och däribland skyddet av kulturmiljön, ska kommunerna ha en aktuell översiktsplan som redovisar hur riksintressenas värden ska tillgodoses. Miljöbalken stadgar även att översiktsplanen ska redovisa en bedömning av den påverkan på miljön som planens genomförande kan få.

Kyrkor uppförda före 1940, byggnadsminnen och fornlämningar skyddas genom kulturmiljölagen. Ovan ses Myresjöes gamla kyrka från 1100-talet och det byggnadsminnesförklarade virkemagasinet uppfört 1947 för Borohus i Landsbro.

Inom kommunen finns en mängd skyddade fornlämningar, vilka kommunen måste beakta i sin planering. På bilden ses en av de fornlämningsområden som finns inom Vetlanda stad, gravfältet i Norrgården.

Karaktärsbeskrivningar

Nedan följer kulturhistoriska karaktärsbeskrivningar för tätorterna Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillefors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö. Varje Ortsbeskrivning inleds med en övergripande beskrivning av orten med en karta där tätortsavgränsningen redovisas. På denna karta redovisas även de olika karaktärsområden som tätorten i vissa fall indelas i. Därefter följer en kort historik om ortens fysiska utveckling, illustrerad med historiska kartor samt äldre och nutida foton.

För vardera karaktärsområde följer därefter en fördjupad karaktärisering där områdets kulturhistoriska uttryck förtydligas. Avslutningsvis presenteras en punktlist över karaktärsdrag som är betydelsefulla för det kulturhistoriska värdet, en övergripande klassificering samt antikvariska rekommendationer för hur dessa värden kan tillvaratas, användas och utvecklas i översiktsplan och i detaljplanering.

De tätorter som presenteras i rapporten är Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillefors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö.

Vetlanda

Kort beskrivning av staden

Nedan följer en översiktlig beskrivning av Vetlanda stad. Texten är till delar hämtad ur den fördjupade översiktsplanen för Vetlanda tätort från 2018.

Vetlanda utgör centralort i Vetlanda kommun och har ett centralt läge i kommunen. Vetlanda är en knutpunkt i det regionala och interregionala vägnätet med vägarna 31, 32, 47, 125 och 127 som korsar varandra i anslutning till tätorten. Genom de centrala delarna av Vetlanda går flera starkt trafikerade gator som Nygatan, Storgatan, Vitalagatan och Lasarettsgatan. En stor del av trafiken på dessa gator är genomfartstrafik. Väster och söder om stadskärnan går Västerleden som är avsedd för förbifartstrafik.

Vetlanda rymmer mycket grönska i form av större grönområden, parker och trädalléer. Den kringliggande skogen letar sig också in i stadsbebyggelsen på många ställen och ger tätorten en grön och lummig prägel. Östanå och Norrgårdsområdet utgör viktiga rekreationsområden i stadens utkanter. Vetlandabäcken slingrar sig genom tätorten omsluten av grönska och utgör ett uppskattat och välanvänt rekreationsstråk. Inom tätorten och i dess omland finns ett stort antal fornlämningar som ligger utspridda såväl som koncentrerade i större områden.

Bebyggelsen i Vetlanda håller en relativt låg byggnadshöjd. Bostadsbebyggelsen består till övervägande del av småhusbebyggelse, men det förekommer större bostadsområden med flerbostadshus i tätortens utkanter. Bäckседа utgör en separat del av tätorten, både historiskt och fysiskt, och består i huvudsak av villabebyggelse från 1970- och 1980- talen. Under 2000-talet har nya områden tillkommit i Vetlandas norra del, vid Mellangårdsbacken och Himlabacken, och i söder i Östanskog, Gillesgården och Storegården. Detta har tillsammans med en omvandling av fritidshusbebyggelsen vid sjön Grumlan i söder inneburit en utbredning av bostadsområden för permanentboende i tydlig nord-sydlig riktning. Under de senaste åren har ny bebyggelse också tillkommit genom förtätning i den befintliga bebyggelsen.

Vetlandas större industriområden är centralt lokaliserade med Brogårds industriområde strax sydväst om centrum och Brunnsgård/Målaregården öster om centrum. Handelsområden finns i centrum och externt i Nydala i norr samt i mindre omfattning i Brogård söder om Västerleden. I den norra delen av centrala Vetlanda finns flera grundskolor och i den nordvästra delen av tätorten ligger kommunens gymnasium. I den norra utkanten finns Tjustkulle idrottsområde som rymmer bandy- och ishockeyhallar, boulebana, skidbacke och fotbollsplaner.

Den centrala korsningen vid torget där Storgatan, Lassarettsgatan och Vitalagatan möts. Stadshuset med sina sex våningar reser sig högt över den övriga bebyggelsen.

I stadens norra del finns ett större sammanhängande parkområde som följer Vetlandabäckens flöde.

Inom staden finns flera idrottsanläggningar. Här ses Heds arena som är den tidigare bandyplanen, idag fotbollsplan.

Stadens allmänna historia

Det som idag är Vetlanda stad växte fram under 1800-talet i ett område som fungerat som centrum för Östra härad, tingsplats, kyrkplats, marknadsplats och en vägknut där fem landsvägar mötts. Det stora antalet gravar från järnålderns senare del i Vetlanda och byarna åt väst och sydväst samt förekomsten av runstenar utgör dock påtagliga bevis för att Vetlanda var en central ort redan under järnålder och tidig medeltid. Byns storlek och namn talar också för att bebyggelse och odling haft stor utbredning under ett tidigt skede. Redan under sent 1100-tal uppfördes en stenkyrka i området. Vid Torget låg Östra härads tingsplats från medeltid och framåt. Tidiga marknadsrättigheter ligger bakom ortnamnet Torget och i kartor från 1645 och framåt redovisas raderna av marknadsbodar i byns ena ände. Mellan Vetlanda och Torget låg fram till sent 1700-tal avrättningsplatsen. Här finns ännu en plats som kallas "Galgeberg".

Vid tidigt 1800-tal fanns områdets bebyggelse grupperad kring de tre vägknutarna i området. Vetlanda kyrkby låg vid den norra vägknuten där landsvägen från Stockholm över Eksjö mötte landsvägen från Vrigstad och Jönköping. Närmast korsningen låg kyrka, tingshus, gästgivargård, sockenstuga och skola. I området norr om kyrkan intill Vetlandabäcken låg gårdarna Mellängården, Postgården och Norrgården och i området sydväst om kyrkan pukslagarbostället Tomasgården och Kullagården. Byn Torget låg vid den södra vägknuten där vägarna från Kalmar och Oskarshamn möttes. Närmast korsningen låg en rad av marknadsbodar och strax intill gårdarna Brunnsgården, Kistegården och Målaregården. Vid den mellersta vägknuten låg en mindre bebyggelse och gården Mogärde. By- och gårdsnamnen lever kvar som benämningar på olika områden i staden.

Med näringsfrihetens införande under mitten av 1800-talet började den borgliga tätorten växa fram. Köpmän och hantverkare flyttade in till bysamhället Vetlanda. Den tidigaste bebyggelsen uppfördes utmed landsvägen mellan kyrkbyn och Torget, nuva-

Odaterat foto av kyrkbyn sedd från nuvarande Storgatan i söder.

rande Storgatan. Apoteket med sin tillhörande park var en av de första tomterna som lades ut, men snart kom även flera andra affärs- och bostadshus att uppföras. Bebyggelsen utvidgades senare utmed nuvarande Vitalagatan och Lasarettsgatan. Under 1800-talets sista årtionden etablerades de första industrierna i området, såsom kvarn, sågverk och träförädlingsindustrier. Framväxten av industrier fortsatte under 1900-talets första hälft, i första hand inom träförädling, men även matvaru-, mekanisk- och beklädnadsindustri.

Ortens kommunikationsmässigt gynnsamma läge vid fem landsvägars möte förstärktes ytterligare när järnvägsförbindelsen Sävsjö–Vetlanda tillkom 1885 och på så sätt anslöt Vetlanda med Östra stambanan. År 1887 blev det framväxande bysamhället ett municipalsamhälle, vilket medförde att brand-, byggnads-, hälsovårds- och ordningsstadga kunde antas. Grundstrukturen för stadens nuvarande centrum med kvartersindelning och gatunät fastlades i 1888 års karta över bysamhället Hwetlanda. Det är i stora drag en rutnätsplan anpassad till järnvägen, Vetlandabäcken och befintligt vägnät med de sedan tidigare delvis redan utlagda tomterna längs med de landsvägar som vi idag känner som Storgatan, Vitalagatan och Lasarettsgatan.

År 1898 köpte municipalsamhället Tomas- och Kullagården. Markerna tomtindelades och den expanderande orten utökades nu i området sydväst om järnvägen, det s.k. Pukaregårdsområdet. Redan under tidigt 1900-tal etablerades även bebyggelse på mark som inte formellt tillhörde staden, men som rent fysiskt låg i dess absoluta närhet, exempelvis Östersandsområdet som skedde på avstyckningar från gården Mogärde. Stationsgatan utlades vid tidigt 1900-tal till samhället centrala tvärgående axel och den al-

1888 års karta över bysamhället Hwetlanda. Här ses de nya kvarteren utlagda efter ett rutnätsideal, anpassat till de sedan tidigare bebyggda tomterna, vägarna, järnvägen och ån.

Marknad på torget vid sekelskiftet 1900. Foto: Vetlanda museum.

Stationshuset i samband med invigningen av järnvägssträckan Vetlanda–Målilla år 1906. Foto: Järnvägmuseet.

Torget och husen utmed Vitalagatan år 1910.

lékantade gatan förband järnvägsstationen med det 1904 uppförda samskolehuset vid nuvarande Nygatan.

År 1909 fick orten köpingsrättigheter och kommunikationerna till den framväxande orten förstärktes ytterligare med järnvägen Nässjö–Sävsjöström 1914. År 1920 fick Vetlanda stadsrättigheter, vilket fick ett påtaglig inverkan på ortens expansion. 1937 fastställdes en ny stadsplan för staden. Utöver de sedan sent 1800-tal redan planlagda områdena, ingick nu flera utvidgningar.

Marker från närliggande byar och gårdar har succesivt tillförts staden. Församhällena Mogärde, Maden och Östersand inkorporerades med staden först 1945. Gårdarna i Bäckseda socken, Stora Brogård och delar av Lilla Brogård, Sliparegården och Stensåkra införlivades 1947.

Bäckseda är en egen socken och var ett mindre stationssamhälle

1937 års stadsplan innebar en utvidgning av den framväxande stadens planlagda områden.

i stadens närhet med egna hem och villabebyggelse koncentrerad längs den gamla landsvägen mot Kalmar. Med uppförandet av villabebyggelsen på Stensåkra knöts den visuella upplevelsen av Bäckseda ihop med Vetlanda stad och stadsplanen för området fastställdes 1969. När den nya sträckningen av riksväg 31 i partiet Bäckseda–Byestad fullföljdes under 1990-talet blev Bäcksedavägen en lokalgata. Under 1970-talet förvandlades Bäckseda till en villastad.

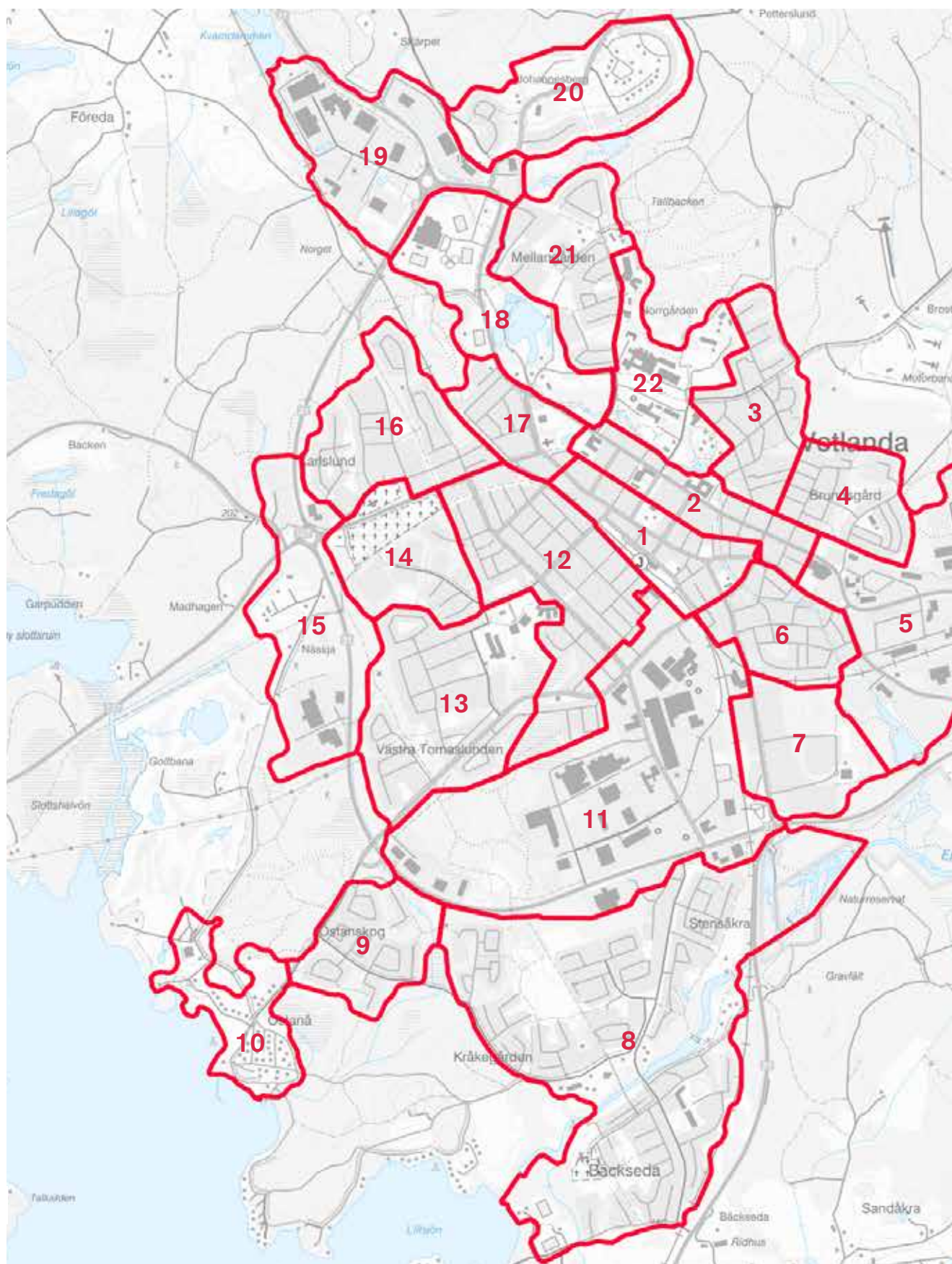
I januari 1971 bildades Vetlanda storkommun genom sammanläggningen av Vetlanda stad och landskommun, Björkö, Korsberga, Alseda, Lannaskede, Nye och Bäckaby landskommuner.

Beskrivning och analys för respektive område

Vetlanda stad har utifrån bebyggelsens karaktär indelas i ett antal karaktärsområden, vilka redovisas på kartan på följande uppslag. I den följande texten presenteras därefter varje karaktärsområde med en beskrivning och analys.

Ekonomiska kartan från 1955 över det område som idag utgör Vetlanda stad. Bebyggelsen var då ännu koncentrerad kring de områden som planlagts på 1930-talet och i dess närområde samt utefter de landsvägar som ledde in mot staden.

Karaktärsområden

1. Centrum
2. Nygatan med omgivande kvarter
3. Östersand och Folketsparksområdet
4. Brunnsgård
5. Brunnsgårds industriområde, Maden och Målaregården
6. Stensåkra, norra delen
7. Stensåkra, södra delen
8. Bäckseda
9. Östanskog
10. Östanå
11. Brogårds industriområde
12. Pukaregården
13. Tomaslunden och Västra Tomaslunden
14. Plantskolan och kyrkogårdarna
15. Lövhagen och Nässja
16. Karlslund och Lövhagen
17. Gästgivaregården
18. Kvarndammen och Tjustkulle
19. Nydala industri- och handelsområde
20. Himlabackarna
21. Mellangården och Stenevad
22. Norrgården, Forngården och Folkets park

De efterföljande kvarteren Bävern och Leoparden innehåller båda en mer skiftande bebyggelse med flerbostadshus från mitten av 1900-talet och villor från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I kvarteret Leoparden finns även två karaktärsskapande frikyrkor för Frälsningsarmén respektive Filadelfiaförsamlingen från 1930- respektive 1950-talet.

På Storgatans norra sida ligger vidare Apoteksparken. Det är stadens äldsta park med en av stadens äldsta byggnader, apoteks- huset uppfört 1852. Här finns även det f.d. tingshuset från 1938, idag museum. I det långsmala kvarteret Lejonet söder om Apo- teksparken ligger den f.d. post- och telegrafbyggnaden från tidigt 1950-tal samt ett välbevarat jugendhus. I det nästföljande kvar- teret Mogärde/Boken ligger två affärshus från olika epoker mot Storgatan. Mot Kyrkogatan ligger stadens biograf från 1930-talet. I övrigt är kvarteret obebyggt och innehåller parkeringsyta utan särskild gestaltning.

I de motsstående kvarteren söder om Storgatan, kvarteren Vess- lan, Blixten och Norra Delfin, finns en blandad bebyggelse från olika tider. I kvarteret Vesslan ligger bebyggelsen mot Storgatan något indragen i förhållande till gatulivet, ett kvarvarande drag från 1800-talets stadsplan. Kvarteret Blixten är relativt slutet med bebyggelse övervägande från 1950- och 1960-talen. Kvarteret Norra Delfin är öppet i sin sydöstra del mot järnvägen, där de obebyggda delarna nyttjas framförallt som parkeringsyta. Bebyggelsen vänder sig i första hand mot Storgatan och Stationsgatan.

Det stensatta Stortorget har en kvadratisk form och ligger alldeles norr om den historiska vägkorsningen i området. Kvarteren när- mast Stortorget inrymmer flera karaktärsskapande byggnader och byggnaderna har generellt en något högre byggnadshöjd. I kvarteret Banken, väster om torget, ligger flera bankbyggnader från 1910-talet och senare utmed Storgatan och mot torget affärs- och bostadshus från 1960-tal. I norr ligger det f.d. kommunhuset från 1940-ta- let. Stadshotellet, uppfört på 1930-talet och om- och tillbyggt på 1950-talet, utgör torgets fond mot norr. Kvarteret Brogårde öster

Det f.d. tingshuset från 1938 ligger inom Apoteks- parken och vänder sin huvudfasad mot Kyrkogatan.

Det f.d. posthuset från tidigt 1950-tal i kvarteret Lejonet.

Det stensatta torget utgör stadens främsta mötes- plats där torghandeln ännu är levande. I torgets närhet återfinns tre generationers kommunhus från 1910-, 1940- respektive 1970-talen.

Lasarettsgatan med husen i kvarteret Mercurius. Kvarteret innehåller flera fina gårdsbildningar med gårdshus.

Ett tidstypiskt affärs- och bostadshus med klinker- och kakelklädd fasad från 1950-talet utmed Vitalagatan.

Bangårdsgatan med Resecentrum och Centralhotellet.

om torget har en långsmal form med bebyggelsen orienterad mot Stortorget och Vitalagatan samt med öppna bakgårdar mot Kanal-gatan i öster. Stadens äldsta kommunhus från 1910-talet med röda tegelfasader är en karaktärsbyggnad vid torgets nordöstra del. Som torgets fond mot söder står det stora, mycket karaktärsskapande och arkitektoniskt tidstypiskt gestaltade stadshuset. Byggnaden utgör blickpunkt i knutpunkten Storgatan–Vitalagatan–Lasarettsgatan.

Kvarteren i områdets södra del, utmed Lasarettsgatan, består av en blandad bebyggelse med affärs- och bostadshus från olika tider. I kvarteret Mercurius, väster om Lasarettsgatan, ligger stadsbibliotekets byggnad från tidigt 1980-tal. I övrigt är kvarteret bebyggt med affärs- och bostadshus från mitten av 1900-talet. Kvarteret är slutet mot gatan och innehåller flera fina gårdsbildningar, med enklare gårdsbyggnader som viktiga beståndsdelar. Västerut ligger kvarteret Södra Delfin, vilket är delat i två delar av Biblioteksgatan. Den södra delen upptas av den f.d. Domusbyggnaden från sent 1970-tal. Norra delen består av två fastigheter, ett modernt affärs- och bostadshus i söder och några äldre fastigheter från olika tid i norr. Kvarteret Hygiea, öster om Lasarettsgatan, omfattar det gamla sjukhusområdet. Mot norr finns ett affärs- och bostadshus från 1990-tal, men mot söder finns delar av de f.d. sjukhusbyggnaderna kvar, idag Folkets hus.

I områdets östra del, utmed Vitalagatan, finns ett triangelformat kvarter mot söder och två kvarter mot norr. Kvarteret Spinnaren mot nordväst innehåller tre affärs- och bostadshus från 2017 i fyra våningar. Huset mot Storgatan har en femte indragen våning. Husens skala och byggnadshöjd bryter mot den övriga bebyggelsen. Mot öster ligger kvarteret Lunden med två affärs- och bostadsfastigheter från 1950-talet, varav det ena har en för tiden typisk klinker- och kakelklädd fasad. Kvarterets östra del upptas av det f.d. EPA-varuhuset, sedermera Åhléns, från tidigt 1970-tal. Söder om gatan ligger kvarteret Trekanten, ett triangelformat kvarter som i huvudsak upptas av ett affärskomplex med tillhörande parkering uppfört för Willys på 1990-talet. Mot Vitalagatan ligger ett äldre hus mot öster. För att bryta upp affärsbyggnadens långa fasad är den utformad som flera till varandra adderade huskroppar, en reaktion mot 1960- och 1970-talens storskaliga affärshus, men även en referens till den tidigare bebyggelsen på de ursprungliga tomterna.

Utmed järnvägsspåren i områdets västra del, söder om Bangårdsgatan, ligger kvarteret Stationen. Ingen äldre bebyggelse relaterad till järnvägen finns bevarad. Här finns ett modernt Resecentrum med fasad i svartbränt tegel från 2009 och söder därom ett matvaruhus från 2007 uppfört efter standardritning. Det intilliggande spårområdet har historiskt varit större med ett stort antal industri-spår till närliggande industrier.

Områdeshistorik

Området har utvecklats på marker som hört till kyrkbyn Vetlanda, och är beläget mellan kyrkan och byn Torget mot öster. Inom området fanns flera äldre färdvägar. Mitt i området låg en av de tre historiskt viktiga vägmötena kring vilka staden sedan har växt fram. I vägkorsningen sammanstrålade den norra infarten (Storgatan) med den östra (Vitalagatan) och den södra (Lasarettsgatan).

I början av 1800-talet fanns endast några enstaka bostadshus spridda utmed vägarna i området. Med näringsfrihetens införande under mitten av 1800-talet började allt fler köpmän och hantverkare söka sig till bysamhället. De första nya byggnaderna uppfördes framförallt i området söder om kyrkan, utmed nuvarande Storgatan. Apoteket med sin tillhörande park var en av de första tomterna som lades ut, men snart kom även flera andra affärs- och bostadshus att uppföras. Bebyggelsen utvidgades senare utmed nuvarande Vitalagatan och Lasarettsgatan.

När järnvägsförbindelsen Sävsjö–Vetlanda drogs fram genom området 1885 förlades en stationsplats med stationshus i området sydväst om denna bebyggelse. År 1887 blev det framväxande bysamhället ett municipalsamhälle, vilket medförde att brand-, byggnads-, hälsovårds- och ordningsstadga kunde antas. Grundstrukturen för stadens nuvarande centrum med kvartersindelning och gatunät fastlades genom en karta upprättad 1888 av A. M. Lindeblad. Det var i stora drag en rutnätsplan inpassad i förhållande till järnvägen och befintligt vägnät med de sedan tidigare delvis redan utlagda tomterna längs med de äldre genomfartsvägarna i området. Kartan visar att i stort sett samtliga tomter utmed genomfartsvägarna då var bebyggda. Husen låg med olika avstånd till gatan och omgavs av relativt stora tomter. Strukturen befastes sedan i stora delar i stadskartan upprättad 1898–1902 av lantmätare Elam Mebius.

År 1937 upprättades en ny stadsplan av arkitekt Edvin Stenfors, Stockholm. Planen berörde framförallt delar utanför den gamla stadskärnan, med lösningar vad gällde trafikledning och stadens utbredning. I de centrala delarna förhöll sig planen trogen till tidigare strukturer avseende kvarterens utbredning. Vad gäller bebyggelsen var det dock en helt annan tänkt bebyggelsestruktur. Det var en modern plan med sammanhållna byggnadskroppar i gatulivet i två respektive tre våningars höjd, villastaden skulle moderniseras. Det som också utmärkte planen var den tydligt inritade grönstrukturen med trädplanteringar längs flertalet av de större gatorna i stadens centrum. Inom aktuellt område avsågs Storgatan, Kyrkogatan och Stationsgatan att förses med alléer. Med denna plan utlades Stationsgatan till en huvudtvärgata, som en axel mellan samskolan i norr och stationsbyggnaden i söder.

Stadskärnan har förtätats efterhand. Villakvarteren har ersatts med flerbostadshus, även om det finns bevarade enklaver med tidig 1900-tals bebyggelse. Under 1950- och 1960-talen uppfördes flera

Apotekshuset var ett av de första husen som uppfördes utmed Storgatan. Foto: Vetlanda museum.

Storgatan och delar av torget år 1902. Foto: Vetlanda museum.

Sjukhusbyggnaderna i kvarteret Hygiea år 1902. Foto: Vetlanda museum.

Det nuvarande stadshotellet uppfördes på 1930-talet.
Foto: Vetlanda museum.

Vitalagatan utgör en av stadens äldre vägsträckningar. Utmed gatan finns en blandad bebyggelse från olika tider. Till höger ses den stora affärsbyggnaden som uppfördes för varuhuset EPA på 1970-talet.

Byggnadshöjden är genomgående relativt lågt hållen. I kvarteren närmast torget förekommer dock högre byggnader, där stadshuset utgör det högsta.

storskaliga affärs- och flerbostadshus inom området.

Några modifieringar i stadsplanen vad gäller kvartersstrukturen har genomförts även senare, t.ex. har Missionsgatans dragning och utvidgningen av kvarteret Trekanten tillkommit, frågan behandlades i detaljplaneförslag 1984, fastlades 1985 och verkställdes ett tiotal år senare. Intressant är dock att denna gatudragning ungefärligen finns inritad i 1888 års karta och ligger kvar i skiss även i Mebius karta från 1902, men då har ett antal byggnader uppförts inom området. I 1934 års stadsplan har planen sedan modifierats utifrån bebyggelsen.

Kvarteret Södra Delfin inrättades och fick sin struktur i och med planerna på nytt Domusvaruhus. Detaljplanen är från 1980 och med det nya kvarteret så kom Bangårdsgatans att få sin nuvarande sträckning fram till Industrigatan.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området utgör stadens absoluta centrum dit centrumhandeln är förlagd. Området överensstämmer också med stadens historiska utbredning vid sekelskiftet 1900. Det var inom detta område som den första bebyggelsen etablerades efter näringsfrihetens införande vid mitten av 1800-talet. Den första bebyggelsen uppfördes såsom en trädgårdsstad, med trähus omgivna av större tomter. Majoriteten av dessa tidiga byggnader har rivits, men enstaka byggnader finns ännu kvar. De byggnader som uppförts i dess ställe har en mer stadsmässig karaktär såväl till sin placering som skala. Den blandade bebyggelsen inom område bidrar dock till förståelsen för ortens historiska utveckling från bysamhälle till stad.

De äldre färdvägarna utgör idag huvudgator inom området, Storgatan, Lasarettsgatan och Vitalagatan. Den historiska korsningen där de tre vägarna möts utgör än idag en viktig struktur och mötesplats i området. Torgets placering i anslutning till vägkorsningen förstärker karaktären av mötesplats. De mjukt svängda gatusträckningarna och deras beläggning av smågatsten förstärker den historiska karaktären, och alléplanteringarna förstärker gatornas betydelse i stadsrummet.

Bebyggelsen inom området har genomgående en lågt hållen byggnadshöjd på 1 ½ till fyra våningar, vilket håller samman stadens karaktär. Den högre bebyggelsen har historiskt framförallt varit lokaliserad till kvarteren närmast torget, men flera sentida byggnader har dessvärre medfört att denna karaktär delvis försvagats.

De äldre byggnader som ännu finns kvar inom området utgör viktiga beståndsdelar och har tydliga kulturhistoriska värden. Byggnaderna berättar om den framväxande stadens olika skeden och dess planläggning. Apoteksparken med den gamla apoteksbyggnaden omgiven av en grönskande parkmiljö utgör en av stadens äldsta byggnader och stadens äldsta parkmiljö. Miljön berättar om den

tidigaste stadsbebyggelsen med trähus indragna från gatan, omgivna av stora grönskande trädgårdar, av vilka få återfinns idag. Det förekommer även flera byggnader från tiden kring sekelskiftet 1900, vilka har en mer stadsmässig karaktär med byggnader placerade i liv med gatan, i tre våningar och med putsade eller tegelklädda fasader. Flera av de äldre byggnaderna har dessvärre, även i sen tid, rivits eller skadats genom brand och ersatts med ny bebyggelse.

Här återfinns också de byggnader som är av betydelse för staden och kommunens administration, såsom tre generationers kommunhus, flera bankhus, det gamla lasarettssområdet och flera hotell.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Grönstrukturen. Som besökare upplever man Vetlanda som en ”grön stad”, vilket är en viktig kvalitet. Grönskan, lummigheten och perennplanteringarna skapar trivsel och en mjukhet i stadsrummet. Staden har en historisk kontinuitet med sina alléer då de första anlades redan vid sekelskiftet 1900. Det mesta i övrigt av grönstrukturen planlades i stadsplanen från 1934 och har vidmakthållits på ett föredömligt sätt. Vetlandabäcken slingrar sig genom staden och i de partier där bäckfåran flyter öppet är den nyttjad i gestaltningen och utgör en tillgång i miljön.
- Levande stadsmiljö som ännu används. Storgatan utgör fortfarande en av huvudgatorna genom staden och trafiken löper genom stadskärnan. Biltrafiken kan kanske upplevas som störande, men den ger samtidigt ett liv och en puls och utgör en värdefull del av den levande staden. Torget är en öppen central torgyta med en ännu levande torghandel och inte ”bara” en parkering.
- Skalan i stadsrummet. Staden har en relativt lågt hållen byggnadshöjd. Även om vissa bostadshus är fyra–fem våningar höga är det fortfarande märkesbyggnaderna stadshuset och kyrkan som är de högsta i stadens siluett. Gaturummet håller en över-skådlig mänsklig skala.
- Äldre bebyggelse. Det finns ett flertal kvarvarande äldre byggnader, flera av dessa är relativt kraftigt förändrade vad gäller fasadutformningen, men bebyggelsen har ändå ett värde i sin skala, höjden och volymen samt ett dokumentvärde i den ursprungliga byggnadskroppen i stomme och detaljer.
- Gårdsstrukturen inom kvarteren varierar. Delar av en bevarad äldre tomtstruktur återfinns exempelvis i kvarteret Mercurius. Det finns också bevarade gårdshus i några av kvarteren, såsom Mercurius och Vesslan. Gårdshusen har ett pedagogiskt värde, då de utgör en länk till den historiska stadskärnan. I flera kvarter finns en tydlig fram- och baksida där bebyggelsens karaktär och utformning är anpassad till en huvud- respektive ”bakgata”. Oavsett om kvarteren är luftigt bebyggda eller om de är slutna mot gaturummet så är alla gårdar fysiskt tillgängliga, vilket ger en öppenhet och tillgänglighet i gaturummet.

Vetlandabäckens fåra flyter öppet och utgör en tillgång i stadsmiljön.

Det f.d. apotekshuset utgör en av de äldsta byggnaderna i stadens centrala del. Byggnaden har, såsom en av få, en ursprungskaraktär.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Känsligt. Såsom stadens centrum, är området generellt mycket känsligt för alla slags förändringar. Det gäller även ändringar på enskilda byggnader, eftersom även dessa påverkar den sammantagna stadsmiljön.

Antikvariska rekommendationer

- I stort sett hela centrumområdet bör betraktas som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö enligt plan- och bygglagen. Nya detaljplaner inom området ska generellt föregås av fördjupade kulturhistoriska underlag, vilka redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen samt tydliggör konsekvenserna av de tänkta ändringarna. Fördjupade kulturhistoriska underlag kan även vara nödvändiga inför större ändringar av enskilda byggnader eller andra ändringar i den fysiska miljön inom området.
- Karaktären med generellt låga byggnadshöjder bör beaktas. Ingen ytterligare bebyggelse i mer än fyra våningar bör medges inom området.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.
- Inom området förekommer ännu affärs- och bostadshus från 1950- och 1960-talen med bevarad ursprungskaraktär. Dessa bör hanteras med restriktivitet vid lovgivning. Ovarsamma åtgärder, i form av nya/ändrade balkonger eller fönsterbyte, skulle dock snabbt kunna förvanska dessa byggnader.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Åtgärder i form av fönster- och dörrbyten, ändrat fasadmaterial eller tilläggsisolering, bör undvikas. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

Inom stadens centrum finns byggnader från olika tider vars ursprungskaraktär ska respekteras vid alla ändringar.

2 Nygatan med omgivande kvarter

Övergripande områdesbeskrivning

Området ligger i direkt anslutning till stadens absoluta centrum och omfattar kvarteren närmast Nygatan. Området avgränsas mot söder av Kyrkogatan respektive Vitalagatan, mot väster av grönområdet vid Vetlanda kyrka, mot norr av Vetlandabäcken respektive Odengatan och mot öster av Prästgatan.

Norr om gatan ligger tio relativt grunda kvarter övervägande bebyggda med blandad bostadsbebyggelse i form av friliggande enbostadshus och mindre flerbostadshus från hela 1900-talet, men med tyngdpunkt på 1900-talets första hälft. Husen är övervägande i 1 ½ – 2 våningar. Bebyggelsen är i stort moderniserad, försedd med tilläggsisolering och ombyggd. Mitt i området ligger skolbyggnaderna till Withalaskolan. Den äldsta läroverksbyggnaden från tidigt 1900-tal har ljus putsade fasader och flankeras av senare uppförda skolbyggnader av rött tegel. Skolgården på skolans baksida består av delvis bevarad naturtomt med tallar som sedan övergår i parkmark mot Vetlandabäcken.

Utmed Nygatans södra del ligger tio kvarter. Här är bebyggelsen mer blandad, avseende såväl funktion som ålder, utformning och skala. Inom området återfinns två skolor, Mogårdeskolan med gula tegelfasader från 1950-talet i kvarteret Vipar och den f.d. Yrkeskolan med röda tegelfasader från 1960-talet i kvarteret Falken. I ett av de mer centrala kvarteren ligger äldreboendet Mogårde från

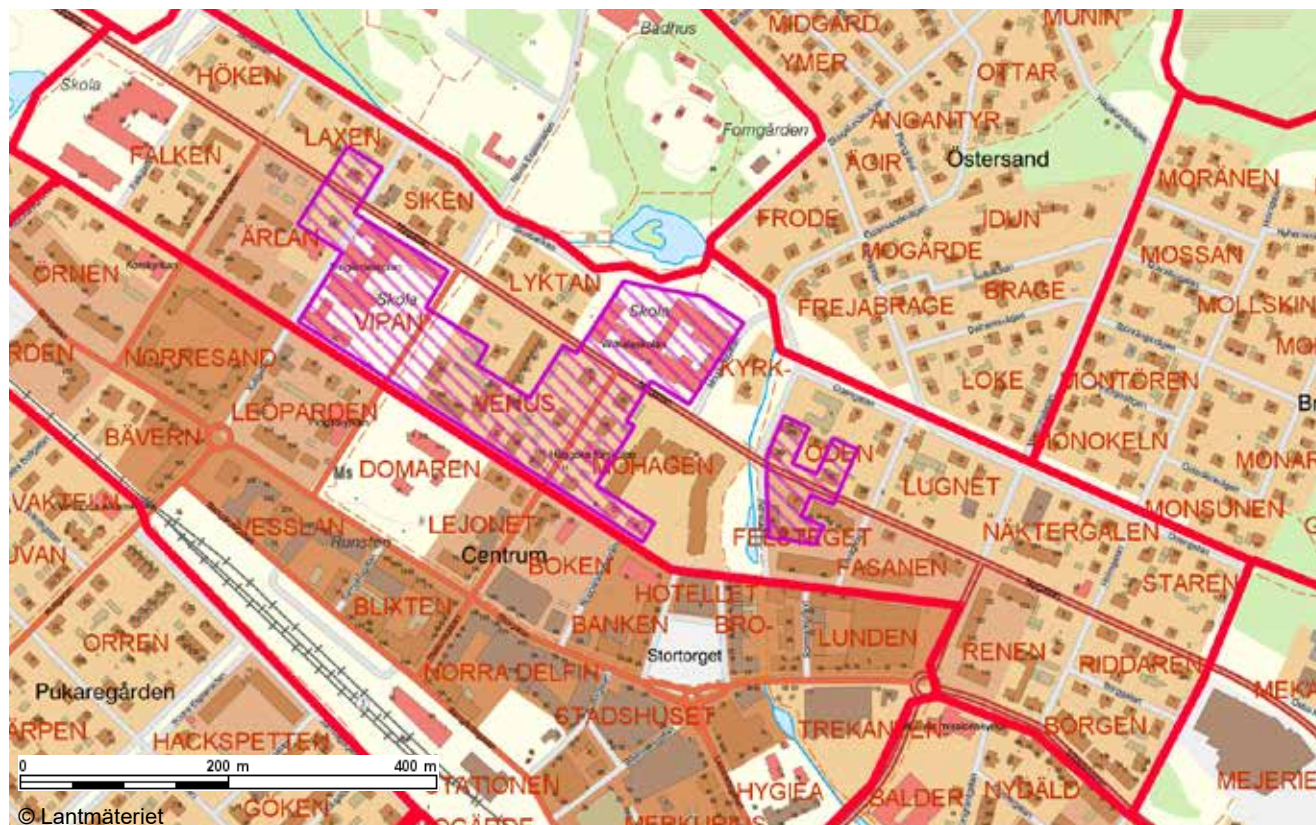

I kvarteren utmed Nygatan förekommer en blandad bebyggelse från hela 1900-talet.

Utmed gatan förekommer flera skolor, vilket påverkar områdets karaktär.

Karta över karaktärsområdet Nygatan med omgivande kvarter. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Kvarteret Felsteget rymmer en varierad bebyggelse med bostads- och verkstadsbyggnader från tidigt 1900-tal, men även flerbostadshus från 2010-tal.

Parti av Kyrkogatan omkring 1910. Den tidiga bebyggelsen hade karaktären av en trädgårdsstad.

Stationsgatan med nyplanterade alléträd och med Samskolan i fonden. Utmed gatan uppfördes några påkostade trävillor, vilka ännu finns bevarade.

tidigt 1980-tal. Inom området förekommer även en frikyrka och en f.d. loge. I övrigt utgörs kvarterens bebyggelse huvudsakligen av bostadsbebyggelse. Flerbostadshusen är övervägande uppförda under 1960-talet och är i tre våningar med putsade eller tegelförsedda fasader. Ett flerbostadshus från 2019 utmed Kyrkogatan i kvarteret Felsteget utmärker sig genom sina fem våningars höjd. I kvarteren återfinns även friliggande enbostadshus från hela 1900-talet. Ett stråk utmed Stationsgatan utmärker sig genom ett antal påkostade, större trävillor från tidigt 1900-tal. Ytterligare en central fastighet som utmärker sig i området är guldsmeden Ernst Svedboms välbevarade bostadshus och verkstäder från olika tidsepoker.

Områdeshistorik

Det aktuella området har utvecklats på kyrkbyn Vetlandas marker och till stora delar på gården Mogärdes ägor. Området omfattades av den karta som upprättades 1888 över det framväxande bysamhället Hwetlanda upprättad av A M Lindeblad. Området var vid denna tid i princip helt obebyggt. I kartan utlades ett antal helt rätvinkliga kvarter som delvis fick anpassas till Vetlandabäcken och Vitalagatan. Genom planen utstakades Nygatan och Kyrkogatan som två nya längsgående gator genom området. Stationsgatan och Norra Esplanaden var två centrala tvärgående gator.

Under åren kring sekelskiftet 1900 började området så sakteligen att bebyggas. Det var de centrala kvarteren som först kom att bebyggas. En av de första byggnaderna var en folkskolebyggnad som stod klar 1896 utmed Kyrkogatan i kvarteret Vipan, idag Mogärdeskolan. Några år senare, 1904, stod ytterligare en skolbyggnad klar i området. Det var Samrealskolans putsade skolbyggnad som uppfördes i fonden av Stationsgatan, idag Withalaskolan. Utmed den allékantade Stationsgatan uppfördes omkring 1910-talet några större trävillor, vilka ännu finns kvar. Under 1910-talet uppfördes även en verkstadsbyggnad och en tillhörande disponentvilla av guldsmeden Svedbom i det närliggande kvarteret mot öster.

I 1937 års stadsplan gjordes inga större justeringar inom det aktuella området. Kartan visar att i stort sett hela området då var bebyggt med övervägande bostadshus i 1 ½–2 våningar, både enbostadshus och mindre flerbostadshus, omgivna av stora trädgårdar.

År 1948 fastställdes en plan som möjliggjorde för en expansion med nya skolbyggnader till Mogärdeskolan mot Nygatan i kvarteret Vipan. Under tidigt 1950-tal uppfördes skolbyggnaderna i tre våningar med fasader av gult tegel efter ritningar av arkitekterna Karl J. Karlström och Carl W. Ottesen, Stockholm. Den äldre skolbyggnaden från 1896 stod kvar, men revs på 1960-talet. Skolan har därefter byggts till och om under sent 1960-tal och nu senast under 2020.

Under sent 1950-tal och 1960-tal fastställdes ett flertal nya planer inom området söder om Nygatan, vilka möjliggjorde en mer

storskalig bebyggelse. Inom kvarteren Ärlan, Venus och Fasanen fastställdes planer vilka möjliggjorde flerbostadshus i tre våningar. I de aktuella redan bebyggda kvarteren revs den äldre bebyggelsen. År 1964 fastställdes även en plan som möjliggjorde för en ny skolbyggnad för yrkesskolan i ett ännu obebyggt kvarter i områdets västra del.

År 1982 fastställdes en plan som möjliggjorde byggnation av ett större äldreboende i nuvarande kvarteret Mohagen. Två befintliga kvarter slogs samman och en betydande del av den befintliga bebyggelsen inom området revs. Resterna av en stengrund och en stenkällare bevarades.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området utgör en del av stadens centrala del och angränsar till stadens handelscentrum. Området tillfördes staden redan under 1800-talet, men kom framförallt att bebyggas under 1900-talets första hälft i samband med stadens tidiga expansionsfas. Planstrukturen karaktäriseras av rutnätsstadens ideal med rätvinkliga kvarter och raka gator. Inom området förekommer såväl bostadsbebyggelse som ett flertal för staden viktiga offentliga byggnader. Det stora antalet skolor inom området ger karaktär åt miljön. Den f.d. samrealskolan Withalaskolan som ligger på en höjd längs gatans norra sida utgör en märkesbyggnad i staden, i foden av en av stadens paradgator Stationsgatan. Mogärdeskolan och den f.d. Yrkesskolan utgör tidstypiska exempel på skolbyggnader från mitten av 1900-talet. En frikyrka och en f.d. logebyggnad utgör också viktiga byggnader i området, med ursprungskaraktären bevarad.

Den centralt belägna och mycket välbevarade anläggningen med verkstad och disponentvilla uppförd för guldsmeden Svedbom under 1910-talet utmärker sig i området.

Den blandade bostadsbebyggelsen inom området speglar hela 1900-talet, allt från villor från tidigt 1900-tal till flerbostadshus från 1960-talet. Övervägande del av bostadsbebyggelsen är dock moderniserad, ombyggd, tilläggsisolerad eller på annat sätt förändrad. Ett fåtal bostadshus har ännu en välbevarad karaktär, där utmärker sig särskilt trävillorna utmed Stationsgatan.

Inom området finns två miljöer som utpekats som särskilt värdefulla bebyggelseområden. Det är dels ett större område kring Stationsgatan, Mogärdeskolan och Withalaskolan, del ett område intill Svedboms-anläggningen.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Områdets planstruktur med rätvinkliga kvarter och den genomgående raka Nygatan, vilka utlades genom den karta som kan betraktas som den framväxande ortens första planläggning. Planstrukturen är tydligt präglad av tiden rådande planideal om rutnätsstaden. Nygatan utgör en viktig gata i området.

Huset utmed Kyrkogatan inom kvarteret Fasanen uppfördes på 1960-talet och var ett av flera flerbostadshus som uppfördes inom området vid denna tid.

De tre skolorna som finns inom området, med skolbyggnader från hela 1900-talet och fram till idag, ger området en särskild karaktär.

Inom området finns flera byggnader med kulturhistoriska värden.

Den allékantade Stationsgatan med sina ståndsa-
ktiga trävillor och med Withalaskolans huvudbyggnad
i fonden. Miljön utgör ett bebyggelseområde med
särskilda värden.

Svedbomska villan är byggnadsminnesförklarad, men
även den intilliggande verkstadsbyggnaden har höga
kulturhistoriska värden.

- Områdets bebyggelsemässigt, funktionsmässigt och tidsmässigt blandade karaktär. Våningshöjden med max tre våningar är ett karaktärsdrag som binder samman området.
- Sammanhängande område utmed den allékantade Stationsgatan med ståndsmässiga villor från 1900–1920-talen.
- Den gamla samskolan, numera Withalaskolan. Ursprungliga skolbyggnaden från omkring sekelskiftet 1900 med en ljus putsad fasad och omgivande tillbyggnader i rött tegel.
- Mogärdeskolan från 1952. Skolan är genomgående uppförd i gult tegel, med fina tidstypiska detaljer. Delvis gestaltad skolgård med upp vuxna träd. Lång kontinuitet knuten till platsen.
- Den f.d. Yrkesskolans skolbyggnader från 1966 med fasader i rött tegel och klassiskt pulpettak.
- Det byggnadsminnesförklarade bostadshuset Svedbomska villan och den intilliggande verkstadsbyggnaden tillbyggd vid olika tidsepoker.
- Blandad bostadsbebyggelse i form av enbostadshus och flerbo-
stadshus från tidigt 1900-tal fram till idag.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Områdets övergripande planstruktur, vars grunder lades med 1880-talets karta, bör värnas. Inom området finns även enstaka byggnader med välbevarad karaktär, vilka bör visas stor hänsyn.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade miljöerna inom området bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning, vilken redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen samt tydliggör konsekvenserna av de tänkta ändringarna. Områdena bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Enskilda byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Karaktären med generellt låga byggnadshöjder bör beaktas. Ingen ytterligare bebyggelse i mer än fyra våningar bör medges inom området.
- Det bör generellt råda stor restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Åtgärder i form av fönster- och dörrbyten, ändrat fasadmaterial eller tilläggsisolering, bör undvikas. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Svedbomska villan är byggnadsminne och omfattas av särskilda skyddsbestämmelser enligt kulturmiljölagen.

3 Östersand och Folketsparksområdet

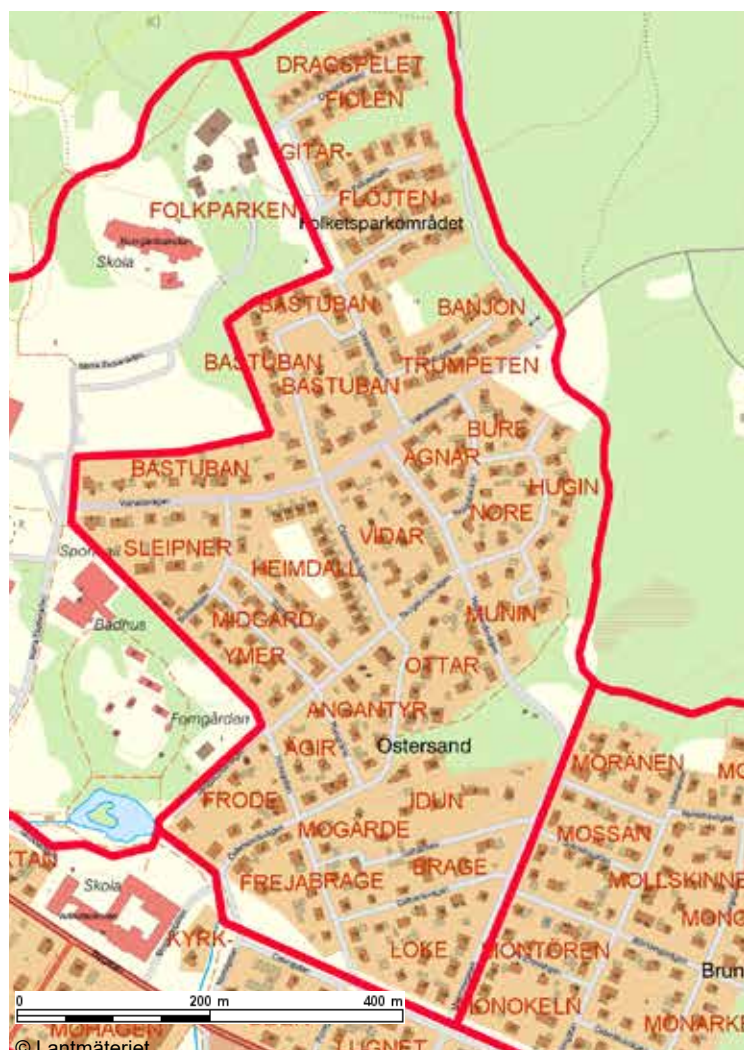
Övergripande områdesbeskrivning

Området ligger i stadens norra utkant och avgränsas mot väster av Forngården, Norrgårdens skolområde och Folkets park, mot söder av Vetlandabäcken och Odengatan samt mot öster av Missionsgatan. Östersandsområdet har en blandad bostadsbebyggelse från tidigt 1900-tal och fram till helt nutida tillägg. Det förekommer ett mindre område med kedjehus från 1960-talet i kvarteret Heimdall, men i övrigt innehåller området enbart friliggande villor. Det finns mycket äldre bebyggelse i området, men den är generellt relativt ombyggd. Området är delvis kuperat och bebyggelsen följer i stort topografin. Den norra delen av området är mer organisk och har fått sin kvartersform utifrån tidigare bebyggelse och vägar.

Folketsparksområdet i område öster om Folkets park är bebyggt på 1970-talet med framförallt friliggande villor, men även gruppbebyggelse med gavelvända kedjehus. Villor i 1 ½-plan med relativt brant sadeltak, flertalet med för tiden typiska balkonger som går över hela gaveln och inramar gavelspetsen.

Inom området finns en blandad bostadsbebyggelse från hela 1900-talet.

Karta över karaktärsområdet Östersand. De röda linjerna markerar området.

Områdeshistorik

Östersandsområdet är delvis tidigt bebyggt. Östersand var ett av de stadsnära områden som inte formellt tillhörde staden, men där det redan vid sekelskiftet 1900 uppstod en bebyggelse. Förutom bostäder fanns också lokaler för hantverk och mindre industrier och då framförallt i kvarteren närmast Nygatan. Tomterna i området avstyckades från gården Mogärde. Området var inte planlagt. Den oreglerade bebyggelsen växte fram utmed befintliga vägar i området och efter topografins begränsningar.

Området inkorporerades med staden först vid mitten av 1940-talet. Den första stadsplanen för området fastställdes 1955. Området hade då redan en större sammanhängande bebyggelse utmed ett oregelbundet gatunät. Den struktur som i stadsplanen lades ut för den nya stadsdelen anpassades både till den äldre bebyggelsen och delar av de gamla vägdragningarna.

Området öster om Folkets Park planlades 1973 för bostadsbebyggelse, radhus, kedjehus eller friliggande villor. Vid denna tid var också planerna att riksväg 31 skulle dras strax norr om planområdet.

Området består övervägande av friliggande enbostadshus. De en gång enhetliga kedjehusen från 1960-talet i kvarteret Heimdall utmärker sig i området.

Grund för kulturhistoriskt värde

Detta är ett av stadens tidiga bostadsområden som uppfördes i stadens direkta närhet, men utan att formellt ingå i staden. Det successivt utvecklade bostadsområdet har därför en oreglerad planstruktur med kvartersindelning, tomter och gator som tydligt är anpassade till äldre befintliga vägar och områdets topografi.

Området uppvisar en blandad bostadsbebyggelse från hela 1900-talet bestående av huvudsakligen friliggande villor. Den äldsta bostadsbebyggelsen är förhållandevis småskalig med tillhörande uthus förlagda vid tomtgräns. Den äldre bebyggelsen är generellt relativt ombyggd.

Det förekommer sammanhängande områden med kedjehus och friliggande villor från 1960- och 1970-talen inom området och framförallt i dess norra del. Såväl planstruktur som bebyggelse framstår som tidstypiskt.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Områdets planstruktur, vilket åskådliggör områdets successiva och inledningsvis oreglerade utveckling och senare planläggning.
- Områdets topografi, utifrån vilket gatunät och bebyggelse anpassats.
- Den gamla vägsträckningen mot Kettilstorp, vilken ännu är synlig i Vallhallavägen sträckning.
- Blandad villabebyggelse av olika karaktär från hela 1900-talet.
- Småskaliga bostadshus från tidigt 1900-tal med uthus förlagda vid tomtgräns och omgivna av trädgård med äldre fruktträd och buskar samt låga trästaket mot gatan. Tomter med oregelbunden form.

- 1970-talets typiska planstruktur i Folketsparksområdet med en bredare matargata och smalare återvändsgator utefter vilka bostadsbebyggelsen ligger. Rätvinkliga tomter.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Äldre strukturer och bebyggelse bör värnas.

Antikvariska rekommendationer

- Områdets planstruktur bör bevaras. Det ger möjlighet att avläsa områdets tidiga oreglerade framväxt och dess succesiva utbyggnad. Karaktärsskapande äldre strukturer, såsom de slingrande gatustråken och de oregelbundna kvarters- och tomtindelningarna anpassade efter områdets topografi och äldre färdvägar, bör särskilt värnas. Även 1970-talsområdets strikta struktur med raka gator och rätvinkliga kvarter och tomter, bör bevaras.
- Områdets topografi bör bevaras. Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät där bebyggelsen infogats i topografin med naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas efter denna struktur. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks.
- Gamla vägsträckningen mot Kettilstorp, nuvarande Valhallavägen, vilken är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Inom området förekommer byggnader från hela 1900-talet. Varje tid har sitt typiska uttryck och karaktär. Dessvärre har man under senare årtionden frångått en hel del av detta i samband med olika åtgärder. Generellt är mer kunskap och en ökad medvetenhet om vad man förvaltar önskvärd för området. Genom att ställa högre krav i lovhanteringen skulle man kunna återta en del av de värden som gått förlorade.

Den äldre bebyggelsen är övervägande ombyggd och moderniserad, men det förekommer enstaka byggnader med bevarad ursprungskaraktär.

Valhallavägen utgör en äldre färdväg genom området. Det slingrande gatunätet och bebyggelsens anpassning till topografin utgör viktiga karaktärsdrag att värna.

4 Brunnsgård

Övergripande områdesbeskrivning

Området ligger i stadens nordöstra utkant och avgränsas mot väster av Missionsgatan, mot söder av Odengatan och ett grönstråk i dess förlängning samt mot öster av ett skogsområde. Området är lätt kuperat. Områdets västligaste kvarter har en rätvinklig form omgivna av raka gator, medan områdets östra delar har en mer organisk planstruktur med oregelbundna kvarter och svängda gator.

Inom områdets västligaste kvarter finns en blandad bostadsbebyggelse i huvudsak från 1900-talets första hälft i form av såväl mindre flerbostadshus som enbostadshus. Områdets östra delar består av bostadsbebyggelse från sent 1950-tal, övervägande i form av friliggande enbostadshus, men även kedjehus. Husen är i en våning med fasader av tegel i gula eller röda nyanser, men även fasader av spontpanel förekommer. I området finns även en grundskola.

I områdets östra del ligger ett mindre separat område med friliggande enbostadshus från sent 1970-tal.

Områdeshistorik

Karta över karaktärsområdet Brunnsgård. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Området har utvecklats på marker hörande till gården Mogärde tillhörande Vetlanda kyrkby respektive utmarker till de tre gårdarna Brunnsgården, Kistegården och Målaregården i byn Torget.

Området stadsplanerades 1955 i en plan upprättad av Birger Hammarén, Vetlanda stads första stadsarkitekt. I samma plan inick det då redan bebyggda Östersandsområdet. Grönstråket mot söder utlades som en tänkt förlängning av Odengatan, vilken var planerad att bli ny genomfart. Den breda Missionsgatan utlades

som ny infart till stadens södra industriområde.

Delar av det aktuella området, kvarteren närmast Missionsgatan, var redan bebyggda när området planlades. Dessa kvarter inlemmades i stadens raka rutnätsplan och utökades mot norr och öster av ytterligare bostadskvarter. De östligaste kvarteren och gatorna gavs dock en något mjukare form. Mot öster utlades därefter en remsa naturmark och öster om denna ett nytt separat område. Det nya östra området var tänkt som ett stadsdelscentrum med bostäder, skola och möjlighet till en butik. Bostadsbebyggelsen var tänkt i form av radhus eller kedjehus i en våning. Då intresset för att bygga radhus var relativt lågt så ändrades planen för områdets östra del redan året därpå, till radhus eller fristående hus. Tomten för handelsändamål kom också relativt snart att skrivas bort och delades som tomt- och parkmark. De nyutlagda kvarteren i området kom att bebyggas i rask takt under sent 1950-tal. Området kom i folkmun att kallas för "Korea", då utbyggnaden sammanföll i tid med Koreakriget.

År 1978 fastställdes en stadsplan som möjliggjorde en utökning av bostadsområdet mot norr. På en skogsbeväxt platå mot norr utlades ett 20-tal tomter för friliggande bostadshus i en våning. Området bebyggdes i slutet av 1970-talet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Områdets västra del uppvisar en blandad bostadsbebyggelse från 1900-talet, där den tidigaste bebyggelsen tillkom innan området var planlagt och inkorporerat med staden. Byggnaderna är överlag ombyggda.

Den östra delen av området bebyggdes under sent 1950-tal och tidigt 1960-tal i enlighet med plan, vilket gör det till ett homogent område med villabebyggelse. I synnerhet det östligaste området har, utifrån sin enhetliga plan och ännu övervägande arkitektoniska uttryck med hus grupperade runt ett parkliknande område med skola, kulturhistoriska värden. Området har varit omnämnt även i tidigare underlag, vilket dock inte fullt ut har beaktats vid tillståndsgivning. Relativt många bostadshus är idag om- och tillbyggda. Det förekommer dock två kvarter utmed Brunnsgårdsvägen och Målaregårdsvägen där husen ännu är förhållandevis välbevarade. Dessa kvarter, Guldpuddran och Gullvivan, bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Utmed Bergsgatan återfinns också ett stråk med delvis bevarade villor från sent 1950-tal och tidigt 1960-tal. Området har sitt värde framförallt i att det är en samlad helhet med relativt välbevarade villor från ungefär samma tid men individuellt uppförda. Husen består av både så kallade kataloghus och arkitektritade villor.

Områdets västra del har en rätvinklig plan, tydligt anpassad till kvarteren längs Nygatan. Bebyggelsen i dessa kvarter är framförallt uppförd under 1900-talets första hälft.

Planstrukturen i områdets östra del är tydligt präglad av 1950-talets ideal. Här ligger gatorna och kvarteren i mjuka stråk kring ett öppet grönområde med skola.

Utmed Bergsgatan finns villor från 1950- och 1960-talen. Det förekommer både kataloghus och arkitektritade villor. På fotot ses en arkitektritad villa som särskilt utmärker sig i området.

Radhusen i kvarteret Guldpudran uppfördes 1957. Husen är tidstypiska både som boendeform och till sin arkitektur. De är en gång enhetligt utförda radhusen är förskjutna i förhållande till varandra, vilket minskar insynen fastigheterna sinsemellan. De asymmetriska gavlarna är putsade i varma kulörer och långsidorna klädda med stående panel målade i olika kulörer. Husen uppfördes av Ribo-hus, ett mindre trähusföretag i Vetlanda. Ritningarna är signerade av Gösta Georgii-Hemming.

Utmed Brunnsgråsvägens södra sida ligger ett kvarter med villor från 1950-talet. Samtliga har röda tegelfasader och framstår ännu som förhållandevis välbevarade.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Områdets struktur avseende kvartersindelning och gatunät, där områdets successiva utveckling blir tydlig. Områdets västra del har en rätvinkliga planstruktur som ansluter till det äldre planlagda området utmed Nygatan, medan områdets östra del har en tidstypisk plan från 1950-talet med mjukt svängda gator med enkelradiga kvarter kring en öppen platsbildning.
- Det östra området utgör ett sammanhållet område som är såväl planlagt som bebyggt under sent 1950-tal. Såväl planstruktur som byggnadstyper och bostadshusens arkitektur förefaller tidstypisk.
- Bostadsbebyggelse i form av friliggande enbostadshus och kedjehus från sent 1950-tal och tidigt 1960-tal där både kataloghus och arkitektritade villor förekommer. Delar av bebyggelsen har ännu en bevarad ursprungskaraktär.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Områdets utpräglade planstruktur från 1950-talet, den tidstypiskt utformade och till delar en gång enhetliga bostadsbebyggelsen, bör beaktas.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området med kvarteren Guldpudran och Gullvivan bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Vid ny detaljplanering bör bebyggelsen förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Karaktärsskapande strukturer som öppenheten kring skolan, de mjukt svängda gatustråken, kvarters- och tomtindelningar, behålls. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Inom området bör råda restriktivt för exteriöra förändringar. Ändringar ska utföras varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär, volym och material. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier, trappor och detaljer behålls. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Enskilda byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ur kulturhistorisk synpunkt bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

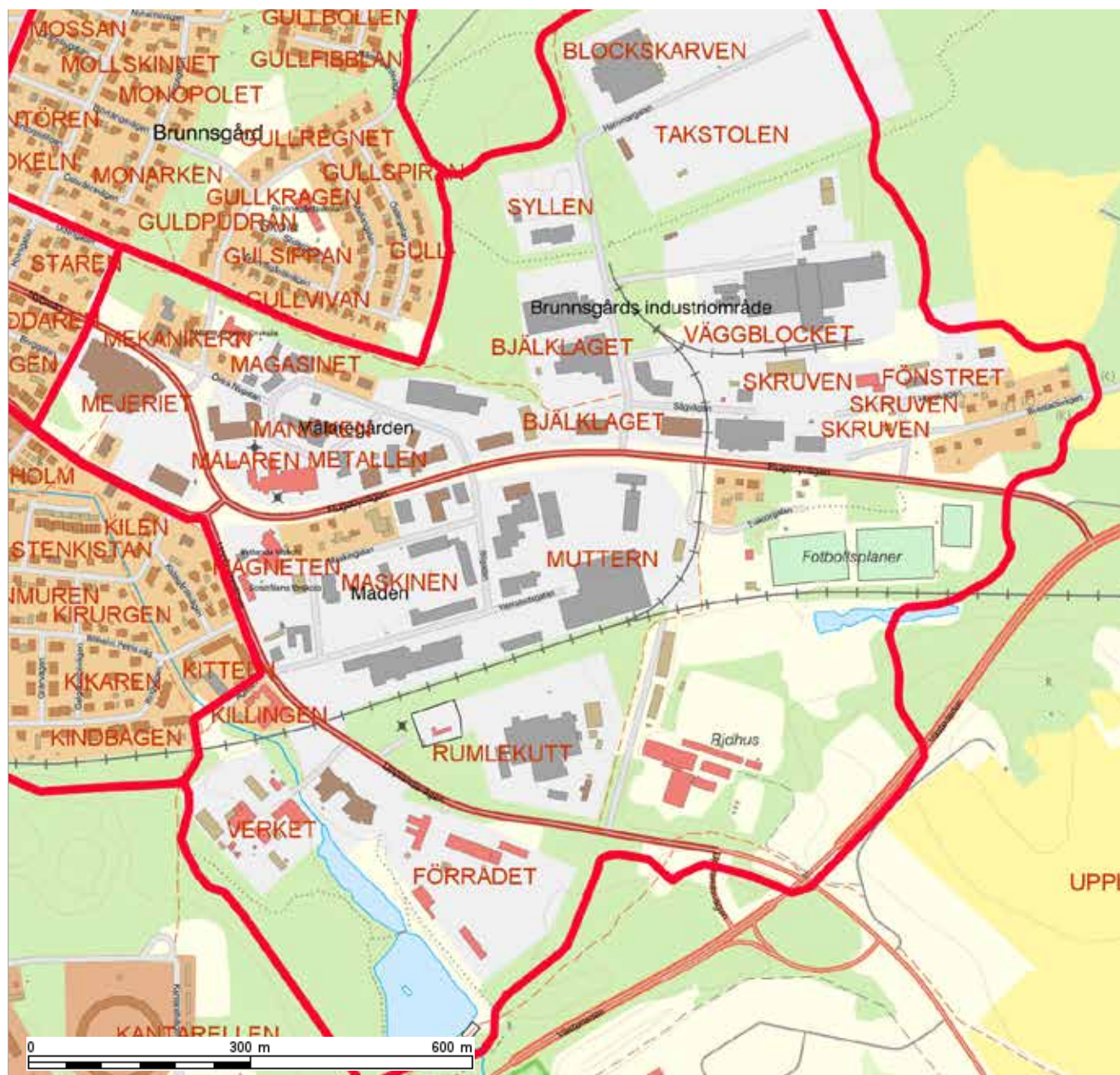
5 Brunnsgårds industriområde, Maden och Målaregården

Övergripande områdesbeskrivning

Området utgör ett industri- och handelsområde i anslutning till stadens östra respektive sydöstra utfarter. Området avgränsas mot nordväst av ett skogsområde mot bostadsområdet Brunnsgård, mot väster av Prästgatan, Vitalagatan och Upplandavägen, mot söder av Västerleden samt mot öster och norr av stadens tätortsgräns.

I områdets västra del ligger en av stadens äldre vägkorsningar där gatorna Nygatan, Vitalagatan, Flugebyvägen och Upplandavägen sammanstrålar. Mindre gator inom området förbinder de stora industri- och handelsfastigheterna med varandra. Genom områdets södra del går järnvägen i väst-östlig riktning.

Karta över karaktärsområdet Brunnsgårds industriområde, maden och Målaregården. De röda linjerna markerar området.

Utmed Flugebyvägen ligger en blandning av bostads- och industribebyggelse från 1930-talet och framåt. Det finns inga byggnader kvar från de gårdar som legat i området.

Väggorsningen där Flugebyvägen, Vitalagatan och Upplandavägen möts utgör en gammal korsning. I anslutning till denna låg byn Torgets gårdar. Området användes även för marknader.

Inom det f.d. mejeriområdet finns idag sentida handelsbyggnader. Endast en byggnad, vilken ses till vänster, finns kvar efter mejeriverksamheten.

Utmed Flugebyvägen, Byestadsvägen och Maskingatan finns några friliggande villor från 1900-talets första hälft. Området är i övrigt bebyggt med övervägande stora byggnadsvolymer för handel och industri från 1960-talet fram till idag. Dessa byggnader finns spridda i området och har alla olika utföranden, höjder och byggnadsmaterial. Inom området finns flera större sammanhängande asfaltsytor för parkering och upplag.

Områdeshistorik

Området har övervägande vuxit fram på marker som tillhört byn Torget. Byn låg vid en av områdets viktiga vägknutar där vägarna från Kalmar via Nye och Oskarshamn möttes. I anslutning till korsningen låg byns tre gårdar Brunnsgården, Kistegården och Målaregården. Vid byn låg Östra härads tingsplats från medeltid och framåt. Tidiga marknadsrättigheter ligger bakom ortnamnet och i kartor från 1645 och framåt redovisas rader av marknadsbodar i området närmast korsningen.

Områdets södra del, kallat Maden, utgjorde skogs- och madmarker till byn Upplanda söder om området. Den östligaste delen av området hörde till byn Byestad.

Idrottsplatsen Vitalavallen som ligger i områdets östra del anlades på 1920-talet. Under 1900-talets första hälft avstyckades flera tomter för bostadsbebyggelse utmed de befintliga vägarna i området, dvs Flugebyvägen, Upplandavägen och Byestadsvägen. Omkring 1950 fanns utöver byns gårdsmiljöer sammanlagt ett 40-tal bebyggda bostadstomter inom området. I området väster om väggorsningen uppfördes omkring 1930-talet ett mejeri, vilket med tiden kom att utvecklas till en större anläggning. Ännu vid tidigt 1950-tal fanns utöver mejeriet, få industribyggnader i området. Omgivningarna utgjordes av ett öppet jordbrukslandskap med åkrar och utdikade mossmarker samt mindre skogsområden.

Området inkorporerades med staden 1946. För området längst i öster, i anslutning till idrottsplatsen, fastställdes en plan 1945. Planen angav ett tänkt bostadsområde med enskilda bostadshus i två våningar. Mycket litet av denna plan kom att förverkligas.

1955 uppfördes ett ridhus intill Upplandavägen på byn Upplandas marker, ägd av några av grundarna till Vetlandaortens rytarförening.

Den första stadsplanen för Torget och Maden fastställdes 1955. Planområdet omfattade även Stensåkra. Grundstrukturen som vi idag känner lades med denna plan, med undantag av den då tänka Oskarshamnsvägens förlängning in i Odengatan som avlastning av Storgatans genomfartstrafik. Området angavs i planen för industriändamål, men för mindre områden närmast Upplandavägen och vid Flugebyvägens södra sida angavs bostäder och småindustri, för att möjliggöra bevarande av den befintliga bebyggelsen i detta läge. Under de efterföljande åren utvecklades området successivt

och har fortsatt att utvidgas fram i nutid.

I början av 2000-talet revs stora delar av den mejerianläggning som låg norr om Vitalagatan. I området uppfördes istället två stora byggnader för livsmedels- respektive detaljhandel.

Grund för kulturhistoriskt värde

Väggorsningen i områdets västra del utgör en av de tre vägmöten kring vilka staden Vetlanda växt fram. Området har genom historien haft viktig betydelse som handelsplats. De gamla vägsträckningarna inom området följer i stort en gammal sträckning i Upplandavägen och Flugebyvägen.

Längs Flugebyvägen finns en blandad bebyggelse bestående av bostadsbebyggelse och småindustri. Denna karaktär möjliggjordes genom 1950-talets stadsplan som möjliggjorde att befintlig bostadsbebyggelse kunde bevaras och att ny småindustri kunde etableras. Antalet bostadshus är idag något färre, men området präglas ännu till delar av denna karaktär.

Det övriga området präglas idag framförallt av sentida storskaliga industri- och handelsbyggnader. Mejeriet som utgjorde en av de äldsta industrierna i området har ersatts av ett handelscentrum och enbart en av byggnaderna från mejeriepoken är bevarad. Denna representerar en viktig industri och epok i stadens utveckling. I övrigt finns det någon enstaka industribyggnad från mitten av 1900-talet bevarad inom området.

Vitalavallen, som anlades redan på 1920-talet, utgör ett fint exempel på en mindre idrottsplats med mycket enkla åskådarplatser och avbytarbänkar. Paviljongerna uppfördes på 1950-talet och också de är tidstypiska. Även ridhuset från 1955 utgör en välbevarad byggnad och är ett tidigt exempel på ett s.k. folkridhus.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Väggorsningen där flera vägar möts. Vitalagatan, Upplandavägen, Flugebyvägen och Byestadsvägen, utgör äldre färdvägar.
- Blandningen av friliggande bostadshus och småindustri.
- Ridhuset från 1955, levererat av den lokala hustillverkaren Vetlandahus.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området framstår ur antikvarisk synpunkt som tåligt för förändring. Området kan förtätas.

Antikvariska rekommendationer

- Äldre gatustrukturer bör värnas i framtida planläggning.
- Enskilda byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.

Inom området förekommer industribyggnader från olika tider och i olika skala. På fotona ses en mer småskalig industribebyggelse utmed Östra Nygatan och stora verkstadsbyggnader på Verkstadsgatan.

Ridhuset i områdets sydöstra del uppfördes 1955. Byggnaden levererades av det lokala husföretaget Vetlandahus.

Vitalagatan utgör en del av områdets gräns i norr.

Flerbostadshus i kvarteret Älgen.

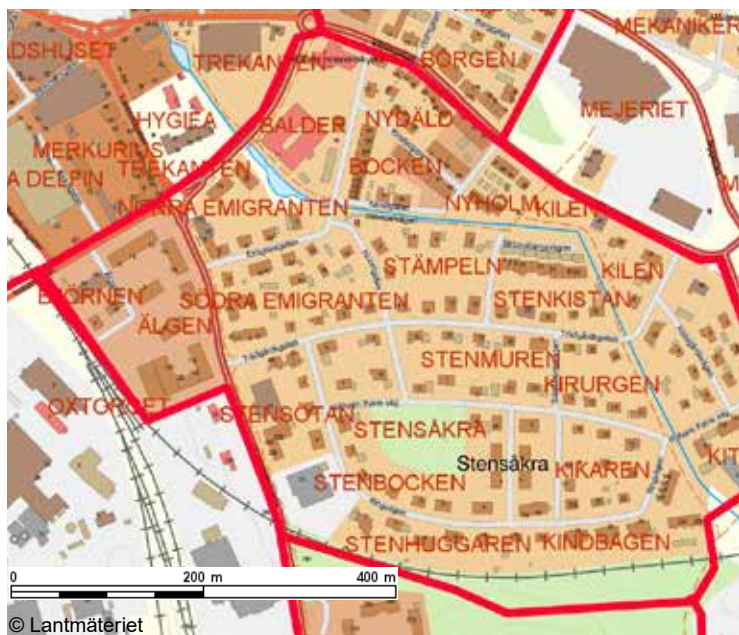
6 Stensåkra, norra delen

Övergripande områdesbeskrivning

Norra delen av Stensåkra är ett bostadsområde med olika typer av boende. Villor dominerar men här finns också större och mindre flerfamiljshus, kedjehus och punkthus. Området avgränsas i söder och väster av järnvägen mot Målilla, i norr av Industrigatan och Vitalavägen samt i öster av Upplandavägen.

Området har en plan som är anpassad till terrängen. Den befintliga skogsbacken centralt i området, kvarvarande stora tallar på befintliga tomter och skogen i ryggen mot järnvägen gör att området, framförallt i söder, uppfattas som lummigt. Området domineras av relativt stora villor i 1 ½–2 plan. I norr, inom det område som utgjorde gamla Vetlanda stad, finns några äldre hus från tidigt 1900-tal men huvudparten av bebyggelsen är från 1940–1960-talen. Ljusa, putsade hus och villor i tegel är de dominerande fasadmaterialen. I söder står ett antal mindre flerbostadshus samt tre punkthus och mindre områden med kedjehus i norra delen.

Till området har också förts kvarteret Älgen i den västra delen. Området omfattar ett antal större flerbostadshus. Även utmed Missionsgatans södra sida finns större flerbostadshus, en byggnad uppförd för Polisens verksamhet och Vetlanda Missionskyrka.

Karta över karaktärsområdet Stensåkra, norra delen. De röda linjerna markerar området.

Områdeshistorik

En byggnadsplan för Stensåkra upprättades av länsarkitekt Malte Erichs och fastställdes 1944 medan området fortfarande var en del av Bäckseda socken. Efter att området hade inkorporerats i Vetlanda stad upprättades en ny plan för området. Stadsplanen upprättades av VBB Vattenbyggnadsbyrån 1950, reviderades 1951–1952

Wilhelm Petris väg mot öster. Gatan är som flera andra i området mjukt svängda. Till höger i bild skymtar den stora skogsbacken i stadsdelen.

och fastställdes 1955. I detta skede var relativt många byggnader uppförda vilket också framgår av handlingen. Planen från 1955 förhöll sig i stort sett trogen till den tidigare byggnadsplanen men omfattade också en del av området fram till Vetlandabäcken som låg på Torget Kistegårds ägor (kvarteren Kikaren, Kirurgen, Kindbågen och del av Stenkistan). Bebyggelsen i norr, i kvarteren Södra Emigranten och Stämpeln, utgörs i delar av äldre bebyggelse tillhörande Vetlanda stad.

På den ekonomiska kartan från 1955 är kvarteret Älgen ett område med mindre bostadshus och trädgårdar samt vad som troligen är några mindre industrilokaler. Den norra delen av kvarteret fick sin nuvarande detaljplan 1968 medan de södra delarna fick ny plan i etapper 2002 och 2008.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området har en blandad bebyggelse. Här finns flera olika typer av bostadsformer och bebyggelsens ålder varierar. En stor andel av bebyggelsen är från tiden före 1960-talet, varav de äldsta är från början av 1900-talet, såsom den f.d. komministergården. I förhållande till områdets storlek finns förhållandevis många kulturhistoriskt utpekade byggnader.

I planläggningen har man fått ta hänsyn till den äldre bevarade bebyggelsen, till topografin och Vetlandabäckens lopp. Sammantaget har detta gjort områdets planläggning lite friare än i andra områden.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Äldre bebyggelse från tidigt 1900-tal. Flera av byggnaderna har genomgått moderniseringar men i förhållande till andra områden i Vetlanda finns här fler byggnader med bevarad ursprungskaraktär.
- En blandad bebyggelse med olika typer och olika ålder.
- En planläggning anpassad till platsens förutsättningar där man tagit hänsyn till topografi och till Vetlandabäckens lopp.

Komministergården från 1920-talet, i kvarteret Komministern, är en av de äldsta byggnaderna i Stensåkraområdet.

Vetlandabäcken rinner genom området Stenåkra. Här finns ett smalt grönstråk som skuggar vattnet och utmed stora delar av bäcken går cykel- och gångbanor.

Exempel på mindre flerbostadshus i området, kvarteret Stenhuggaren.

1954 ritades den här villan i kvarteret Stämpeln.

Påkostad villa uppförd 1959, kvarteret Stenmurklan.

Missionskyrkan i kvarteret Balder byggdes på 1970-tal. Den ersatte då äldre lokaler som missionskyrkan haft i samma kvarter.

Funkisvilla i kvarteret Stenbocken, byggd 1946.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Områdets plan är välbevarad medan bebyggelsen har påverkats av senare tiders förändringar med byten av material och utformning i detaljer. I jämförelse med andra områden är dock förändringsgraden något lägre och i kombination med det stora antalet utpekade byggnader gör det att man bör vara uppmärksam på hur nya förändringar påverkar området som helhet.

Antikvariska rekommendationer

- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur och topografi bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, stråket utmed Vetlandabäcken, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

7 Stensåkra, södra delen

Områdesbeskrivning övergripande

Den södra delen av området Stensåkra ligger söder om järnvägen mot Målilla och på båda sidor om Lasarettsgatan. På den östra sidan ligger ett flerbostadshusområde och på den västra ett mindre egnahemsområde.

Bebyggelsen i flerbostadsområdet består av relativt storskaliga byggnader, uppdelade i fem kvarter. Respektive kvarter har sin specifika utformning vilket ger området en variation i uttrycken. Kvarteret Kantarellen omgärdas av en gles trädridå av framförallt tall och björk, i öster finns mera utpräglad skogsmark.

Väster om Lasarettsgatan, ännu tydligt urskiljbar, finns en småskalig egnahemsbebyggelse.

Karta över karaktärsområdet Stensåkra, södra delen. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Områdeshistorik

Området har utvecklats på gården Brogårds marker, vilken hörde till Bäckседа socken. Området inköptes av staden 1947.

Dagens Lasarettsgatan följer en äldre vägsträckning, vilken utgjorde den södra infarten till staden. Ett tiotal tomter längs Lasarettsgatan avsöndrades från Brogård redan 1913, detta då Brogård Stora var ett f.d. löjtnantsboställe och därmed kronomark. Avsöndringen var ett sätt att leva upp till den "nådiga förordning" antagen några år tidigare, som hade till syfte att ge mindre bemedlade och obemedlade tillfälle att förvärva egnahemslägenheter. Det var i första hand fabriksarbetare som stod som köpare till tomterna.

Flerbostadsområdet planlades i två etapper. Stadsplanen för

Parallellt med Lasarettsgatan går resterna av en äldre, idag namnlös, gata utmed kvarteret Lyckan. På bilden syns delar av områdets karaktäristiska egnahemsbebyggelse. Till höger i bilden flerbostadshusen i kvarteret Blodriskan.

Lasarettsgatan.

kvarteret Toppmurklan fastställdes 1963 och området bebyggdes under de efterföljande åren med flerbostadshus i tre våningar ritade av arkitekten Géza Hortay, Oskarshamn.

Kvarteren söder därom planlades 1967 och bebyggdes under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal. Några av husen uppfördes av HSB och andra av Riksbyggen. Det för området karaktäristiskt runda huset, kvarteret Kantarellen, uppfördes åt Vitalabostäder på uppdrag av Riksbyggen efter ritningar upprättade av Engström Landberg Larsson Törneman Arkitektkontor AB, Stockholm. Den stora byggnadskroppen är 16-kantig, vilket gör att den närmast uppfattas som rund. De sammanfogade bostadssektionerna är raka och kantigheten tas upp i de sammanlänkande trapphusen. Fasaden är klädd med mörkrött tegel. Byggnaden inramar en gemensam vindskyddad gård, utformad som en stor, något upphöjd gräsyta.

I planen från 1967 finns också ett trafikområde avsatt för Västerleden, som då gick under namnet ”Blå leden”.

Grund för kulturbistoriskt värde

Såväl egnahemsområdet som flerbostadshusområdet har vart och ett på sitt sätt en tydlig struktur och en tydlig avsikt när de byggdes. De var båda resultatet av ett ökat behov av bostäder men i det ena fallet i det tidiga 1900-talets tappning och det andra i 1960-talets version.

Egnahemshusen är överlag förändrade och moderniserade. Bebyggelsens främsta värde ligger i deras placering utmed äldre gatustråk samt Lasarettsgatan. De utgör ett av flera små bostadsområden av samma typ som finns vid flera av infarterna till Vetlanda. De är alla exempel på egnahemsbebyggelse som direkt kan knytas till stadens olika industriområden. Trots moderniseringar är deras historia som egnahem ännu avläsbar genom husens form och volymer.

Flerbostadshusens utseende varierar i de olika kvarteren. De är till sin utformning typiska för sin tid med puts eller tegel i fasaderna och flacka pulpettak. Flera av dem är välbevarade vad gäller exteriör utformning.

Som särskilt värdefullt bebyggelseområde är kvarteret Toppmurklan samt Kantarellen och Smörsoppen utpekade.

För det kulturbistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Flerbostadshusens storskalighet.
- Egnahemsbebyggelsens småskalighet och framträdande läge vid infarten till Vetlanda.
- Flerbostadshuset i kvarteret Kantarellen, vilket är en särpräglad och arkitektoniskt intressant byggnad, relativt oförändrad från byggtiden.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Såväl flerbostadshusen som egnahemsvillorna har genomgått flera förändringar. Bland flerbostadshusen har en del dörrar och fönster bytts och några av husen har fått inglasade balkonger. Av egnahemsvillorna är flera förändrade men de har ett värde i miljön. För båda byggnadstyperna gäller att man bör ta hänsyn till byggnadernas volymer och takvinklar.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade områdena kvarteret Toppmurklan och kvarteren Kantarellen och Smörsoppen bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt PBL. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, stråk, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning och bredd.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas, det gäller i synnerhet volymer, takvinklar och fasadmateriäl. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

Flerbostadshus i kvarteret Toppmurklan.

Kvarteret Kantarellen.

Emåns vatten med ett brett grönstråk delar Bäckседа i en nordlig och en sydlig del.

I villabebyggelsens utkant är det undanträngda jordbrukslandskapet fortfarande närvarande. Här stenmursomgärdad åkermark med kvarteret Gåvotagaren i bakgrunden.

Bäckседа kyrka.

8 Bäckседа

Övergripande områdesbeskrivning

Bäckседа är idag ett större bostadsområde söder om Brogårds industriområde, väster om riksväg 31 samt i söder och väster avgränsat av skog eller åkermark. Genom området rinner Emån och kring vattnet har tidigare funnits olika verksamheter. Emån med större grönområden på båda sidor av ån, delar av området i en norra och södra del.

Bäckседа var tidigare dels egen socken, dels en bondby med flera gårdar. Kyrkplatsen ligger söder om Emån med kyrka och kyrkogård på en höjd i utkanten av villabebyggelsen. I anslutning till kyrkan finns en äldre skolbyggnad samt mangårdsbyggnaden till Storegården.

Sedan 1970-talet har stora delar av Bäckседas jordbruksmark omvandlats till villaområde. Området är idag Vetlandas största bostadsområde och indelat i flera olika delar namngivna efter de äldre gårdar som funnits på platsen: Bäckседа, Mossgård, Storegården, Kråkekården och norra Kråkegården, Sliparegården, Gillesgården och Stensåkra. Området är planlagt i etapper men följer genomgående tankar om trafikseparering. Bäckседavägen binder samman området i nord-sydlig riktning. Från denna huvudled går mindre matargator in i de olika områdena. Trafiken fördelas där efter vidare i mindre säckgator och gator som omsluter kvarteren.

Området har alltså växt fram vilket gör att här förekommer villor i olika stilar från 1970-talet och fram till idag. Ett av de senast bebyggda områdena är Gillesgården, ett smalt område med Bäckседavägen som gräns i väster och Emån som gräns i öster.

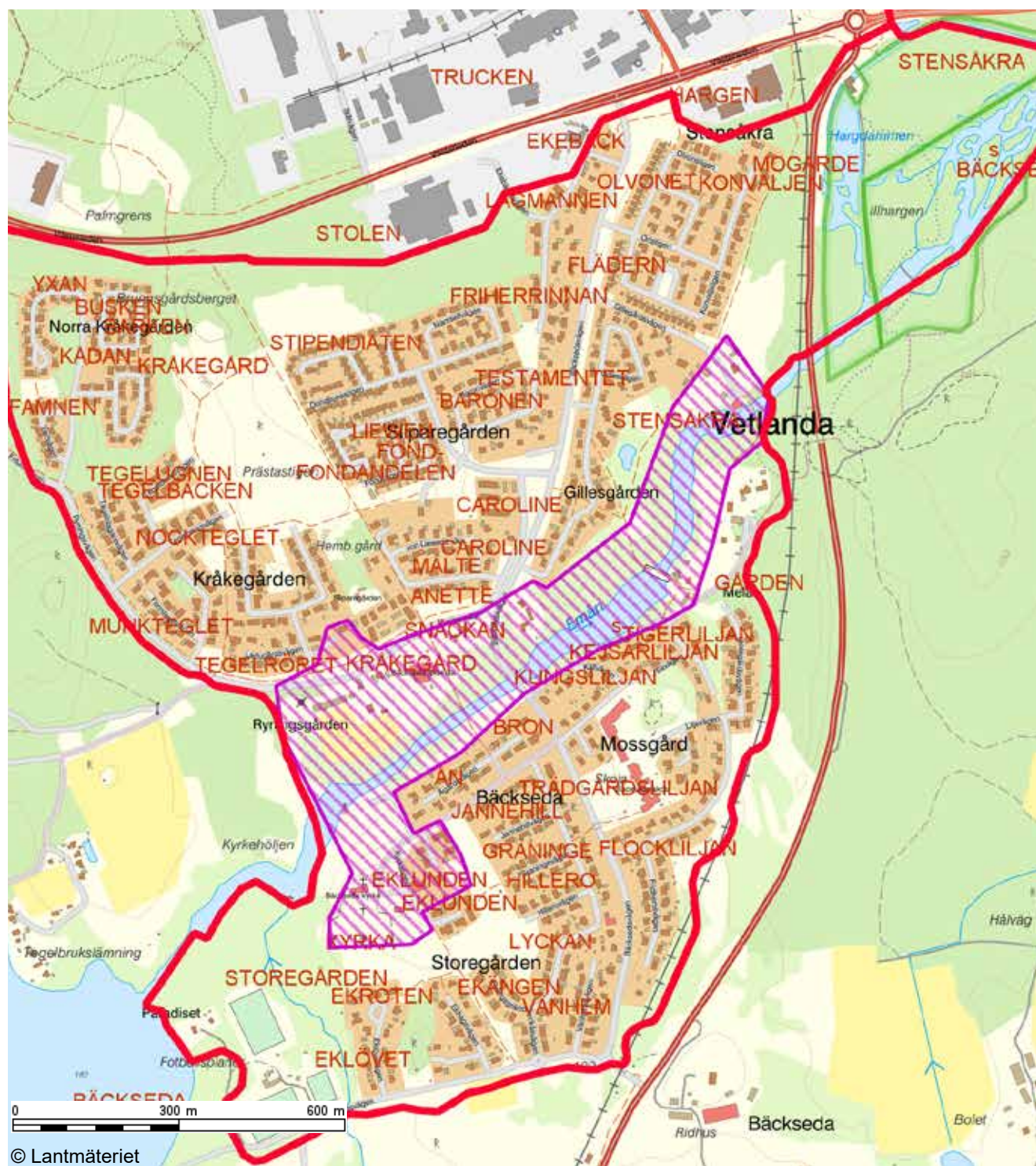
Förutom villabebyggelse och kyrkplats finns skola vid Mossgård och förskola i anslutning till Rynningsgården, norr om Emån. Hembygdsgård finns i området Kråkegården. I kvarteren Caroline vid korsningen Sliparevägen-Rynningsvägen finns en radhusbebyggelse i två våningar. Radhus i en våning finns i kvarteret Sliparegården. Kedjehus finns området Stensåkra i kvarteren Besksötan, Flädern och Olvonet.

I områdets sydvästra del ligger Paradisvallen med flera fotbollsplaner.

Områdeshistorik

Inom området Bäckседа finns några få registrerade fornlämningar men en av dessa, L1974:6418, är ett större gravfält med fyra rösen och 16 runda stensättningar. Det finns också enstaka rösen och stensättningar spridda i området. Sammantaget tyder det på att Bäckседа haft en fast befolkning sedan bronsålder/tidigt järnålder. Kyrkplatsen har anor från 1200-talet, men kyrkan brann 1915. Den nuvarande kyrkan byggdes upp på de murar som fanns kvar.

Bäckседа var förutom kyrkplats och sockencentrum också en by. Kartmaterialet från 1700- och 1800-talen är inte komplett

men det som finns bevarat visar att flera gårdslägen fanns redan före laga skifte. Det gäller t.ex. Mossgård som låg där skolan med samma namn idag ligger.

Utmed Emån har verksamheter som dragit nytta av vattenkraften startats. Mest framträdande är Mela kvarn vars äldsta bevarade delar ska vara från 1600-talet. I anslutning till verksamheten växte också en viss bebyggelse fram.

Karta över karaktärsområdet Bäckседа. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Mela kvarn.

Bäckседа f.d. hållplats.

Del av Prästastigen/Häradsvägen mot söder. Till höger i bilden en av fastigheterna i kvarteret Kaplanen.

Den f.d. södra vägen fram till Bäckседа kyrka kantad av stora ekar. Idag är vägen cykelbana.

Bäckседаvägen är den gamla landsvägen söderut från Vetlanda. Det var den fram till början av 1990-talet då väg 31 byggdes utanför Bäckседа samhälle. Bäckседаvägen följer än idag sin gamla sträckning. Utmed vägen uppstod under 1800-talet en lägenhetsbebyggelse. Denna förtätades under 1900-talets första årtionden. Liksom egnahemsområdet utmed Lasarettsgatan byggdes här bostäder för industriernas arbetare. Miljön var dock fortfarande lantlig med flera gårdar och öppen jordbruksmark.

I området finns fler äldre vägförbindelser. En av dessa är Prästastigen eller Häradsvägen som den också benämns. Det är en spikrak väg som går från kvarteret Ån på Emåns södra sida, över ån, förbi Kråkegård och mot nordväst i gränsen mellan Sliparegården och Kråkegården fram till Brunnsgårdsberget. Vägen är registrerad i fornsök som en övrig kulturhistorisk lämning, L1974:6275. Söder om Bäckседа kyrka går idag en cykelbana som bitvis kantas av stora ekar. Den utgjorde tidigare vägen fram till kyrkplatsen från söder.

I den östra delen av Bäckседа går järnvägen mot Åseda. Spåren finns ännu kvar samt Bäckседа hållplats.

Vetlanda stad behövde mer mark för att växa och köpte därför 1957 gårdarna Stensåkra och Storegården Östra och började planera för nya bostäder. Nedan följer en genomgång av hur de olika delarna av Bäckседа utvecklats under 1900-talet.

Mossgård

Den första moderna villabebyggelsen i Bäckседа lades ut på Mossgårds ägor söder om Emån och öster om Bäckседаvägen. Byggnadsplanen upprättades 1956 av f.d. länsarkitekten Malte Erichs och fastställdes påföljande år. Planen inrymde 20 villatomter och anvisade även plats för en ny skola. Planen tog tillvara den befintliga ekbevuxna höjden med berg i dagen och fornlämningar. Höjden fick också tjäna som del av en skolork.

Nästa byggnadsetapp gällde söder om tidigare planområdet

och öster respektive söder om den dåvarande handelsträdgården. Planen för detta upprättades 1963 av Per Rudenstam via Landskommunernas arkitektkontor i Jönköping och fastställdes några år senare. Planen medgav enplansvillor och någon enstaka villa i två våningars höjd.

I stadsplanen fastställd 1975 kompletterades område med ytterligare några villakvarter i öster. Planen omfattade även Mela kvarn som skrevs in som kulturområde, då den har redovisats som riksobjekt i den då aktuella fysiska riksplaneringen. Mela kvarn och gravfältet, L1974:6418, är anledningen till att riksintresset för kulturmiljövården, Byestad (F 24) har utsträckts in i bostadsområdet Mossgård.

Storegården Östra

År 1972 fastlades stadsplanen för stora delar av Bäckseda Storegård, men redan under 1970–1971 hade 44 stycken enfamiljshus byggts i den norra delen av området.

Området i söder planlades i början av 1990-talet, detaljplan fastställd 1992. Delen längst i väster detaljplanlades 2004.

Bebyggelsen består av enfamiljshus. Den äldre strukturen har bevarats i delar så som exempelvis den gamla allén, nu cykelväg, upp mot kyrkan. Av äldre bebyggelse finns, förutom kyrkan och kyrkogården, en äldre skola och mangårdsbyggnaden till Storegården, samt några av de äldre villorna utmed Bäcksedavägen, bl.a. Bäckseda missionshus.

Sliparegården

Planen för Sliparegården fastställdes 1974. Området lades ut på tidigare åker- och ängsmark. I planen inordnades också den befintliga bebyggelsen längs dåvarande riksvägen, idag Bäcksedavägen, och vägen till mangården till Sliparegården. Också Sliparegården och hembygdsparken inordnades i planen. De äldre byggnaderna har fått stora tomter och fritt läge i grönstråk vilket betonar deras karaktär. Området i öster ritades för friliggande villor i en våning.

Planen reviderades för den västra delen 1977 vid en exploatering i kommunal regi med nyckelfärdiga sammanbyggda enbostadshus, totalt 104 hus. Ett reducerat antal hustyper nyttjades i olika grupperingar. Den västra delen bebyggdes 1977–1978. Husmodellerna ritades av Småhusbyrån i Malmö.

Av äldre bebyggelse finns mangårdsbyggnaden till Sliparegården kvar i kvarteret Donatorn. Norr om Sliparevägen, i kvarteret Testamentet, finns resterna av en äldre vägsträckning som ledde till Sliparegården. Utmed denna finns några få fastigheter som följer denna äldre vägsträckning och därigenom illustreras en äldre historia i det annars strikt planlagda villaområdet. Söder om Ryningsvägen ligger en fastighet som tidigare inrymde Bäcksedas ålderdomshem.

Mangårdsbyggnaden till Storegården.

Bäckseda missionshus.

Mangårdsbyggnaden till Sliparegården.

Resterna av äldre vägsträckning och lägenhetsbebyggelse i kvarteret Testamentet.

2000-talets bebyggelse i Gillesgården.

Stensåkra och Gillesgården

Området ligger mellan Emåns västra strand och öster om Bäcksedavägen. Detta område är avsatt för småhusbebyggelse mellan Bäckседа och Vetlanda stad. Planen fastställdes 1969 och består av en yttre krans med radhus, kedjehus och friliggande villor i övrigt.

Gillesgården utgör den södra delen av området. Vid Gillesvägen är gällande detaljplan från 1992 och längre söderut, vid Gästabudsvägen, är planen från 2014. Båda gatustråken präglas av en stilmässigt blandad bebyggelse som utmärker det tidiga 2000-talet.

Kråkegården

Området planlades i slutet 1970-talet, detaljplanen fastställdes 1978. De äldre manbyggnaderna inritades i plan för bevarande och med större tomter och relativt fritt läge i grönstråk vilket betonar deras karaktär.

Söder om Ryningsvägen ligger två äldre fastigheter, varav den ena är Ryningsgården med bevarade ekonomibyggnader. På norra sidan av Ryningsvägen, mitt emot Ryningsgården, ligger mangården till Ågård. Inom Kråkegården ligger också Bäckседа hembygdsgård och granne med denna, två äldre fastigheter i kvarteret Kaplanen.

Villabebyggelse vid Ladugårdsvägen i området Kråkegården.

Norra Kråkegården

Området anlades på tidigare skogsmark med detaljplan fastställd 1979. Bebyggelsen med olika hustyper i ett och två plan uppfördes som en samlad exploatering i fyra etapper. Huvudparten av byggnaderna är ritade av Småhusbyrå i Malmö med P Näsholm som arkitekt. Skånska Cementgjuteriet i Jönköping var huvudentreprenör med Vetlanda kommun, Tekniska nämnden som byggherre. Den nordöstra delen av området består av Åsedahus.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området Bäckседа har en tydlig historisk förankring genom de förhistoriska lämningar och den äldre bebyggelse som finns i området. Forntid till nutid finns representerat i området. En stor del av dessa äldre spår är koncentrerade till ett stråk utmed Emån och utmed Bäcksedavägen.

Fornlämningarna är mest framträdande genom det stora gravfältet vid Mossgårds skola men enstaka lämningar finns också spridda i området. Medeltidens kyrkplats med en kyrka uppförd på 1200-talskyrkans murrester visar på hur Bäckседа blev centralort i en större socken. Platsen var också en by med flera gårdslägen på båda sidor om Emån. På sluttningarna ner mot ån har markerna varit bördiga och gett utrymme för flera gårdar.

På flera platser i området finns äldre gårdslägen med bebyggelse kvar. Bebyggelsen är ofta i form av bevarade mangårdsbyggnader men ibland finns också ekonomibyggnader. Flera av dessa byggnader har genomgått moderniseringar men material och detaljer

i deras utseende visar ändå på att de tillkommit årtiondena kring sekelskiftet 1900.

Även utmed Bäcksedavägen finns en äldre bebyggelse, såväl norr som söder om Emån. Här rör det sig om en lägenhetsbebyggelse som åtminstone norr om Emån kan kopplas till det framväxande industriområdet Brogård.

Mindre verksamheter har också funnits i Bäckседаområdet och då framförallt utmed Emån. Mest framträdande av dessa idag är den bevarade Mela kvarn med anor från 1600-talet. Kvarnmiljön tillsammans med det stora gravfältet vid Mossgård, L 1974:6418, ingår i riksintresset för kulturmiljövården, Byestad (F 24).

Villabebyggelsen i Bäckседа har vuxit fram successivt från 1970-talet och fram till idag. Områdets planläggning följer samma grundidé under hela byggperioden. Från Bäcksedavägen leder matargator in i de olika delområdena och från dessa leder mindre säckgator, återvändsgränder eller kvartersomgärdande gator in i bebyggelsen. Den långa byggperioden innebär att här finns gatustråk och kvarter med tidsmässigt sammanhängande bebyggelse som bildar tidstypiska skikt i området. Villabebyggelsen är på flera platser i området enhetligt utformad vilket ger den ett värde. Generellt gäller att man i dess enhetliga områden bör bevara höjd, volym och takvinklar.

Som särskilt skyddsvärt bebyggelseområde har ett större område pekats ut. Detta område sträcker sig utmed Emån med början i söder vid kyrkplatsen och sträcker sig norrut genom hela Bäckседа fram till kvarn- och gårdsläge vid Stensåkra. Inom området finns kyrkomiljön med äldre skola, flera gårdslägen med mer eller mindre välbevarad bebyggelse, kvarnlägen i Emån samt vägar med broar över Emån.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Kyrkplats med sockencentrum för Bäckседа socken.
- Fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar, främst gravfältet L1974:6418 samt Prästastigen, L1974:6275.
- Bevarade äldre gårdslägen på båda sidor om Emån med olika grader av bevarad bebyggelse.
- Bevarad äldre bebyggelse utmed Bäcksedavägen som visar på det tidiga 1900-talets lägenhetsbebyggelse och som utgör början till det bostadsområde som Bäckседа är idag.
- Bäcksedavägen som en äldre vägförbindelse kompletterad med mindre vägavsnitt som visar på ett äldre vägsystem i området.
- Emån med spår av olika verksamheter, främst Mela kvarn.
- Järnvägen mot Åseda.
- Bäckседа missionshus
- Hembygdsgården vid Sliparegården.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. I Bäckseda finns spår av områdets historiska utveckling. Flera av dessa finns i det område som utpekats som ett särskilt utpekat hänsynsområde men många ligger också på andra platser i området. Att ta vara på och utveckla dessa historiska spår är viktigt för förståelsen av området men berikar också boendemiljön.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området utmed Emån, från Bäckseda kyrka till kvarn- och gårdsläge vid Stenåkra, bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. fornlämningar, äldre vägar, äldre bebyggelse, stråk, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, broar och detaljer som hör vägmiljön till.
- Delar av området ligger inom miljö av riksintresse för kultur- miljövärden, vilket skyddas av Miljöbalken kap 3. Länsstyrelsen utövar tillsyn vid planläggning att riksintressets värden tillgodoses.
- Vid planläggning bör de olika historiska skikten bevaras. Det ger möjlighet att avläsa områdets olika historiska skeden.
- Kyrkan och kyrkogården skyddas enligt Kulturmiljölagen kap 4.
- Fornlämningar skyddas enligt kulturmiljölagen kap 2. Närheten till arkeologiska lämningar kan kräva tillstånd och arkeologiska insatser vid åtgärder som berör eller angränsar till fornlämningsmiljön.

9 Östanskog

Övergripande områdesbeskrivning

Östanskog är ett bostadsområde med friliggande enbostadshus från 1980-2010-talen. Området ligger omgärdat av Västerleden i norr, Östanåvägen i väster och därutöver av skogspartier. Området är anlagt med en större matargata, Friluftsvägen, som binder samman Östanskog med Bäckседа. Från Friluftsvägen och Östanåvägen leder mindre säckgator och återvändsgränder in i området.

Områdeshistorik

Området har utvecklats på tidigare skogsmark tillhörande gården Östanå. Markerna köptes av staden på 1930-talet. Villabebyggelsen har byggts etappvis. För merparten av området, norr om Friluftsvägen, upprättades detaljplan 1982. Bebyggelsen vid Motionsvägen fick detaljplan 1992. Områdena söder om Friluftsvägen planlades 2008.

Grund för kulturhistoriskt värde

En tidstypisk villabebyggelse från 1980-talet och framåt.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Området har begränsade kulturvärden.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området bedöms vara förhållandevis tåligt för förändring. Möjlighet för förtätning finns.

Antikvariska rekommendationer

- Hänsyn bör tas till den utformning och de material som finns i områdets ursprungliga bebyggelse.

Villabebyggelse vid Vandringsstigen.

Villabebyggelse vid Motionsvägen.

Karta över karaktärsområdet Östanskog. De röda linjerna markerar området.

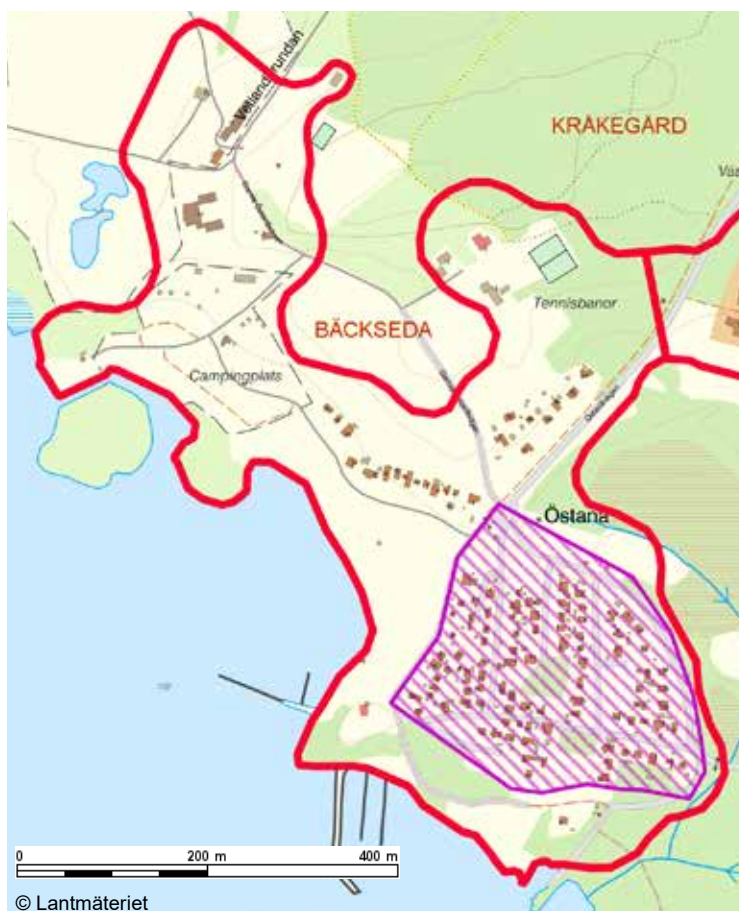

Östanå rekreationsområde

10 Östanå

Områdesbeskrivning övergripande

Östanå är Vetlanda stads friluftsområde vid sjön Grumlan. Området ligger omkring tre kilometer sydväst om Vetlandas centrum. Här finns en småskalig sommarstugebebyggelse på väg att omvandlas till permanentboende, gården Östanå, på vars marker en stor del av anläggningen är byggd, golfbana, camping, badplats, olika idrottsplaner och motionsspår samt en liten marina. Området ligger tydligt avskilt från stadens bebyggelse även om denna under senare årtionden kommit närmare i och med anläggandet av bostadsområdet Östanskog.

Karta över karaktärsområdet Östanå. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Områdeshistorik

Området har historiskt sett varit ett agrart landskap med marker som tillhörde gårdarna Kråkegård och Östanå. Bebyggelsen vid gården Östanå finns idag till en del kvar och utgör en del av områdets golfanläggning. Kråkerum är en av gårdarna i Bäckseda vars marker utsträcktes mot väster fram till Grumlan. Under 1930-talet köpte Vetlanda stad först in Kråkegården, 1934, och sedan Östanå, 1939, för att få tillgång till mera byggbar mark, men också för att anlägga ett friluftsbad. Området utvecklades efterhand till ett stort

Gården Östanå.

fritidsområde med flera olika aktiviteter. Östanå var stadens nära rekreationsområde både i individuell och mera organiserad form, med t.ex. dagkoloniverksamhet och sommarservering. Området är i princip inte detaljplanlagt, förutom golfbanan. I samband med att tomterna såldes ut lades dock vissa restriktioner vad gäller byggrätt och volym. En stor del av tomterna bebyggdes redan under 1940-talet.

Sedan ca 2000 har husen i området sakta börjat genomgå en förändring från fritidsboende till permanentboende. Flera av de äldre, småskaliga fritidshusen har rivits och ersatts med nya byggnader eller byggts till och om.

Grund för kulturhistoriskt värde

Gården Östanå finns fortfarande kvar med huvudbyggnad, flyglar och mindre ekonomibyggnader. En stor del av jordbruksmarken till såväl Östanå som Kråkegården är fortfarande ett öppet landskap även om funktionen skiftat från odling till golf och andra fritidsverksamheter.

Stadens medvetet skapade friluftsområde är relativt tidigt i sitt

Östanåbadet med fritidshusbebyggelse i bakgrunden.

Fritidshusbebyggelse.

Välbevarad sportstuga.

Sportstuga under ombyggnad.

slag. En viktig del av detta är sportstugeområdet som började växa fram intill badplatsen vid Grumlan. Sammantaget är friluftsområdet ett uttryck för 1930-talets syn på hälsa, friluftsliv och en tid då vi svenskar för första gången fick semester. 1938 fastslogs i lag rätten till två veckors semester.

Som särskilt skyddsvärt bebyggelseområde har sportstugeområdet pekats ut. Området har under senare år genomgått en omfattande modernisering och en del av husen har blivit permanentboende. Trots det har området kvar karaktärsdrag typiska för den här typen av områden. Det handlar om det enkla vägnätet med begränsad trafik, de små, tätt placerade tomterna och, trots moderniseringarna, småskaligheten i bebyggelsen.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Gårdsmiljön vid Östanå.
- Det småskaliga sommarstugeområdet.
- Friluftsområdet som ett uttryck för 1930-talets förändrade syn på hälsa och fritid.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Det öppna landskapet som trots att funktionen skiftat från jordbruk till friluftsliv är betydelsefullt för området. Trots modernisering är sportstugeområdet betydelsefullt och besitter värden som gör att man här bör visa extra hänsyn till de strukturer och karaktärsdrag som fortfarande finns kvar.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området med fritidhus bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Området bör förses med detaljplan för att värna områdets karaktär av fritidshusområde. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning, vilken redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen. Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets struktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa områdets funktion. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. gemensamma anläggningar, stråk och tomtindelningar behålls och förstärks.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

11 Brogårds industriområde

Områdesbeskrivning övergripande

Brogård är Vetlanda stads största industriområde. Intrycket domineras av storskaliga anläggningar men i synnerhet i områdets norra delar finns också mindre anläggningar. Området ligger väster om den nedlagda järnvägen mot Åseda. Västerleden utgör en gräns i söder och väster men mot söder finns mindre delar av handels- och industriområdet även söder om vägen. Mot norr ligger bostadsområdena Tomaslunden och Pukaregården.

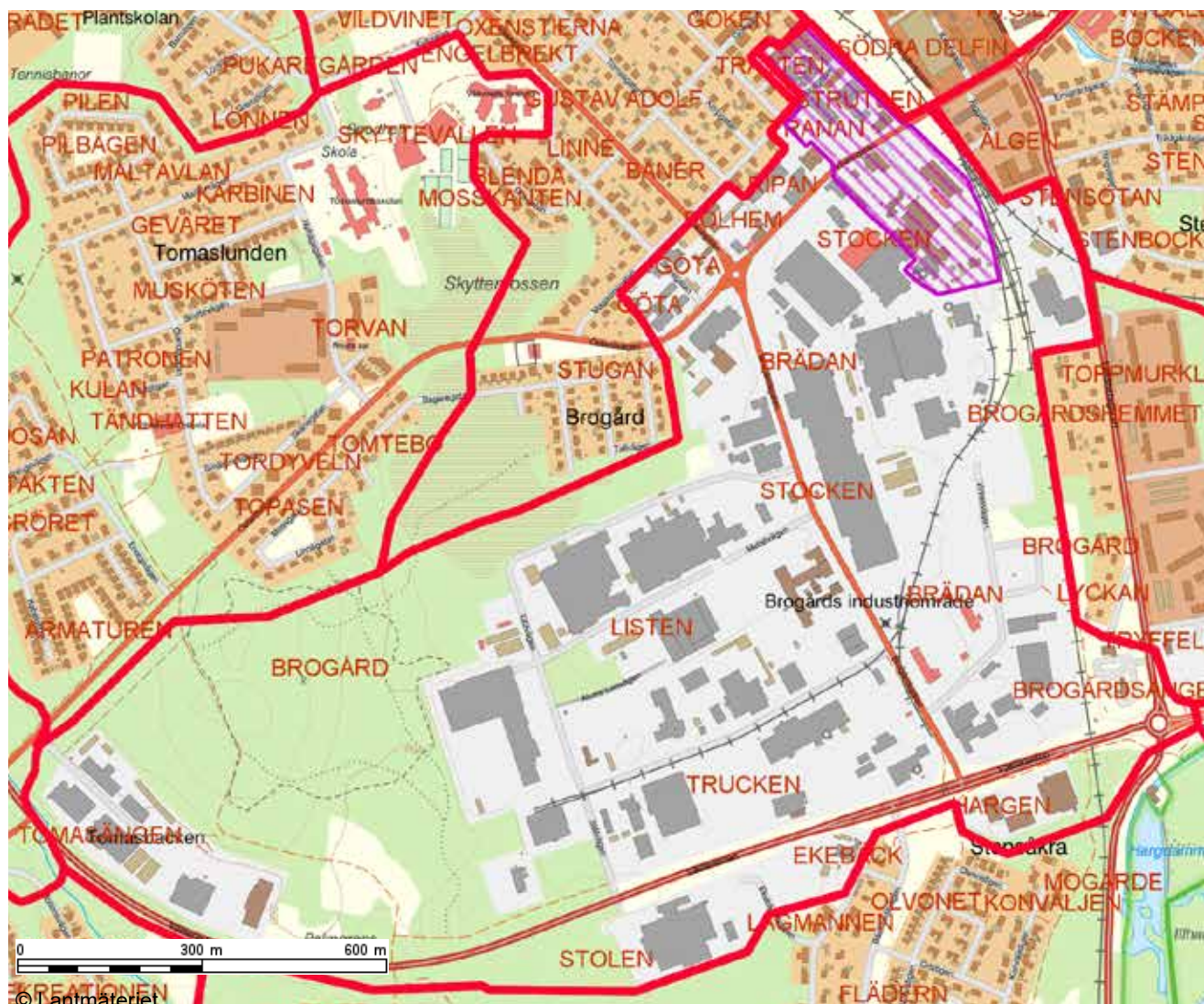
Området genomkorsas av järnvägsspår, dels kvarvarande gamla industrispår från bl.a. husfabrikens tid, dels den nedlagda banan mot Åseda.

Området består i stora stycken av storskaliga anläggningar utan egentlig arkitektonisk gestaltning. Det finns dock några äldre mera traditionellt gestaltade byggnader t.ex. längs Brogårdsgatan, med bl.a. den tidigare pianofabriken. I områdets nordöstra del finns fjärrvärmeverket och tändsticksfabriken. Lokaliseringen är

Västerleden i söder utgör en gräns för industriområdet Brogård men söder om vägen finns storskaliga lokaler för handel.

Karta över karaktärsområdet Brogård. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

knuten till att värmeverket initialt samnyttjades av staden och tändsticksfabriken.

Områdeshistorik

Brogård ingick i Bäckseda socken, men de norra delarna bebyggdes som en del av Vetlanda stad. De avsattes tidigt för främst industriändamål. De första industrietableringarna i Vetlanda var ofta inriktade på förädling av skogsråvara som sågar, hyvlerier eller möbeltillverkning. Flera verksamheter som tillverkade tändstickor fanns under längre eller kortare tid. Den mest framgångsrika var Hvetlanda Tändstickor som grundade 1907. 1913 uppgick företaget i Aktiebolaget Förenade Svenska Tändsticksfabriker. Fabriken i Vetlanda byggdes i nordöstra delen av kvarteret Gård. Äldre fabrikslokaler finns kvar på området. Byggnaderna som uppfördes för tändsticksfabriken har en samlad gestaltning genom att samtliga har en datering på fasaden, de äldsta i tegel med undantag av det gamla snickeriet vid Oxtorget med fasad av trä.

Vy över tändsticksfabrikens område och fjärrvärmeverket.

F.d. Vetlanda Mekaniska Verkstads lokal i kvarteret Strutsen. Utmed Magasinsgatan ligger det f.d. gjuteriet.

Även mekaniska verkstäder startades i början av 1900-talet. 1904 grundades Vetlanda Mekaniska Verkstad i kvarteret Strutsen. Företagets lokaler finns kvar än idag. Ett känt företag är Nordiska Pianofabriken som 1926 flyttade sin verksamhet från Stockholm till Vetlanda och etablerade sig i kvarteret Listen. Verksamheten är nedlagd men lokalen finns kvar.

1914 byggdes järnvägen Nässjö–Sävsjöström förbi Vetlanda. Banan utgör den östra kanten av området Brogård. Industriområdet Brogård försågs med stickspår för de olika industriernas behov. Idag finns delar av det här systemet kvar. I områdets tidiga historia fanns få vägar inom området. Äldst är Brogårdsgatan som på 1940-talet avgränsade området i väster innan utbyggnaden av området tog fart.

Områdets norra del inkorporerades med staden 1947 och vissa delar var då redan sedan tidigare avstyckade och bebyggda. En stadsplan omfattande hela området fastställdes 1955, upprättad av

Nordiska Pianofabriken lokal i kvarteret Listen.

Sune Lindström och Sverker Erichs VBB Vattenbyggnadsbyrån. I denna planlades området för industriändamål.

Brogård har sedan dess utvecklats till stadens största industriområde.

Grund för kulturhistoriskt värde

Ett område som Brogård förändras med verksamheternas behov. En grundläggande del av områdets struktur är dock järnvägsspåren. De har utgjort en viktig del av områdets planläggning och har styrt användningen av området. De kvarvarande spåren förtydligar detta. Även Brogårdsgatan som är ett äldre bevarat gatustråk är viktigt för förståelsen av området.

Koncentrationen av äldre verksamhetslokaler till områdets nordöstra del gör att här utpekas ett särskilt värdefullt bebyggelseområde. Det omfattar tändsticksfabrikens område samt kvarteren Strutsen och Trasten

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Bevarade järnvägsspår.
- Äldre bevarade fabriksanläggningar.
- Brogårdsgatan som den äldsta gatusträckningen i området.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området har genomgått flera anpassningar till nya verksamheters behov.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området i nordöstra delen med tändsticksfabriken och kvarteren Strutsen och Trasten bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur/struktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa tidigare funktion och successiv utbyggnad. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. järnvägsspår, gator, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av äldre bebyggelse inom området. Dess karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

Äldre industrilokal i kvarteret Trasten.

Brogårdsgatans norra del.

Vasagatan mot sydost. Detta en av de gator som kantas av allé.

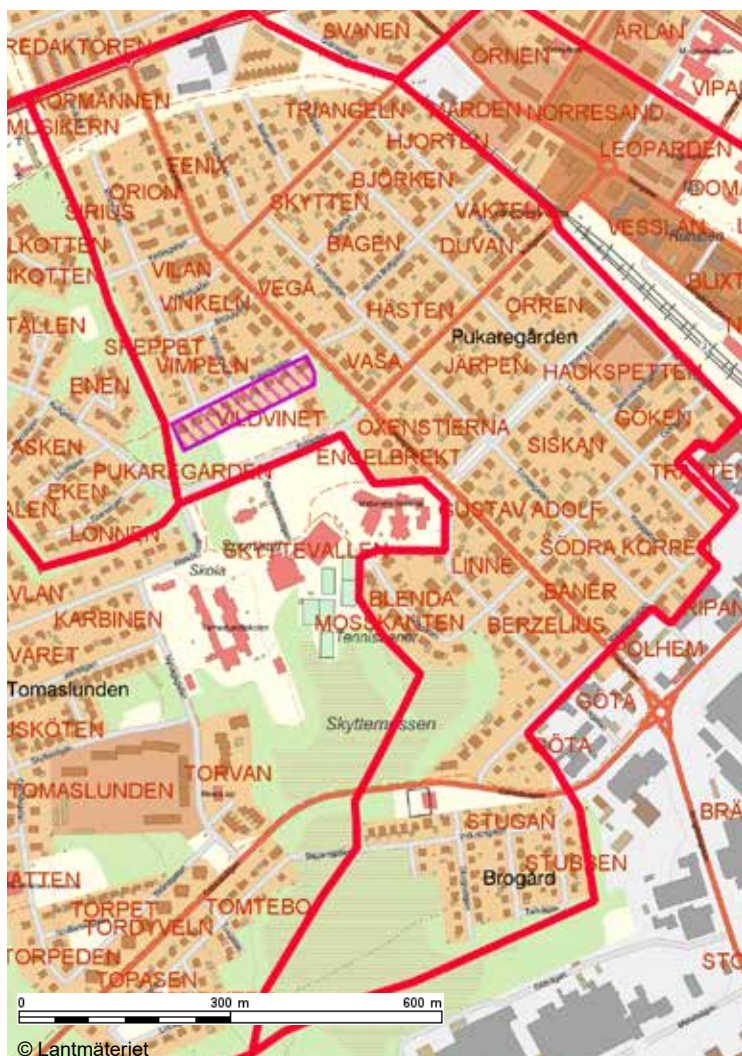
Södra Esplanaden

12 Pukaregården

Övergripande områdesbeskrivning

Bostadsområdet Pukaregården är till antalet fastigheter ett av de största i Vetlanda. I norr utgör Torngatan gräns och i öster järnvägen. I söder innefattas bostadsområdet Brogården, medan Brogårds industriområde är gräns mot söder. Gränsen här är inte rak utan anpassas efter hur bebyggelsen ser ut bl.a. i kvarteren Tranan och Trasten. I väster avgränsas Pukaregården av de båda områden Tomaslunden och Plantskolan.

Pukaregården är planlagt med en rutnästplan med vissa modifieringar i områdets västra och norra delar där anpassning till andra områdens vägnät eller senare tillkomna gatustråk bryter av. Eftersom området är stort ger gatorna långa siktlinjer men områdets topografi med en höjd i områdets mitt gör ändå att siktlinjerna bryts av. Flera av gatorna är breda och kan vara kantade av hamlade lindar på en eller båda sidor av gatan. Mest framträdande är Södra Esplanaden med sitt grönstråk och sina dubbla rader av lindar som delar av gatans två filer.

Karta över karaktärsområdet Pukaregården. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Även det lilla området Brogård har en rutnätsplan. Detta var Vetlandas första egnahemsområde och från slutet av 1930-talet. Områdets bebyggelse präglas av detta.

Pukaregården uppvisar en mångfald av bebyggelse från olika tider. Området domineras av villor, men innehåller även ett antal flerbostadshus. Flerbostadshusen har oftast uppförts på tidigare villatomter eller tidigare industrimark. Bebyggelsen sträcker sig från omkring sekelskiftet 1900 fram till idag. Det är framförallt bostadshus i 1 ½–2 plan. Pukaregården har trädgårdsstadens karaktärsdrag med stora tomter och bostadshuset placerat en bit in på tomten. Staket, grindar, träd och övrigt växtmaterial bidrar starkt till områdets lummiga karaktär. Till det kommer också det stora antalet hamlade lindar utmed områdets gator. Ett kännetecken för de äldre husen, uppförda före 1940, är att uthusen är placerade i tomtgräns och ofta motbyggda med grannens uthus. Nybyggnation och kompletteringar i områdets centrala delar har skett tomtvis vilket gör att man där inte kan särskilja hela kvarter med senare bebyggelse.

Bebyggelsen i kvarteren runt Vegagatan är i stort uppförd efter 1940. I detta område finns en större homogenitet i bebyggelsen och fler byggnader från 1940-talet. Längs Vintergatan finns ett samlat stråk av funkishus i två våningars höjd. Kvarteren Sirius, Skeppet och Vildvinet är bebyggda under 1950-talet med villor i ett plan med inredbara vindar.

Fastigheten Trasten 5, kallat Sollinska huset, är ett av Vetlandas två byggnadsminnen. Det är ett större bostadshus i trä med en glasveranda, torn och snickarglädje. Huset byggdes 1902 efter ritningar av And. Johansson. Huset byggnadsminnesförklarades 1979.

Ett par exempel på villor i området.

Norra delen av Vintergatan med tvåfamiljshus i två våningar.

Kvarteret Skeppet från söder.

Delar av kvarteret Vildvinet. Kvarteret planlades på 1950-talet.

Allianskyrkans lokal.

IOGT:s lokal.

Områdeshistorik

Östra delen av Pukaregården tomtlades redan vid sekelskiftet 1900 och finns med på den äldsta kartan över samhället från 1888. Dessa kvarter begränsades i norr av Borgmästaregatan och i söder av den gamla gränsen mot Stora Brogårds och Stensåkras ägor, som gick ungefär ett kvarter söder om Industrigatan. I väster utgjorde Tomasgatan gränsen mot Tomas- och Kullagårdens ägor och i öster järnvägen. Nu gällande detaljplan är, i de områden som inte är kompletterade med senare planer, 1937 års stadsplan. I och med denna plan utvidgades staden formellt ytterligare några kvarter västerut. I praktiken var de nya kvarteren till stor del redan bebyggda, vilket gör att det idag inte går att uppfatta några tydliga skiljelinjer mellan bebyggelsen väster respektive öster om Tomasgatan.

Norra delen av Pukaregården och då framförallt de kvarter som är snett inpassade mot rutnätsplanen, kvarteren väster om Vegagatan och norr om Borgmästargatan, var dock i stor sett obebyggda när planen lades.

Några enstaka kvarter har tillkommit efter 1937 års stadsplan. Det är dels kvarteret Vildvinet som detaljplanlades på 1950-talets mitt och kompletterades 1966, dels delar av kvarteret Blenda som stadsplanlades under 1990-talet och har bebyggts under 2000-talets början efter en kompletterande detaljplan.

I området Brogård uppfördes de först husen 1938–1939 längs Bagaregatan. Området fortsatte att bebyggas under 1940-talet.

Inom Pukaregården förekommer flera bostadshus vilka ursprungligen inrymt två lägenheter. Fram till 1940-talet var detta ett vanligt sätt att finansiera bostaden.

I området finns också ett mindre antal lokaler för olika verksamheter bl.a. Allianskyrkan i kvarteret Vakteln och IOGT:s lokal i kvarteret Hästen.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området har en stor variation av bostadshus från hela 1900-talet. Ett påtagligt inslag är de bostadshus som vi idag uppfattar som enfamiljshus men som byggdes inredda med två lägenheter. Genom området Brogård omfattar Pukaregården också egnahemsrörelsens typiska villabebyggelse. Viktigt för områdets karaktär är också stadsplanen av rutnätstyp från tidigt 1900-tal. Flera av gatorna är, typiskt för det tidiga 1900-talet, breda och betonade med trädrader.

I området finns ett stort antal byggnader med bevarad ursprungskaraktär, vilka bedöms ha ett särskilt kulturhistoriskt värde och som pekats ut i samband med tidigare bebyggelseinventeringar. Viktiga för området historia och karaktär är också trädgårdar och uthus. Mest framträdande är byggnadsminnet Sollinska huset.

Som särskilt värdefullt bebyggelseområde är kvarteret Vildvinet utpekad. Det är ett sammanhängande område med enfamiljshusen av gult tegel utmed Pukaregatan. Bebyggelsen har genomgått mo-

derniseringar, bl.a. genom att ett hus nyuppförts efter en brand, men genom husens volym, takvinklar och fasadmateriäl framstår ändå kvarteret som sammanhållet.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Rutnätsplanen med inslag av breda gator betonade av trädrader.
- Den stora variationen av byggnader från olika tider.
- Tvåfamiljshus som omvandlats till enfamiljshus.
- Brogårds egnahemsbebyggelse.
- Byggnadsminnet Sollinska huset.
- Det stora antalet fastigheter som utpekats som kulturhistoriskt värdefulla.

Sollinska huset är byggnadsminne och omfattas av särskilda skyddsbestämmelser enligt kulturmiljölagen.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Området Pukaregården har utvecklats under 1900-talet genom förtätning och genom tillägg av nya kvarter. För framtiden är det viktigt att låta spåren från olika tider framträda i bebyggelsen. Kombinationen av det tidiga 1900-talets planläggning, en tidsmässigt blandad bebyggelse och trädgårdar kräver en helhetssyn för att bestå.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området kvarteret Vildvinet bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Fördjupade kulturhistoriska underlag kan även vara nödvändiga inför större ändringar av enskilda byggnader eller andra ändringar i den fysiska miljön inom området.

- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur med rutnätsplan bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, stråk, gaturum, alléer, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Inom området förekommer byggnader från hela 1900-talet. Varje tid har sitt typiska uttryck och karaktär. Dessvärre har man under senare årtionden frångått en hel del av detta i samband med olika åtgärder. Generellt är mer kunskap och en ökad medvetenhet om vad man förvaltar önskvärd för området. Genom att ställa högre krav i lovhanteringen skulle man kunna återta en del av de värden som gått förlorade.

13 Tomaslunden och Västra Tomaslunden

Områdesbeskrivning övergripande

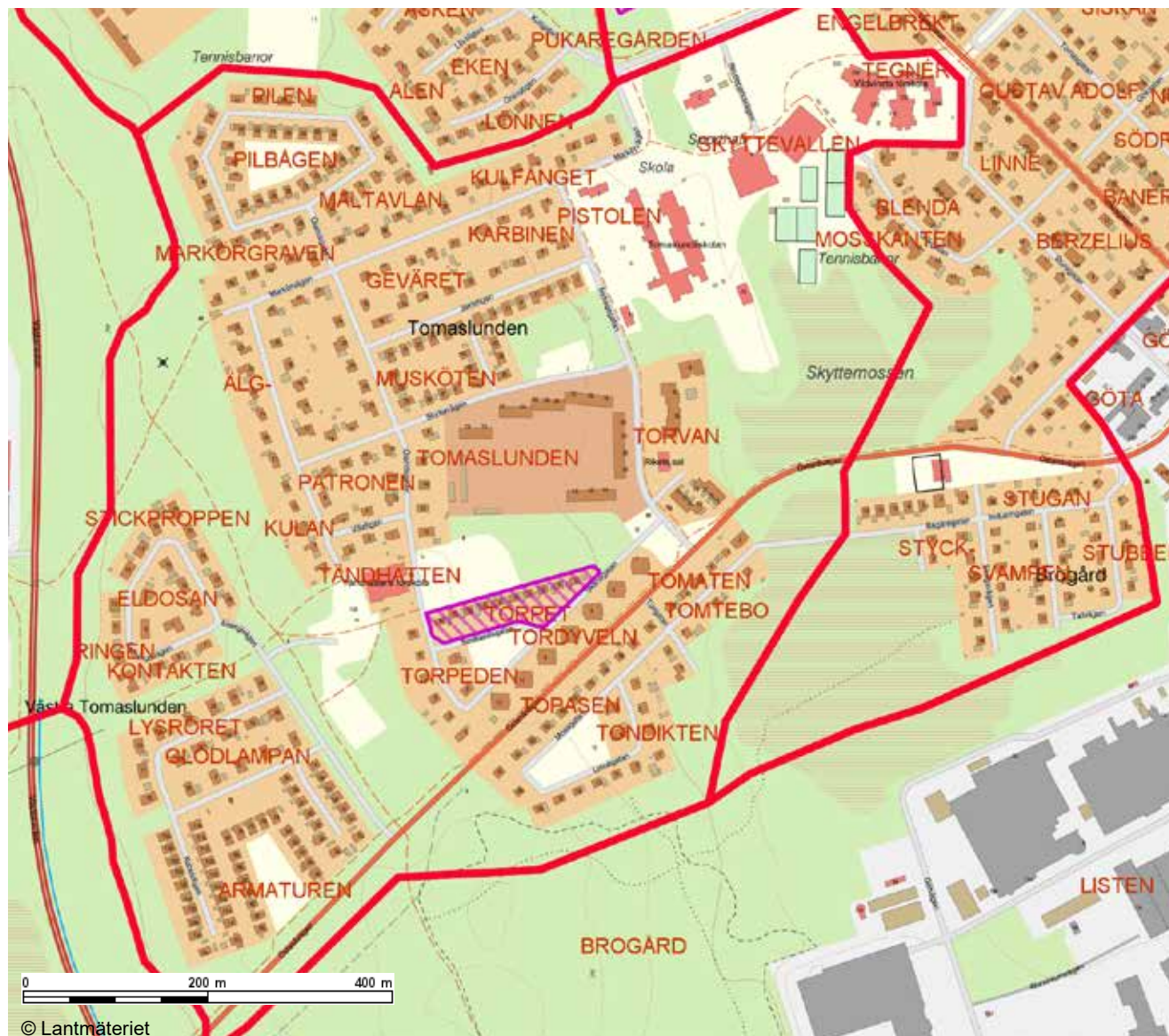
Området omfattar framförallt ett större område med villabebyggelse men här finns också större flerbostadshus, punkthus, kedjehus samt offentliga anläggningar i form av skola, sporthall och äldreboende. I väster utgör Västerleden gräns, mot norr ligger området Plantskolan, i öster Pukaregården och i söder utgör ett större skogsområde barriär mot Brogårds industriområde. Även mellan Tomaslunden och Västra Tomaslunden finns ett större skogsområde som skiljer områdena från varandra.

Området domineras av en låg villabebyggelse uppförd från 1950-talet och framåt. Söder om Östanåvägen ligger ett något äldre område av egnahemskaraktär. Mitt i området ligger kvarteret Tomaslunden med en grupp större flerfamiljshus. Utmed Skånegatan, i kvarteret Topasen ligger en rad med punkthus i 2 ½ våningar.

Villabebyggelse utmed Jaktstigen i Tomaslunden.

Karta över karaktärsområdet Tomaslunden och Västra Tomaslunden. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Egnahemsbebyggelse söder om Östanåvägen.

Äldre bevarad del av Tomaslundsskolan

Villabebyggelse i Västra Tomaslunden

Utmed Smålandsgatan och Skånegatan, i kvarteret Torpet, ligger radhus i två våningar.

Trots att stadsplanen i övrigt medgav tvåvåningshus är kvarteren norr och väster om kvarteret Tomaslunden framförallt bebyggda med enplanshus med källare. Längst i norr, mot området Plantaskolan, är kvarteren Pilen och Pilbågen formade runt en säckgata. Kvarteret Pilbågen består av kedjehus runt en samfälld gårdsplan.

I östra delen av Tomaslunden ligger en samling av institutionsbyggnader. Det är Tomaslundsskolan som 2023 är under ombyggnad och har utökats kraftigt. Vidare österut ligger sporthallar och tennisbanor, Vildvinets förskola och Tomasgårdens äldreboende.

I Västra Tomaslunden finns friliggande villor i kvarteren i norr. Det stora kvarteret i söder, kvarteret Armaturen, är enhetligt byggt med kedjehus i några olika modeller. Centralt i området finns en gemensamhetsyta på samfälld mark.

Områdeshistorik

Tomaslunden var före 1950-talets planläggning och bostadsbyggande ett större skogsområde. Markerna som tillhört det f.d. pukslagarebostället Tomas- och Kullagården köptes in av bysamhället Hwetlanda redan 1890. I områdets södra del, mellan det som idag är kvarteren Torpet och Tomaslunden, låg ett torp som hette Nyhagen.

Egnahemsområdet söder om Östanåvägen var den första delen av området som planlades tillsammans med punkthusen utmed Skånegatan. Det gjordes i stadsplanen från 1947.

Bostadsområdet Tomaslunden var ett av de första områdena i Vetlanda som kom att bebyggas med ett antal större flerbostadshus efter att staden utökat sitt markinnehav på 1940-talet. Området planlades i etapper från söder och norrut. Den södra delen planlades 1946–1950. Planerna är upprättade av Vattenbyggnadsbyrån i Stockholm och innehåller i söder villakvarter, punkthus, kedjehus och i norr större flerbostadshus runt en större öppen yta i kvarterets mitt. Området byggdes åren efter planläggningen.

Nästa etapp av utbyggnad av Tomaslunden gällde kvarter norr om Skyttevägen. Stadsplanen som var upprättad av stadsarkitekt Birger Hammrén, fastställdes 1956 och föreskrev friliggande hus i maximalt två våningars höjd, men i kvarteret Musköten omfattade planen trevåningshus. Norr om Kullgatans tänkta förlängning var marken avsatt för industriändamål. Området kom att bebyggas under slutet av 1950-talet.

År 1963 ändrades planen för kvarteret Musköten till ”småhusbebyggelse i mera koncentrerad form”, området uppläts åt Egna Hem AB Myresjöhus. Kvarteren Pilen och Pilbågen är ritade och uppförda av Myresjöhus som fick bygglov 1967.

Västra Tomaslunden planlades för villor och kedjehus i början av 1970-talet. Hela kvarteret uppläts åt Myresjöhus som gestaltade detsamma. Området var fullt utbyggt i slutet av 1970-talet.

Grund för kulturhistoriskt värde

I området finns en blandning av olika typer av boende men med en övervikt mot friliggande villor. Bostäderna kompletteras med de ett antal byggnader för skola, idrott och äldreboende i områdets västra delen.

I områdets planläggning kan man också utläsa den förändrade synen på hur bostadsområden skulle anläggas och trafikens plats. På 1950-talet var idealet fortfarande raka gator och trafiken närvarande i boendemiljön. Från 1960-talet och framåt utvecklades tankar om trafikseparering där genomfart skulle förhindras.

Stora delar av bebyggelsen har genomgått förändringar och ombyggnation, vilket medfört att den ursprungliga karaktären gått förlorad. Detta gäller även flera av den i tidigare inventeringar utpekade bebyggelsen i kvarteren Tomaten 1–6 och Topasen 1–9 samt Tordyveln. Planstrukturen med bebyggelse som kransar kring de öppna parkytorna är dock fortsatt bevarandevärd.

Som särskilt värdefullt bebyggelseområde är kvarteret Torpet utpekad. Här finns en rad kedjehus i rött eller gult tegel. De har asymmetriskt takfall och ursprungligen långsgående balkonger längs hela fasaden. De uppfördes av Borohus 1953 är mycket tids- typiska. De har genomgått moderniseringar men har fortfarande ett sammanhängande uttryck.

Punkthusen vid Skånegatan.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- En tidsmässigt blandad bebyggelse från 1950-talet och framåt.
- Planernas olika karaktär som speglar den tid under vilken de tillkom.
- Egnahemsbebyggelsen söder om Östanåvägen.
- Punkthusen i kvarteret Tordyveln
- De enhetligt utformade enbostadshusen i kvarteret Torpet.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Omfattande moderniseringar till trots finns i området värden som man bör vara uppmärksam på. Det gäller planstruktur och blandningen av bostadstyper men också utseende hos de enskilda byggnaderna.

Flerbostadshus i kvarteret Tomaslunden.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området kvarteret Torpet med s.k. kataloghus bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex.

platsbildningar, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.

- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas genom att värna volymer, takvinklar och fasadmateriäl. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

De enhetligt utformade bostadshusen i kvarteret Torpet.

14 Plantskolan och kyrkogårdarna

Områdesbeskrivning övergripande

Till området Plantskolan har i detta karaktäriseringsarbete räknats de båda kyrkogårdarna, Vetlanda Kapellkyrkogård och Vetlanda Skogskyrkogård, som ligger norr och söder om Torngatan samt det mindre bostadsområde med villor och flerfamiljshus som ligger söder därom. Området avgränsas i norr av bostadsområdet Karlslund, i öster av Pukaregården och i söder av Tomaslunden. I väster utgör Västerleden gräns för området. Söder om Skogskyrkogården går en lång rak cykelbanan i öst-västlig riktning. Det är den gamla banvallen för järnvägen mellan Vetlanda och Sävsjö. Tillsammans med ett skogsområde bildar den gräns mellan kyrkogårdarna i norr och bostadsbebyggelsen i söder.

Områdets bebyggelse är uppdelad i mindre enklaver, vilka är mer eller mindre avskilda genom ridåer av skogsmark. Genom området går Kullgatan och från denna går mindre säckgator eller återvändsgator in i kvarteren. Villabebyggelsen är åldersmässigt koncentrerad till 1960-talet. Villorna är genomgående i ett plan med källare och både platta tak och låga sadeltak förekommer. Fasadmaterialet är ofta tegel ibland i kombination med träpanel i gavelrösten. Flerbostadshusen som återfinns centralt i området, i kvarteren Lärkträdet och Poppeln, är i två plan under flacka sadeltak, utformade med loftgångar och fasader i mörkt tegel.

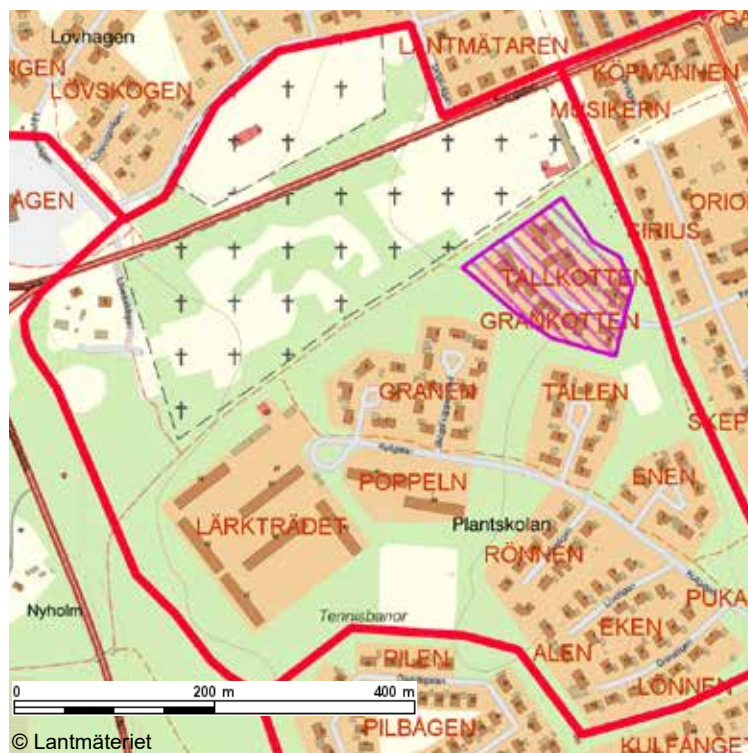
Vid Kettilsgatan ligger ett sammanhållet område med stora villor från 1960-talets slut. Området kan sägas motsvara Stationsgatans villor för samhällets välbeställda i det tidiga 1900-talet, här i det

Den tidigare banvallen för järnvägen mot Myresjö och Sävsjö.

Bebyggelse vid Kettilsgatan, kvarteret Grankotten.

Karta över karaktärsområdet Plantskolan och kyrkogårdarna. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Kullgatan som går genom en stor del av området Plantaskolan.

Kapellkyrkogården anlagd 1914.

sena 1960-talets dräkt. Det är en mix av specialbeställda villor från trähusföretagen och arkitektritade villor. Byggnaderna är generellt välbevarade, tidstypiska och samtliga är uppförda i ett plan med tegelfasader i rött tegel eller kalksandsten. Träpanel i taksarg och detaljer samt platta alternativt flacka sadeltak är också kännetecknande. I de flesta fall är originalportarna av ädelträ, i ek eller teak, bevarade. Garagen är uppförda som en integrerad del av husen och i dess direkta anslutning.

Områdeshistorik

Norr om Torngatan ligger Vetlanda Kapellkyrkogård som anlades 1914. Kyrkogården ritades av SJ:s trädgårdsarkitekt Enoch Cederpalm. Kapellet med krematorium stod klart 1936 och ritades av arkitekten Johannes Dahl. Söder om Torngatan ligger Vetlanda Skogskyrkogård som anlades 1964 enligt ritningar av arkitekten Olof Hult.

Området Plantaskolan var i de äldre planerna inritat som industri- mark. År 1964 planlades området för bostadsändamål, med friliggande villor i ett plan, radhus eller kedjehus i ett plan och radhus i två plan. Som namnet indikerar fanns det tidigare en plantskola i området. Odlingarna hägnades in av en kraftig stenmur. Denna bevarades i plan som inramning kring lekplatsen, söder om kvarteret Poppeln. Området är planlagt utifrån de då moderna tankarna kring bostads- och trafikplanering. För att förbättra trafiksäkerheten eftersträvades trafikseparering och genomfartstrafik skulle undvikas. Matargator, i det här fallet Kullgatan, skulle användas för framledning av trafiken och bebyggelsen grupperades sedan längs säckgator.

Flerbostadshusen är uppförda för Witalabostäder och ritade av Svenska Riksbyggen genom Jan Månsson.

Grund för kulturhistoriskt värde

De båda kyrkogårdarna i området Plantaskolans norr del utgör en viktig del av Vetlandas historia. De båda är anlagda vid olika tider och speglar genom sin utformning sin tids syn på kyrkogårdsanläggningars utformning och synen på döden. Vetlanda kapellkyrkogård och kapellet är anlagd före 1939 och är därmed skyddad enligt Kulturmiljölagen 4 kap.

Området Plantaskolans bostadsbebyggelse har en tydlig planläggning som återspeglar sin tids tankar om bostadsbyggande. Kullgatan fungerar som en matargata in i området medan mindre säckgator och återvändsgränder begränsar biltrafiken inne i vilakvarteren. Också kombinationen av kvarter för villor och kvarter för flerbostadshus hör till tidens tankar om bostadsplanering. Såväl villor som flerbostadshus har kvar sin ursprungliga karaktär även om detaljer har förändrats. Höjder, volymer, takvinklar och bevarade fasadmateriell blir därför viktigt att värna för att behålla

Villor vid Lövstigen.

Flerbostadshus i kvarteret Lärkträdet.

bebyggelsens tidsmässiga anknytning till områdets planläggning.

Området vid Kettilsgatan, kvarteren Tallkotten och Grankotten, är i sin helhet utpekade som särskilt värdefullt bebyggelseområde. Detta är ett sammanhållet område med villor från 1960-talet. Området kan sägas motsvara Stationsgatans villor för samhällets välbeställda i det tidiga 1900-talet, här i det sena 1960-talets dräkt.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Vetlanda kapellkyrkogård är anlagd före 1939 och skyddas därigenom i Kulturmiljölagen 4 kap. Tillsammans med Vetlanda Skogskyrkogård utgör de båda begravningsplatserna goda exempel på 1900-talets kyrkogårdsanläggningar.
- Områdets planstruktur som tydligt visar den tidsanda som präglade planläggningen.
- En tämligen enhetlig bebyggelse med villor och flerbostadshus från 1960-talet.
- 1960-tals bebyggelsen med volymer och taklinjer.
- De påkostade och välbevarade villorna från sent 1960-tal utmed Kettilsgatan i kvarteren Tallkotten och Grankotten.

Delar av skogskyrkogården anlagd 1964.

I kvarteren Tallkotten och Grankotten finns några påkostade 1960-talsvillor med ännu bevarad karaktär.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. De båda kyrkogårdarna är anläggningar som kräver en viss hänsyn vad gäller deras närområde. Båda behöver ett visst respektavstånd. Bebyggelsen inom Plantskolan med sin tydliga och mycket typiska planläggning kräver också hänsyn i den fortsatta hanteringen av området. Eftersom bebyggelsen är tämligen enhetlig tidsmässigt bidrar den till att förstärka intrycket av planläggningen. Särskilt känslig är bebyggelsen i de båda kvarteren Tallkotten och Grankotten.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området med kvarteren Tallkotten och Grankotten bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den succesiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, stråk, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Områdets topografi bör bevaras. Grundstrukturen med ett terränganpassat gatunät där bebyggelsen infogats i topografin med naturtomter bevaras. Ny bebyggelse placeras och anpassas efter denna struktur. Omfattande utfyllnader, stödmurar och hårdgjorda ytor undviks.
- Kapellkyrkogården är skyddad enligt kulturmiljölagen 4 kap.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas genom att värna volymer, takvinklar och fasadmateriäl. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

15 Lövhamen och Nässja

Övergripande områdesbeskrivning

Området domineras idag av Västerleden, väg 47, som är den stora ringleden kring Vetlanda centrum samt väg 127 mot Myresjö. Vägarna möts i Lövhagsrondellen där Torngatan leder in till centrala Vetlanda. En mindre del av området vid Lövhagsrondellen är idag för handelsverksamhet, men i övrigt domineras området av industrier. Vid Blomsholm och Nässja finns resterna av ett agrart landskap med bebyggelse vid Nässja, Lilla Blomsholm och Nyholm. En stor del av denna äldre miljö har ersatts av en bildemonteringsanläggning. Söder om gården Nässja ligger ett större industriområde med flera olika verksamheter.

Genom området går banvallen efter järnvägen Vetlanda-Sävsjö. En mindre, spikrak väg, går också till gården Östanå.

Lövhagsrondellen.

Områdeshistorik

Det som idag är handelsområdet Lövhagen var fram till att Västerleden planlades i början av 1990-talet en utkant av Vetlanda med lägenhetsbebyggelse och jordbruksmark. I området Karlslund

Karta över karaktärsområdet Lövhagen och Nässja.
De röda linjerna markerar området.

Rest efter riven lägenhetsbebyggelse vid Torngatan.

Vägen mot Östanå.

Infarten till bildemonteringen vid Lilla Blomsholm.

Bebyggelsen vid Lilla Blomsholm.

som gränsat till Lövhamnen finns spår av den bebyggelsen. Inom området finns också en rest i form av en stenmursomgärdad f.d. lägenhetstomt vid Torngatan. Området planlades i samband med att Västerleden byggdes och en del av de äldre byggnaderna revs. Området avsattes för handel.

Även området väster om Västerleden och norr om rondellen, avsattes för handel. I planen betonades vikten av att området skulle se välskött och trevligt ut då det skulle komma att ligga längs Västerleden. Den bebyggelse som uppfördes väster om Västerleden kom att få en industrikaraktär, något annat än vad planen avsågs. Under 2014 kompletterades området i norr med lastbilsuppställning och fordonsservice.

Genom området gick tidigare järnvägen Vetlanda–Sävsjö som anlades 1885. Spåren revs upp 1979. Vägsträckningen mot gården Östanå är en äldre väg och återfinns delvis på en karta från 1844.

Gårdsmiljöerna vid Nässja, Lilla Blomsholm och Nyholm finns kvar. I anslutning till Lilla Blomsholm har en större bildemontering startats. För området finns ingen gällande detaljplan och när den etablerades är därför oklart annat än att det hänt under 1900-talets andra hälft.

Industriområdet Nässja i områdets södra del planlades för detta ändamål 1981. Området ligger på mark som tillhört Östanå herrgård. Planen stadfäste den redan pågående verksamheten då den södra delen av området hade nyttjats för en trähusfabrik sedan 1960-talet.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området har genomgått stora förändringar. Av kulturhistoriskt värde är idag spåren av det agrara landskap som funnits här långt fram i tiden, banvallen efter järnvägen samt den äldre vägen till Östanå. Spåren visar på områdets historia innan det omvandlades till det industri- och handelsområde som det är idag.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- De agrara spåren i form av stenmurar, rester av åkerlandskap, manbyggnader och ekonomibyggnader.
- Den f.d. järnvägens sträckning.
- Vägen mot Östanå.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området har genomgått stora förändringar och präglas idag av en industriell storskalighet.

Antikvariska rekommendationer

- Spåren av områdets agrara struktur, liksom äldre väg och järnväg bevaras. Det ger möjlighet att avläsa tidigare funktion och succesiv förändring.

16 Karlslund och Lövhagen

Områdesbeskrivning övergripande

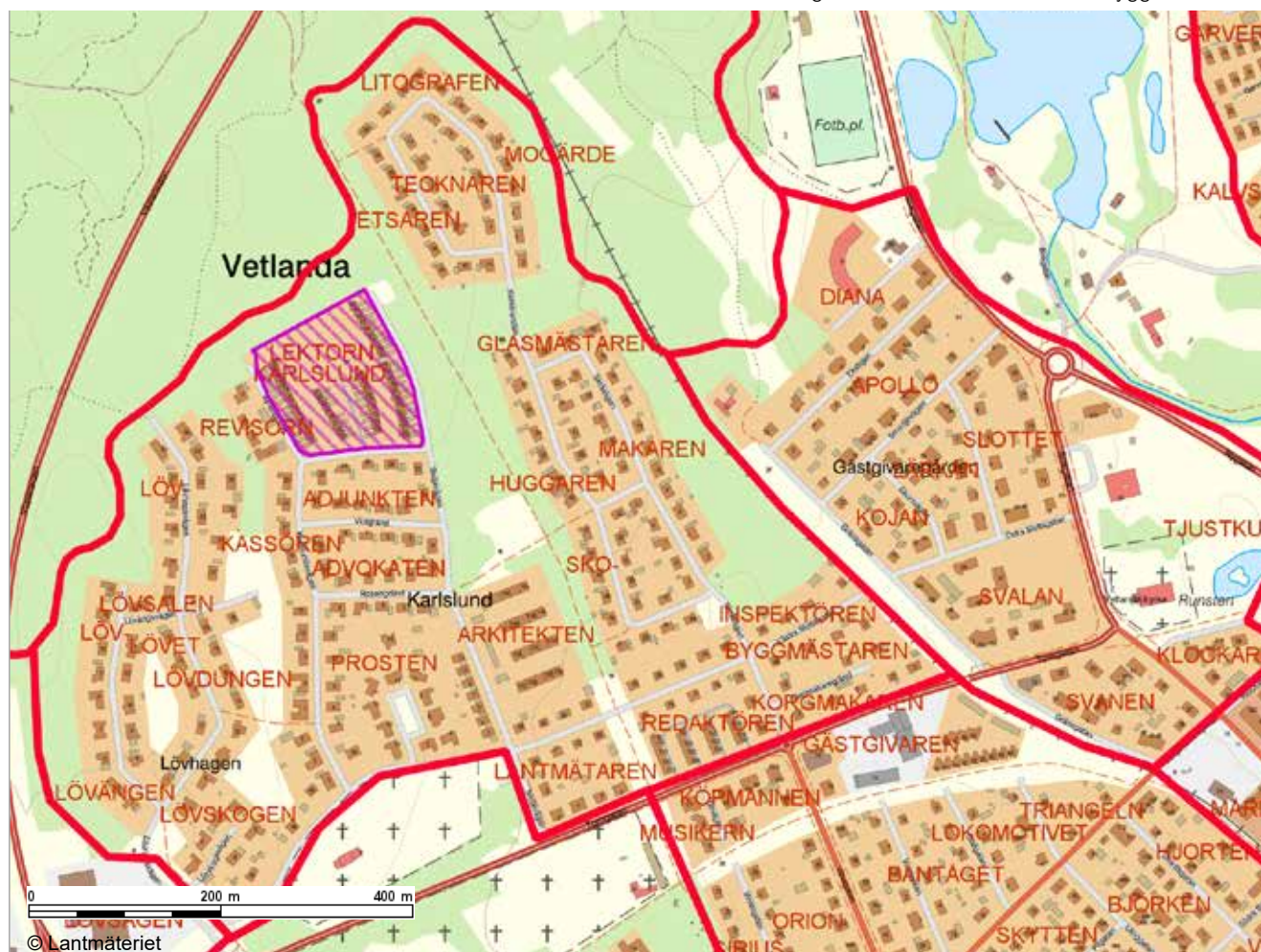
Området Karlslund utgörs av de nordvästra delarna av Vetlanda stad. Området avgränsas i väster och norr av Västerleden, i öster av järnvägen och i söder av Torngatan fram till kyrkogården och därefter av Västra Slottsgatan. Bostadsområdet Karlslund karaktäriseras av två byggetapper, 1960-talet, då merparten av bostadsbebyggelsen i form av villor och radhus uppfördes samt 1990-talet med villabebyggelse i områdets västra del. Denna västra del av området kallas också för Lövhagen. Längs Västra Slottsgatan finns ett stråk med relativt välbevarade villor i 1 ½-plan från 1950-talet. Bostadsbebyggelsen är i övrigt i hög grad moderniserad och förändrad genom fönster- och dörrbyten eller ändrade tak- och fasadmateriäl.

Gatunätet i de äldre delarna av området, främst i sydost, har en rätvinklig plan medan de yngre delarna av området har en mjukare struktur. Bebyggelsen kan sägas vara uppdelad i tre delar och mellan varje område finns skogsområden. Dessa gröna stråk har utnyttjats för promenadvägar och lekplatser, både anlagda och spontana.

Västra Slottsgatans västra del. Utmed denna del av gatan finns rester av en äldre lägenhetsbebyggelse, bl.a. det röda huset till vänster i bild. Till höger i bilden muren till Kapellkyrkogården.

Karta över karaktärsområdet Karlslund och Lövhagen. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Grönområdet mellan Karlslundens båda villaområden i öster. I grönområdet finns också lekplats med bollplan som skymtas i bildens västra kant.

Några av villorna utmed Västra Slottsgatan, kvarteret Ingenjören.

Villor utmed Skråstigen, kvarteret Skomakaren.

Kvarteret Lektorn.

Områdeshistorik

Karlslund planlades i början av 1960-talet. Stadsplan för östra delen fastställdes 1961. Marken avsattes för friliggande villor i ett plan, men i söder inordnades de sedan tidigare byggda kvarteren Ingenjören och Inspektören. Området var i övrigt obebyggt. Västra Karlslund planlades i stort sett samtidigt, stadsplanen för detta delområde fastställdes 1963 och planen föreskrev friliggande villor respektive några kvarter med radhus alternativt kedjehus. I området fanns sedan tidigare en handelsträdgård i kvarteret Prosten. Denna nämndes i plan med anslutande naturområde som inte fick bebyggas. Vidare var delar av kvarteret Arkitekten bebyggt med villor i 1 ½ plan sedan 1950-talet.

Norra Karlslund, som ligger norr om det först planlagda området, fick sin utformning 1964. Hela området avsattes för friliggande villor i ett plan och dessa uppfördes av Gullringshus som kommunen sålt marken till.

Ett särskilt område är också kvarteret Lektorn. Här finns en radhusbebyggelse i två våningar med ytterväggar av vitslammad tegel och träpanel. Huskropparna är något förskjutna i förhållande till varandra, carport vid sidan om entrén. Området är projekterat och uppfört av Myresjöhus för Witalabostäder. Byggnaderna är ritade av arkitekterna Ulla-Britt Brandt och Kjell Lernerstahl, situationsplan upprättad av Hans Ch Hontwedt är daterad 1964 och bygglov gavs 1965.

För området längst i väster, Lövhagen, fastställdes detaljplanen 1990. Planen betonade hänsyn till den äldre kvarvarande bebyggelsen. Vidare förväntas stenmurar, ängsmark och uppväxta träd tillvaratas och bevaras som en tillgång i miljön. År 1992 fastställdes en ny detaljplan för kvarteret Prosten då handelsträdgården inte längre var i bruk. Denna och angränsande park togs i anspråk för villabebyggelse.

Grund för kulturhistoriskt värde

Planläggningen av området som gjordes vid olika tider avspeglas tydligt i området. Den berättar om områdets framväxt och är därför viktigt att fortsatt värna. Den äldsta bebyggelsen från 1950-talet, som fanns innan området planlades bör även den värnas som en del av områdets historia. Bostadsbebyggelsen speglar olika typer av boende – villor, radhus och en mindre andel flerfamiljshus – från 1960-talet och framåt, varav vissa framstår som välbevarade från byggnadstiden.

Kvarteret Lektorn med sina radhus är utpekad som särskilt värdefullt bebyggelseområde. Kvarteret är medtaget i tidigare inventering under rubriken: "Bebyggelse efter 1940 av miljömässigt värde och vars bevarande är av betydelse för framtida kulturmiljövård". Husen är numera inte lika enhetliga men har trots detta en bevarad enhetlig karaktär. Det är av vikt att behålla volymen och det

arkitektoniska uttrycket.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- En tidsmässigt blandad villabebyggelse från 1950-talet och framåt.
- Planernas olika karaktär som speglar den tid under vilken de tillkom.
- 1950-talsvillornas volym och taklinje.
- Radhusbebyggelsen i kvarteret Lektorn.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. På grund av den höga graden av förändring av bebyggelsen får området idag klassas som tåligt. Undantaget är de få bevarade bostadshusen som är från tiden före planläggningen av området där en större hänsyn är önskvärd för att bevara ett viktigt historiskt spår i området.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området kvarteret Lektorn bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, naturstråk, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning och bredd.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

Kvarteret Lektorn.

Bostadsbebyggelse utmed Ekstigen.

Vetlanda kyrka och kyrkogård.

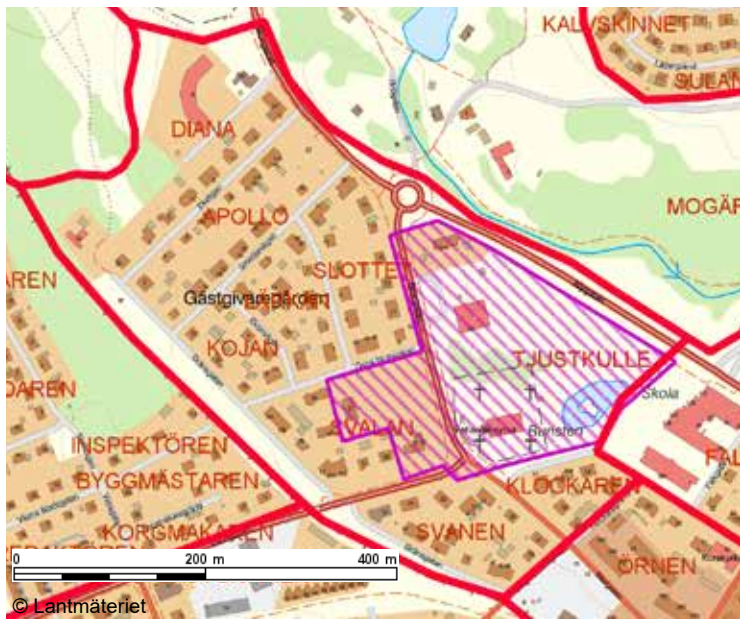
17 Gästgivaregården

Områdesbeskrivning övergripande

Gästgivaregården är ett mindre område i förlängningen av områdena Centrum och Nygatan. Det avgränsas i väster av järnvägen, i norr av området Kvarndammen, i öster av Storgatan och Nygatan samt i söder av Vetlanda Lärcentrum, Kyrkogatan och Borgmästargatan.

Området består dels av en blandad bostadsbebyggelse med enfamiljshus eller mindre flerfamiljshus i en till 2 ½ våningar. De är framför allt uppförda på 1940- och 1950-talen. Flera av dem har moderniserats men i området finns också en del mer välbevarade exempel på bostadsbebyggelse från tiden kring mitten av 1900-talet. I bostadsområdet, nära kyrkplatsen, ligger en äldre skolbyggnad och prästgården. I kvarteret Lärkan, ligger fastigheten Lärkan 7, ett större äldre bostadshus i trä.

I områdets östra del ligger Vetlanda kyrka med kyrkogård och församlingshem samt ett f.d. tingshus. Dessa byggnader ligger alla i ett parkområde med gräsytor, trädplanteringar, bl.a. en sammanhängande rad av lindar utmed Nygatan, och en damm öster om kyrkan.

Karta över karaktärsområdet Gästgivaregården. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Områdeshistorik

Området Gästgivaregården är på stadsplanen från 1888 inritat med en rutnätsplan. Denna plan verkar för Gästgivaregårdens del aldrig ha börjat tillämpas. Området präglas istället av 1937 års stadsplan då området fick sina nuvarande gator och kvarter. I området fanns då redan ett mindre antal bostadshus i västra delen av kvarteret Kojan. En justering av planen verkar ha gjorts i ett senare skede då Ekorrvägen ritats in och delar upp det stora kvarteret Lärkan

så att den västra delen blir kvarteret Kojan. I hela området planerades för bebyggelse i max två våningar. Efter denna planläggning bebyggdes området successivt allt eftersom enskilda tomter såldes. Den stora variationen av byggnader tyder på att tomterna här sålts till privatpersoner som byggt efter eget tycke, smak och behov.

Området Gästgivaregården omfattas till en stor del av fornlämningen L2020:5583 som är en större bytomt. Enligt beskrivningen omfattar lämningen ett område som sträcker sig från Norrgården, norr om Vetlandabäcken till Thomasgården söder om samma bäck. Inom Gästgivaregården omfattas tingshuset, församlingshemmet, stora delar av parkområdet samt ett stråk kring Östra Slottsgatan. Inom området kan man förvänta sig att finna resterna av flera olika gårdslägen.

Vid korsningen Torngatan–Storgatan ligger Vetlanda kyrka. Detta ska vara Vetlandas kyrkplats sedan 1100-talet. Medeltidskyrkan byggdes om på 1670-talet och ytterligare en större ombyggnad gjordes 1796–1800. Sitt nuvarande utseende fick kyrkan i samband med renoveringen 1903–1904 då den gjordes treskeppig. Kyrkogården har liksom kyrkan anor sedan medeltiden och kallas idag Vetlanda Gamla kyrkogård.

Vid kyrkplatsen anlades också Vetlanda gästgiveri kallat Mogårde. En större gästgiveribyggnad ska ha legat mellan kyrkan och det f.d. tingshuset, där församlingshemmet idag ligger. Verksamheten här var i gång till 1929 då hästskjutsar konkurrerades ut av bilar.

I kvarteret Svalan ligger Vetlanda prästgård. Prästgård och pastorsexpedition fanns tidigare i Kettilstorp. 1904 flyttades pastorsexpeditionen till sockenstugan vid kyrkan och 1924–1925 byggdes prästgården vid kyrkplatsen. I kvarteret Svalan ligger också den f.d. kyrkskolan, byggd 1847. Idag är huset bostad. Båda byggnaderna, men i synnerhet prästgården, omges av en större trädgård.

Ytterligare en viktig byggnad i området är tingshuset som byggdes 1893 och som gjorde tjänst fram till 1938.

Ytterligare en äldre byggnad i området är fastigheten Lärkan 7. Det är ett större bostadshus i trä kallat "Slottet". Huset byggdes under 1850-talet av Carl Uebel som privatbostad. Därefter har huset haft andra funktioner. Det har fungerat som internatskola och idag är det hyreshus.

Grund för kulturhistoriskt värde

I området Gästgivaregården finns flera viktiga spår av Vetlandas historia. Området är en del av den stora fornlämningsyta som omfattar flera för staden viktiga gårdslägen. Detta är gårdar på vars marker Vetlanda stads växte och fortfarande växer fram på.

En kyrkplats är alltid central för en socken eller en stad. Det är en samlingspunkt där många av de för socknen och senare staden, viktiga funktioner etablerats. Vid kyrkan i Vetlanda finns förutom kyrkogård, församlingshem, f.d. kyrkskola och prästgård, även ett

Relativt välbevarat flerfamiljshus vid Ekstigen, kvarteret Diana. Huset har en speciell typ av mönstrad puts.

Bebyggelse vid Lärkgatan.

Tingshuset från 1893.

Prästgården i kvarteret Svalan uppfördes 1925.

Kyrkskolan från 1847.

f.d. tingshus. Här har även funnits gästgiveri.

Man tror att Vetlanda varit tingsplats sedan 1200-talet. Den fysiska platsen har skiftat men från slutet av 1600-talet fanns tingshus nära kyrkan. Det f.d. tingshuset som idag finns på platsen har alltså en lång tradition av att vara förlagd till kyrkplatsen.

Bostadsområdet nordväst om kyrkan utmärks av trähuset från 1850-talet, Lärkan 7. Det är idag en av de äldsta byggnaderna i Vetlanda. I övrigt består bebyggelsen av en- eller flerfamiljshus från 1940-talet och framåt. Som inom de flesta av stadens bostadsområden har bebyggelsen moderniserat men sammantaget är bebyggelsen i området Gästgivaregården bättre bevarad än på andra ställen i Vetlanda.

Parkområdet öster om kyrkan ansluter till den större grönstråk som följer Vetlandabäcken och skiljer stadens centrala delar från bostadsområden i norr.

Miljön kring kyrkan och kyrkogården, församlingshemmet, tingshuset, prästgården, f.d. kyrkskolan och parkområdet öster om kyrkan är utpekade som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde. De utgör det gamla sockencentrumet som varit viktigt för Vetlandas historia.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Den sammanhållna kyrkomiljön med kyrka och tillhörande kyrkogård, församlingshem, f.d. kyrkskola och prästgård.
- Det f.d. tingshuset.
- Området ligger inom ett större fornlämningsområde, L2020:5583.
- En tidsmässigt blandad villabebyggelse från 1940-talet och framåt.

"Slottet" kallas trähuset från 1850-talet på fastigheten Lärkan 7.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. I området finns flera äldre byggnader som genom sin ålder, sitt utseende och/eller genom sin funktion har varit betydelsefulla för Vetlanda socken och stad. Bebyggelsen är fortfarande sammanhållen och kan avläsas i stadsmiljön. Även bostadsbebyggelsen i området är, trots moderniseringar, relativt välbevarad.

Antikvariska rekommendationer

- Området kring kyrkan och kyrkogården, församlingshemmet, tingshuset, prästgården, f.d. kyrkskolan och parkområdet öster om kyrkan ska betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området och dess byggnader bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Den visar i kombination med bebyggelsens ålder på områdets historiska utveckling. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. offentliga byggnader, platsbildningar, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Kyrkan och kyrkogården som är anlagda före 1939 och skyddas av kulturmiljölagen 4 kap.
- Fornlämningsområdet skyddas enligt kulturmiljölagen 2 kap.

Välbevarad villa vid Ekstigen, kvarteret Apollo.

Kvarndammsområdet utgör en del av stadens sammanhängande parkstråk utmed Vetlandabäcken.

Ett äldre bostadshus är det enda som återstår från den garveriverksamhet som startades i området under 1800-talet.

18 Kvarndammen och Tjustkulle

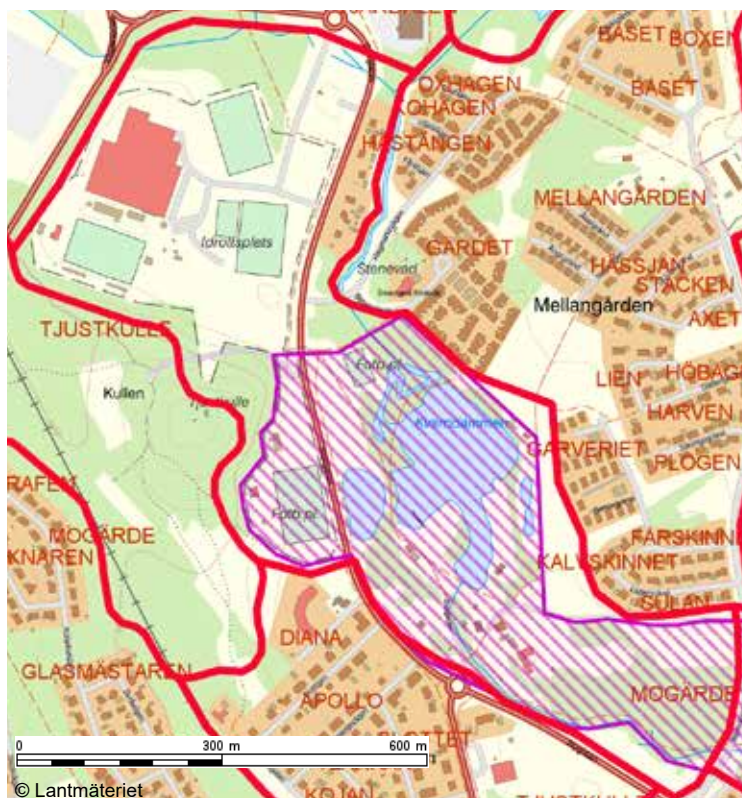
Övergripande områdesbeskrivning

Det aktuella området omfattar ett större sammanhängande idrotts- och rekreationsområde i stadens nordvästra del. Genom området går Storgatan i nord-sydlig sträckning. I områdets östra del återfinns den lilla sjön Kvarndammen och Vetlandabäcken. I områdets västra del reser sig den skogbeväxta höjden Tjustkulle.

Området väster om Storgatan inrymmer idrottsanläggningar, parkeringsytor och en inomhusarena samt höjden Tjustkulle. I området öster om Storgatan finns vattnet Kvarndammen omgivet av ett sammanhängande grön- och parkstråk med enstaka äldre byggnader bevarade. Utmed Storgatans norra del ligger även några enbostadshus från 1900-talets första hälft.

Områdeshistorik

Området ligger utmed den äldre landsvägen mot Stockholm via Eksjö som sedermera blev den norra utfarten till den framväxande staden. I anslutning till Vetlandabäcken anlades under tidigt 1800-tal ett garveri. Dammen i området anlades på 1840-talet och kallades då Sägdammen, vilket tyder på att det låg ett sågverk i området. Under mitten av 1800-talet tillkom även ett färgeri, ett kopparslageri och ett bryggeri. Vid mitten av 1850-talet uppfördes även en hantverksgård inom området. Under tidigt 1900-tal uppfördes även ett mindre bostadshus vid Kvarndammens nordöstra kant, vilket senare nyttjats som sommarservering. Under tidigt 1900-tal

Karta över karaktärsområdet Kvarndammen och Tjustkulle. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

fanns även en festplats kallad Skansen på toppen av Tjustkulle. Vidare uppstod under 1900-talet första hälften en bostadsbebyggelse utmed landsvägen i områdets nordvästra del.

År 1937 planlades området kring Kvarndammen och det grönskande området fogades samman med ett sammanhängande parkstråk som sträckte sig öster ut mot Forngården.

År 1921 upplät staden mark till Hvetlanda gymnastik- och idrottsförening för att anlägga en idrottsplats i området söder om Tjustkulle. Anläggningsarbetena utfördes som nödhjälpsarbeten av Södra Sveriges Statsarbeten samt med frivilliginsatser. Mot Storgatan uppfördes en imponerande stenomgärdning. Intill idrottsplanen uppfördes ett klubbhus med formen av en "herrgård av kataloghustyp". År 1924 stod den Nya Idrottsplatsen klar att tas i bruk. Söder om denna anlades omkring 1950 även en bandyplan åt Vetlanda bandyklubb. År 1976 anlades en konstfrusen bandyplan i området väster om höjden Tjustkulle. År 2009 upprättades en ny detaljplan över områdets västra del, vilket möjliggjorde för en ny byggnad i området för inomhusarena för bandy. Sapa Arena, senare Hydro Arena, stod klar att tas i bruk 2012. Den tidigare bandyplanen ombyggdes till fotbollsplan och fick namnet Heds arena.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området, som ligger i anslutning till vattendrag och landsväg vid stadens norra utfart, har en lång historia. I området finns flera byggnader och andra spår som visar på områdets historiska utveckling från en plats med tidiga hantverks- och industriverksamheter och småskalig bostadsbebyggelse till ett planerat parkstråk och område för idrottsändamål i den framväxande staden.

Redan under tidigt 1800-tal anlades en industriell verksamhet i området och med införandet av näringsfrihet ökade antalet verksamheter i området. Av den småskaliga industri- och hantverksverk-

Festplatsen Skansen högst upp på höjden Tjustkulle vid sekelsskiftet 1900.

I mitten av 1800-talet uppfördes en hantverksgård i området. Bostadshuset inrymmer idag ett vandrarhem.

Idrottsplatsen vid Tjustkulle anlades på 1920-talet. Den imponerande stenomgårdningen, de höga träden och det samtida klubbhuset har tydliga värden.

Utmed Storgatan ligger en blandad bostadsbebyggelse från 1900-talets första hälft.

Samhet som funnits i området vid Kvarndammen finns ännu vissa äldre byggnader, anläggningar och husgrunder kvar som minner om dessa verksamheter. Vetlandabäckens fåra och den uppdämda dammen som möjliggjort att använda vattnet som kraftkälla utgör viktiga beståndsdelar i miljön.

Området som helhet har idag en tydlig karaktär som idrotts- och rekreationsområde, vilket utvecklats under 1900-talets första hälft. Området utmed Vetlandabäcken utlades som del av ett större sammanhängande parkstråk redan under 1930-talet. Idrottsplatsen vid Tjustkulle är en idrottsanläggning med kontinuitet sedan 1920-talet och med flera skyddsvärda komponenter i form av muren, trädallén och klubbhuset. Idrottsområdet har utvidgats efterhand med flera anläggningar och för fler idrottsgrenar, med den stora inomhusarenan som det senaste tillskottet. Den stora byggnaden gör att områdets norra del till viss del ansluter till det närliggande handelsområdet Nydalas karaktär.

Bostadsbebyggelsen från 1900-talets första hälft som ligger utmed Storgatans norra del minner om den tidiga bebyggelse som uppfördes utmed färdvägarna i stadens närhet när staden växte.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Rekreativt område kring Kvarndammen och Vetlandabäcken, vilket utgör del av ett större sammanhängande grönområde som genom 1930-talets stadsplan infogades i den framväxande staden. Området har en grönskande parkkaraktär med högresta träd och slingrande grusade gångvägar. I området finns flera äldre byggnader, husgrunder och andra anläggningar som minner om platsens tidigare funktion som småskalig hantverks- och industriplats. Av de verksamheter som funnits i området finns ännu bryggeriets källarvåning kvar, liksom Garvaregårdens manbyggnad från omkring 1830 och hantverkargården "Bäckalyckan" från ca 1850.

- Stenbro (fornlämning L1972:305) över Vetlandabäcken, tidigare färdväg till gårdarna Mellangården och Norrgården samt vidare mot Kettilstorp.
- Den skogsbevuxna höjden Tjustkulle med lämningar efter husgrunder och terrasseringar från den festplats som tidigare låg på platsen.
- Idrottsanläggningar från olika tider. Idrottsplatsen vid Tjustkulle som anlades som ett nödhjälpsarbete i början på 1920-talet. Den imponerande stenläggningen mot Storgatan och trädramen minner om denna insats. Även ett klubbhus av herrgårdstyp ingår i anläggningen. Den f.d. bandyplanen norr om Tjustkulle från 1970-talet, numera Heds Arena, med klassiska biljettkurer med vändkors.
- Bostadsbebyggelse från tidigt 1900-tal som uppstått utmed en av stadens infartsvägar.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Områdets norra del kring inomhusarenan är förhållandevis tåligt för förändring, medan områdets södra delar i anslutning till den gamla idrottsplatsen och grönområdet runt Kvarndammen är mer känsligt för förändring.

Antikvariska rekommendationer

- I området särskilt utpekade hänsynsområde ska betraktas som särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering bör föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning, vilken redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen samt tydliggör konsekvenserna av de tänkta ändringarna. Området bör förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid planläggning bör områdets olika historiska skikt bevaras. Möjlighet att avläsa områdets olika historiska skeden – äldre färdstråk och vattendrag, etablering av tidig industri- och hantverksverksamhet, landsvägsnära bostadsbebyggelse, anläggande av idrottsplatser och parkstråk.
- Kvarndammsområdets parkkaraktär med damm och Vetlandabäckens vattenflöde, högresta träd och gångvägar bör värnas. Inskränkningar i den allmänna tillgängligheten till området bör undvikas. Ingen ytterligare bebyggelse bör uppföras inom området.
- Värna och underlätta kontinuiteten vid idrottsplatsen vid Tjustkulle.
- Gamla vägsträckningar och den stenbro som finns i området är en del av den historiska miljön och bör bevaras.
- Byggnader och anläggningar som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.

Områdets nordvästra del utmärks av öppna idrotts- eller parkeringsplaner med beläggning av gräs, grus eller asfalt samt av den stora inomhusarenan.

Biljettkurarna till den f.d. bandyplanen, idag Heds Arena, har en traditionell utformning.

Lantmännens verkstadslokaler byggdes 1977 och var en av de första byggnaderna som uppfördes i området.

Området norr om Nydalarondellen präglas framförallt av större handelsbyggnader.

19 Nydala industri- och handelsområde

Övergripande områdesbeskrivning

Industri- och handelsområde i anslutning till stadens norra utfart i riksväg 31/Västerleden och rondellen mot Storgatan. Mindre vägar inom området förbinder de stora fastigheterna med varandra. De stora byggnadsvolymerna återfinns spridda i området och har alla olika utföranden, höjder och byggnadsmaterial. Inom området finns flera större sammanhängande asfaltsytor för parkering och upplag.

Områdeshistorik

Området planlades 1976 och omfattade då området söder om riksväg 31 på Föreda bys marker. Området har sedan utvidgats och bebyggt i etapper. Ringleden runt staden, Västerleden, byggdes under 1990-talet och en större rondell anlades i området. Marken på den norra sidan om Nydalarondellen planlades 1993, framförallt för handelsändamål. Området sydväst om rondellen planlades 2012 för handelsändamål. Området är fortfarande under uppbyggnad.

Grund för kulturhistoriskt värde

Sentida industri- och handelsområde som i allt väsentligt saknar kulturhistoriska värden.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Område med storskaliga industri- och handelsbyggnader från 1970-talet och framåt, vars utformning präglas av tidens ideal.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området kan förändras och möjlighet för förtätning finns.

Antikvariska rekommendationer

- Inga särskilda rekommendationer ur antikvarisk synpunkt.

Karta över karaktärsområdet Nydala industri- och handelsområde. De röda linjerna markerar området.

20 Himlabackarna

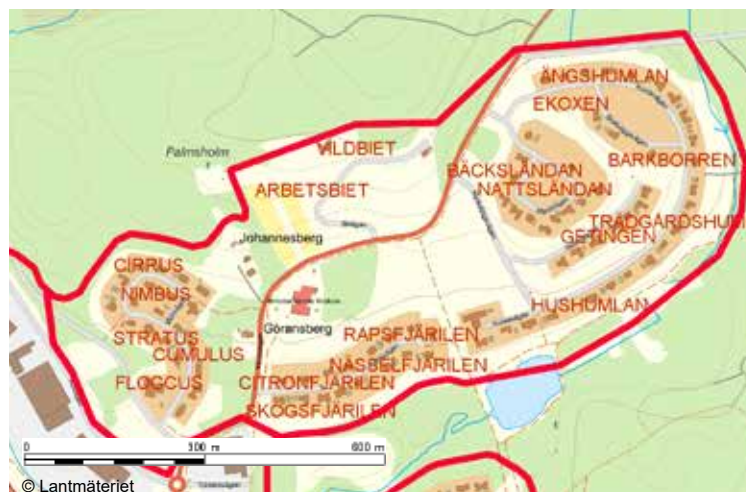
Övergripande områdesbeskrivning

Området utgörs av ett sammanhängande bostadsområde under utveckling. Området som utvecklats på Föreda bys marker är kuperat med sluttning främst från norr till söder. Värnevägen går i en slingrande sträckning genom området, från denna går gator in till områdets bebyggelse som ligger som mindre enklaver i området. De mest branta partierna, liksom befintliga våtmarksområden och delar av den tidigare jordbruksmarken har utlagts som naturmark i planläggningen. Inom området finns därför ännu ett fåtal strukturer från tidigare jordbrukslandskap i form av stenmurar och åkerrenar samt enstaka äldre torpmiljöer.

Bebyggelsen utgörs övervägande av friliggande enbostadshus, men även ett gruppboende och ett radhus förekommer inom området samt en förskola. Byggnaderna har olika fasad- och takutföranden, material och byggnadshöjder.

Den södra delen av området är helt bebyggt. På fotona ses husen utmed Fjärilsvägen.

Karta över karaktärsområdet Himlabackarna. De röda linjerna markerar området.

Områdeshistorik

Området har utvecklats på tidigare skogs- och jordbruksmark. Inom området låg inför områdets planläggningen tre torpmiljöer med mindre bostadshus från tidigt 1900-tal. Området har planlagts i etapper. Den sydvästra delen om området, som ligger närmast industri- och handelsområdet Nydala, fick en ny detaljplan 2007 vilken möjliggjorde bostadsbebyggelse i form av friliggande villor i området. Den sydöstra delen av området planlades 2016 för ett 15-tal villatomter. Den nordöstra delen av området planlades 2018 för bostadsbebyggelse och förskola. Området är under utbyggnad. Fullt utbyggt kan området inrymma ett 70-tal friliggande enbostadshus och omkring 50 bostäder i gruppbebyggelse.

Delar av området är ännu under uppbyggnad.

Inom området finns spår efter den tidigare bebyggelsen i området. På bilden ses en jordkällare i området väster om Molnvägen.

Göransberg utgör en kvarvarande byggnad av den småskaliga bostadsbebyggelse som fanns spridd inom området.

De agrara spåren finns kvar inom delar av området.

Grund för kulturhistoriskt värde

Bostadsområdet har växt fram på tidigare jordbruksmarker, där delar av den tidigare jordbrukskaraktären ännu finns bevarade inom området. Detta bidrar till att förståelsen av områdets historia ännu är avläsbar i landskapet. Villabebyggelsen har en påtagligt varierad karaktär, ett tidstypiskt karaktärsdrag för dagens bostadsområden.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Markområden med bevarad karaktär av jordbrukslandskap och element i form av stenmurar, åkerrenar och odlingsrösen.
- De f.d. torpmiljöerna med småskaliga bostadshus.
- Värnevägens slingrande sträckning genom området.
- Områdets bevarade topografi och våtmarksområden.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Tåligt. Området är under utveckling enligt nyligen framtagna detaljplan där områdets kulturvärden till delar har beaktats.

Antikvariska rekommendationer

- Det bevarade jordbrukslandskapet bör vara hävdad.
- De enskilda bostadshusens tidstypiskt individualistiska karaktär beaktas.

21 Mellangården och Stenevad

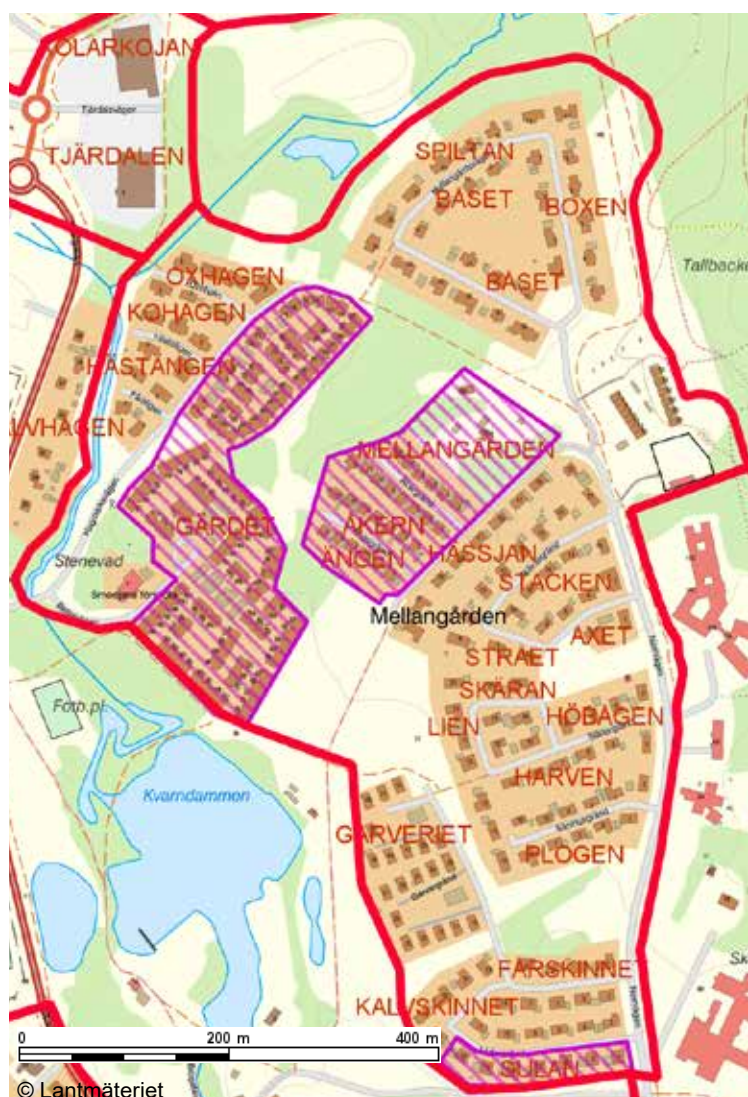
Övergripande områdesbeskrivning

Det aktuella området omfattar ett större bostadsområde i stadens nordvästra del. Området avgränsas mot väster av Storgatan, i söder av parkstråket utmed Vetlandabäcken och Kvarndammen samt mot öster och norr av skogsbeväxta stråk. Bebyggelsen ligger som små enklaver vilka nås från Norrvägen respektive från Storgatan.

Området är framförallt bebyggt med friliggande enbostadshus från 1960-talet och framåt. En äldre mangårdsbyggnad till gården Mellangården finns i områdets nordöstra del. I den nordvästra delen av området finns ett område med grupphusbebyggelse och i skrivande stund uppförs ett område med radhus i områdets nordöstra del, där ekonomibyggnaderna till Mellangården tidigare låg.

Området domineras av friliggande enbostadshus från 1960-talet.

Karta över karaktärsområdet Mellangården och Stenevad. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Området har huvudsakligen vuxit fram på gården Mellangårdens tidigare marker. Gårdens mangårdsbyggnad med omgivande tomt samt en arrendatorsbostad finns ännu kvar. Mangårdsbyggnaden skymtar till vänster på bilden. I fonden av gatan låg fram till nyligen gårdens ladugård.

Områdeshistorik

Området har huvudsakligen utvecklats på gårdarna Mellangårdens och Norrgårdens marker. Ännu fram på 1950-talet utgjorde området åker- och betesmarker samt skogsmark. Av den ursprungliga gårdsbebyggelsen tillhörande Mellangården finns manbyggnaden och en arrendatorsbostad bevarad. Ladugården och andra ekonomibyggnader har nyligen rivits. Norrgårdens kvarvarande bebyggelse, en manbyggnad, finns också kvar och ligger alldeles öster om det aktuella området.

År 1968 fastställdes den första stadsplanen för småhusområdet på Mellan- och Norrgårdens marker. I den första planen ingick även delar av det skolområde som ligger öster om det aktuella området. Området planlades i etapper, men i relativt rask följd, vilket gör att det inte finns några synliga tydliga tidsgränser i bebyggelsen, utan den består till övervägande del av friliggande villor från 1960- och 70-talen i ett plan med eller utan källare. Den plan som inbegrep Mellangårdens gårdsmiljö fastställdes 1973 efter samråd med markägare, länsstyrelse m.fl. med syfte att bevara den värdefulla miljön runt den gamla huvudbyggnaden.

Stenevad i områdets nordvästra del stadsplanerades 1980, och omfattade då tre områden med kedjehusbebyggelse. Tillfartsväg till det nya området anlades från Storgatan. Planen upprättades av dåvarande stadsplanarkitekten Karl-Erik Jonsson tillsammans med arkitekt SAR Evald Jonnergård, Atrio Kalmar. Kvarteren omgärdades av en bevarad naturpark och Vetlandabäcken gavs ett nytt flöde i del av sin sträckning norr om planerad bebyggelse. Området bebyggdes under tidigt 1990-tal. Husen ritades av Skanska, SKA Arkitekter, och uppfördes av det kommunala bostadsbolaget Witalabostäder respektive av HSB Jönköping. Områdena utfördes bilfria med garage och parkeringsytor i utkanterna. Bebyggelsen fick ett enhetligt utförande med lägenheter i en och två våningar. Husen

i kvarteret Trädan fick fasader av trä, målade i varma samstämda kulörer i rött, gult, grönt och beige. Bebyggelsen i kvarteret Gärdet fick fasader i tegel och skivmaterial med putskaraktär, där variation skapas genom att teglet har olika färgtoner. Den norra delen av området fick senare en ändrad detaljplan 1989, vilken möjliggjorde friliggande enbostadshus.

Områdets nordligaste del är en senare komplettering i Mellangårdens förlängning, vilken planlades 2006. Området har sedan dess bebyggts med friliggande villor i varierande stilar.

Grund för kulturhistoriskt värde

Bostadsområdet är etappvis planerat från 1960-talet och framåt. Det har växt fram på tidigare jordbruksmarker huvudsakligen tillhörande gården Mellangården. Jordbrukslandskapets strukturer är inte längre synliga, men gårdens manbyggnad och intilliggande arrendatorsbostad finns ännu bevarad och ingår i ett av de utpekade miljöerna inom området. Gårdens ekonomibyggnad har dessvärre nyligen rivits, vilket förtagit delar av miljöns värden.

Området består övervägande av friliggande enbostadshus i en våning från sent 1960-tal och framåt, med tyngdpunkt på sent 1960-tal och tidigt 1970-tal. Husen har ett tidstypiskt utförande och flertalet utgör s.k. kataloghus tillverkade vid någon av närområdets husfabriker. Flera av husen har ännu en bevarad karaktär. Inom området finns två mindre områden som utpekats som särskilt värdefulla bebyggelseområden. Det ena är kvarteret Sulan, söder om Lädergränd, som är bebyggt med några enhetligt utformade enbostadshus i ett plan med källare från 1969. Husen är ritade av ing. Yngve Johnsson, AB Lättbetong och har gavelfasader i mörkt rött tegel och vitputsade långsidor samt ett flackt sadeltak. Det andra utpekade området är kvarteren Åkern och Ången som är bebyggda med gavelvända bostadshus med sadeltak grupperade utmed gatorna Ängsgränd och Åkergränd. Området uppfördes av HSB Jönköping 1973. Husen levererades från Borohus och har långsidor i brunt tegel och målade spontpanel i gavlarna. Låga garage med platta tak avskiljer respektive fastighet. Inom miljön ingår även Mellangårdens mangård.

Den enhetligt gestaltade grupphusbebyggelsen från tidigt 1990-tal i kvarteren Trädan och Gärdet i området Stenevad utmärker sig. Kvarteren är mycket tidstypiskt utförda såväl avseende områdets planstruktur som husens arkitektoniska utformning. De två kvarteren bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Norrvägen utgör en äldre färdväg till gårdarna Norrgården och Mellangården med en mellanliggande fägata.
- Den gamla manbyggnaden till gården Mellangården i två våningars höjd med fasad klädd av gråmålad locklistpanel. Stor

Enhetligt utformade villor från sent 1960-tal i kvarteret Sulan.

Utmed gatorna Ängsgränd och Åkersgränd finns ett område med gavelvända villor från tidigt 1970-tal. Husen hade ursprungligen en enhetlig utformning.

Grupphusområde från 1990-talet i området Stenevad utgör ett enhetligt bostadsområde med tidstypisk arkitektur.

trädbevuxen tomt med äldre lönnar.

- Sammanhängande bostadsområde med friliggande enbostadshus från sent 1960-tal och framåt, med tyngdpunkt på sent 1960-tal och tidigt 1970-tal. Husen är i 1–1 ½ våning med källare. Husen har en tidstypisk gestaltning med fasader av tegel och/eller trä och sadeltak eller plant tak. Husen omges av små trädgårdar med häck eller lågt staket mot gatan.
- De enhetligt utformade grupphusområdena i kvarteren Gärdet och Trädan i områdets Stenevad.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. De kulturhistoriska värden i f.d. gårdsmiljön Mellangården har i tidigare planering värnats, men dess värden har dessvärre utarmats till följd av den nyligen utförda rivningen av gårdens ekonomibyggnader. Endast manbyggnaden återstår. Huset och dess tomt bör värnas i framtida planering.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade miljöerna inom området bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistoriskt utredning. Områdenas bebyggelse bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Den ursprungligen enhetliga karaktären i grupphusområdena i kvarteret Sulan från 1960-talet, kvarteren Åkern och Ängen från 1970-talet och kvarteren Trädan och Gärdet från 1990-talet, bör bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier, trappor och detaljer behålls, liksom tidstypisk färgsättning. Tillbyggnader och andra ändringar undviks eller anpassas.
- Områdets planstruktur, där olika historiska skikt är utläsbara, bevaras. Ger möjlighet att avläsa tidigare funktioner och områdets successiva utbyggnad. Karaktärsskapande strukturer som Mellangårdens platsbildning, äldre gatustråk som fogats samman med nya gatustråk, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- De enskilda bostadshusens karaktär bör beaktas.

Välbevarad villa i kvarteret Harven. De enskilda husens karaktär bör värnas.

22 Norrgården, Forngården och Folkets park

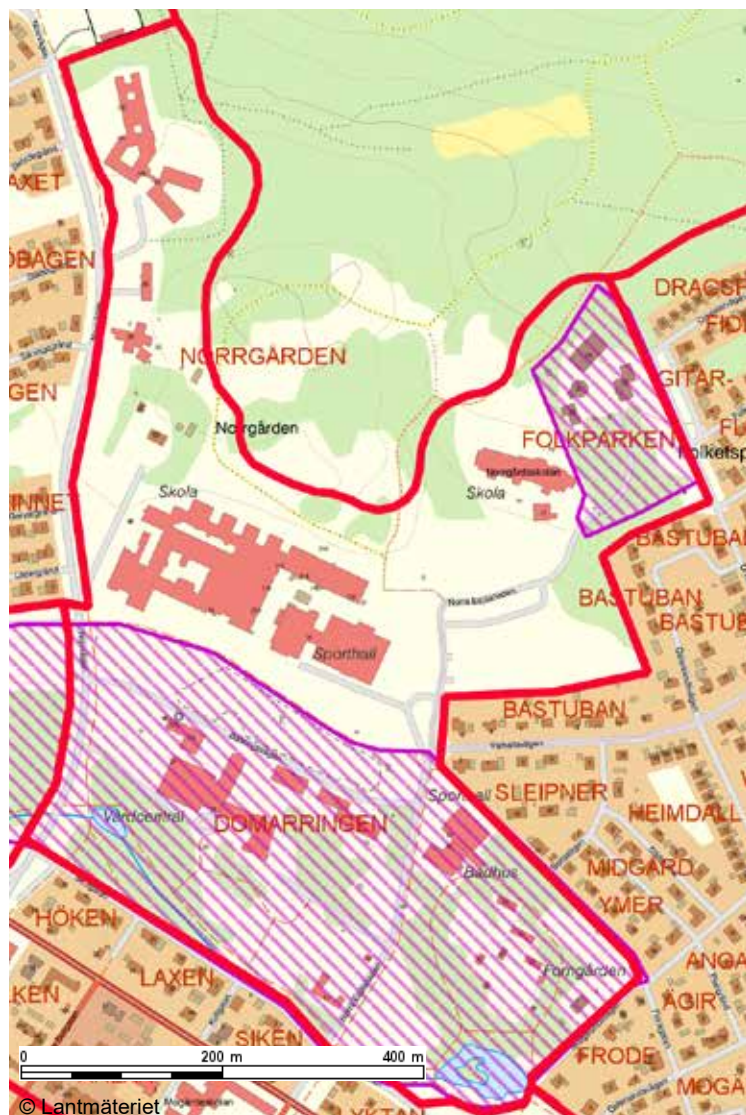
Övergripande områdesbeskrivning

Området ligger i stadens norra ytterkant och avgränsas mot söder av Skolgatan, mot väster av Norrvägen och mot öster av kvarteren i bostadsområdet Östersand. Mot norr tar skogen vid. Inom området finns ett flertal större anläggningar av mer eller mindre offentlig karaktär, såsom ett äldreboende, flera förskolor, två skolor och en vårdcentral. I områdets nordöstra del finns en Folkets park med scenbyggnad och dansrotunda. Ett fåtal gator finns utlagda och förbinder dessa anläggningar. Mitt i området finns en större sammanhängande grönyta, vilken rymmer ett gravfält.

Vetlandabäcken flyter genom områdets södra del. Denna del av området utgör stadspark och har en typisk parkkaraktär med högresta träd, gångvägar och fågeldamm. Inom detta stråk ligger hembygdsgården "Forngården" infogad med ett antal ditflyttade äldre byggnader.

Området utmärks som helhet av grönskande inslag. Stadsparken utmed Vetlandabäcken utgör en del av ett större sammanhängande parkstråk i staden.

Karta över karaktärsområdet Norrgården, Forngården och Folkets park. De röda linjerna markerar området. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Området har utvecklats på gården Norrgårdens marker. Gårdens mangårdsbyggnad är från 1840-talet och finns ännu kvar i området. Foto: Vetlanda museum.

Folkets park anlades redan på 1910-talet. År 1925 uppfördes en serveringsbyggnad inom området. Foto: Vetlanda museum.

År 1924 uppfördes ett epidemisjukhus i området. Foto: Vetlanda museum.

Forngården anlades 1936 som en del av Stadsparken.

Områdeshistorik

De äldsta spåren efter mänsklig verksamhet i området är det större sammanhängande gravfältet med 10 högar, drygt 50 stensättningar och flera treuddar och resta stenar som finns i området. Området har utvecklats på gården Norrgårdens marker. Gårdens manbyggnad från 1840-talet och den allékantade uppfartsvägen ligger ännu kvar i området, men ekonomibyggnaderna som låg strax norr om bostadshuset är rivna. Gårdens åkermarker var huvudsakligen belägna söder om gårdsbebyggelsen. Norr om gården låg några få åkrar och betesmarker. Det är huvudsakligen på gårdens tidigare åkermark som den senare bebyggelsen vuxit fram. Den gång- och cykelväg som idag passerar genom området mellan gymnasieskolan och gravfältet och vidare österut i Valhallavägens sträckning samt västerut mot Kvarndammen utgjorde en äldre färdväg mot Kettilstorp genom området.

Den bebyggelse som återfinns i området i dag har successivt vuxit fram sedan tidigt 1900-tal. Utmed den ovan nämnda vägen som passerade genom området, uppstod under tidigt 1900-tal en oregerad, sporadisk bostadsbyggelse. Intill Vetlandabäcken i områdets sydöstra del anlades 1909 den framväxande köpingens första idrottsplats. Idrottsplatsen kom sedermera att fungera som skolidrottsplats. År 1922 uppförde den då nyblivna staden sitt första vattenverk intill Vetlandabäcken i områdets sydöstra del, en tegelbyggnad i nationalromantisk stil. Vattenverket som pumpade upp grundvatten var stadens huvudvattenäckt ända fram till 1962.

År 1915 avstyckades ett markområde för Folkets park i ett skogsområde öster om Norrgården och norr om det framväxande bostadsområdet Östersand, som vid denna tid formellt ännu inte hörde till staden. En enklare dansbana iordningställdes. Till 10-årsjubileet 1925 togs en serveringsbyggnad i bruk och 1935 invigdes teaterbyggnaden som då ersatte en enklare scen.

Vid samma tid, 1924, stod ett epidemisjukhus klart i områdets södra del. Det var en två våningar hög byggnad med ljusa putsfasader. Närmast identiska epidemisjukhus uppfördes även i Värnamo och Nässjö.

Området utmed Vetlandabäcken utlades i 1930-talets stadsplan som ett sammanhängande parkstråk, vilket kom att benämnas som stadspark. År 1936 anlades hembygdsparken kallad Forngården i en tallbevuxen slänt intill Vetlandabäcken och den idrottsplats som låg i områdets sydöstra del. Ett antal historiska byggnader kom så småningom att flyttas till parken, varav flera från staden.

Under perioden från sent 1940-tal till tidigt 1960-tal uppfördes ett antal större byggnader i området alldeles norr om parkstråket, intill epidemisjukhuset. År 1948 uppfördes ett vårdhem för kroniskt sjuka, Kronikerhemmet. Anläggningen ritades av Greps arkitektkontor i Stockholm och inrymde även personalbostäder. I början av 1950-talet byggdes även det tidigare epidemisjukhuset om till

kronikerhem. I början av 1960-talet uppfördes även ett lasarett i området. Till anläggningen hörde även en panncentral med bårhus i anslutning till sjukhuset. Byggnaderna ritades av arkitekt Folke Löfström, Stockholm. Sjukhuset, idag vårdcentral, har därefter om- och tillbyggs vid flera tillfällen, bl.a. under tidigt 1970-tal.

I området mellan Forngården och Kronikerhemmet uppfördes 1953 ett badhus efter ritningar av arkitekt John Åkerlund och sonen Lars Åkerlund, Lidingö. Byggnaden innehöll förutom ett offentligt bad och simhall även en tvättinrättning.

År 1968 fastställdes den första stadsplanen för det närbelägna småhusområdet på Mellan- och Norrgårdens marker. I denna plan ingick också mark avsatt för framtida skolbyggnader, vilket under de efterföljande åren fullföljdes enligt intentionerna. År 1970 invigdes Njudungs gymnasieskola sydost om Norrgårdens manbyggnad. Arkitekt till skolanläggningen var Bertil Tafvelin. Skolan har därefter byggts till i flera omgångar. Idrottshallen Norrgårdshallen stod klar 1975 alldeles öster om gymnasieskolan.

I området öster om Norrvägen och nordväst om Norrgårdens manbyggnad uppfördes 1986 en förskolebyggnad och 1990 ett äldreboende. År 2008 stod en skolbyggnad till den nya grundskolan Norrgårdsskolan klar i området mellan gymnasieskolan och Folkets park. År 2015 uppfördes en ny sportarena i anslutning till idrottshallen, idag kallat Hasses sportcenter.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området utgör ett stadsnära område med tydlig grönstruktur dit flera av för den framväxande staden värdefulla anläggningar och byggnader placerats. Det större gravfältet som finns inom området minner om platsens centrala roll redan under järnåldern. Området har successivt utvecklats på gården Norrgårdens tidigare jordbruksmarker. Jordbrukslandskapets strukturer är inte längre särskilt synliga, men gårdens manbyggnad med allékantad uppfartsväg finns ännu bevarad och är värdefulla för förståelsen av områdets utveckling.

Områdets tydliga grönstruktur har höga natur- och kulturhistoriska värden. Stadsparken i områdets södra del utgör en del av det större sammanhängande parkstråk, vilket utlades med 1930-talets planering från Kvarndammen i väster och vidare österut längs Vetlandabäcken. Vattendraget, fågeldammen, de högresta träden och gångvägarna samt Fornparken utgör viktiga delar i denna grönmiljö.

Inom området återfinns flera byggnader uppförda med viktiga funktioner för den framväxande staden, såsom vattenverk, badhus, vårdbyggnader och skolbyggnader. Flera av byggnaderna är utförda med arkitektoniska kvaliteter och framstår till sin karaktär ännu som välbevarade.

Området norr om Vetlandabäcken, som omfattar många av de

På 1960-talet flyttades stadens lasarett från centrum till Norrgården. Anläggningen har därefter byggts till och byggts om vid flera tillfällen.

Gymnasieskolan uppfördes 1970. Skolan har därefter byggts till vid ett flertal tillfällen.

Norrgårdens mangårdsbyggnad och den allékan-tade uppfartsvägen ger förståelse för områdets utveckling..

Det stora fornlämningsområdet/gravfältet ligger som en större sammanhängande grönyta i området och ger ytterligare en historisk dimension.

Vetlanda folkets park är en ännu levande folkpark med flera byggnader med kulturhistoriska värden.

ovan nämnda komponenterna, har utpekats som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö.

Vetlanda Folkets Park är en samlad och välbevarade parkanläggning med alla de komponenter som kännetecknar en klassisk folkpark. Serveringsbyggnaden från 1925 och teaterbyggnaden från 1935 utgör viktiga byggnader i området, liksom dansbana och tidstypiska kiosker och stånd. Området har utpekats som en särskilt värdefull bebyggelsemiljö.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- De fornlämningar som återfinns inom området, såsom det större sammanhängande gravfältet (L1972:5717), en stensättning och en hög (L1973:9748, L1972:5891).
- Äldre färdväg till Kettilstorp som går genom området, vilken ännu är synlig i den gång- och cykelväg som passerar närmast söder om gymnasiebyggnaden.
- Norrgårdens manbyggnad från omkring 1840, uppförd i 1 ½-våning med frontespis och glasveranda, samt bod och f.d. drängstuga. Allékantad uppfartsväg.
- Det långsgående parkstråket intill Vetlandabäcken med högresta träd, gångvägar och fågeldamm, vilket utgör del av ett större sammanhängande grönområde som genom 1930-talets stadsplan infogades i den framväxande staden.
- Hembygdsgården Fornparken med ditflyttade äldre byggnader.
- Byggnader uppförda för en offentlig funktion och med ännu bevarade arkitektoniska kvaliteter, såsom vattenverk, badhus, f.d. epidemisjukhus, vårdhem och lasarett.
- Folkets park-anläggningen med tillhörande byggnader och naturpark, anlagd på 1910-talet och ännu i drift.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Känsligt. Delar av området har höga kulturhistoriska värden, vilka kan påverkas negativt av förändringar eller nytillkommande bebyggelse.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade miljöerna inom området bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering bör föregås av en fördjupad kulturhistoriskt utredning, vilken redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen samt tydliggör konsekvenserna av de tänkta ändringarna. Områdena bör förses med skydds- och/eller var-samhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid planläggning bör områdets olika historiska skikt bevaras. Möjlighet att avläsa områdets olika historiska skeden – gårdsmiljö omgiven av odlingslandskap, anläggande av stadspark med teknisk anläggning, Folkets park, etablering av offentliga bygg-

- nader som sjukhus och sedermera även skolor och äldreboende.
- Stadsparkens karaktär med Vetlandabäckens vattenflöde, fågeldamm, högresta träd och gångvägar bör värnas. Inskränkningar i den allmänna tillgängligheten till området bör undvikas. Ingen ytterligare bebyggelse bör uppföras inom området.
 - Viktigt att bevara Fornparkens öppna karaktär med fria siktlinjer och utblickar mot ån och kringliggande naturpark.
 - Folkets park-anläggningen med byggnader och tillhörande naturpark är skyddsvärd och kontinuiteten är viktig att värna.
 - Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och bör bevaras.
 - Fornlämningar är skyddade enligt kulturmiljölagen kap 2. Närheten till arkeologiska lämningar kan kräva tillstånd och arkeologiska insatser vid åtgärder som berör eller angränsar till fornlämningsmiljön.
 - Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.

Inom området finns en mängd byggnader uppförda för olika allmänna funktioner under olika tider. Husen präglas av sin tids arkitektoniska ideal och är övervägande omsorgsfullt gestaltade. Flera av byggnaderna har ännu ursprungskaraktären bevarad.

Kyrkplatsen i Bäckseda har medeltida anor.

Vattendragen har historiskt haft en viktig funktion och ger idag karaktär åt stadsmiljön.

Apoteksgården med omgivande park var en av de byggnader som uppfördes i den framväxande staden under sent 1800-tal.

Sammanfattning – betydelsefulla karaktärsdrag i Vetlanda

I en stads struktur och bebyggelse avspeglas dess utvecklingshistoria. Behov, funktioner, stadsplaneideal och inte minst olika tiders arkitekturstilar har satt sin prägel på stadsmiljön. I Vetlanda finns några särskilt framträdande karaktärsdrag, genom vilka man kan följa utvecklingen från tidig medeltid fram till idag.

Sockencentrum

De båda kyrkplatserna, Vetlanda och Bäckseda, utgör två av de äldsta bebyggda platser och är än idag karaktärsskapande miljöer i staden. De kyrkor som finns här idag är inte medeltida, men funktionen som kyrkplats är från tidig medeltid. Under århundradena har här samlats de funktioner som kyrkan haft ansvar för såsom prästgård, skola och sockenstuga. I såväl Vetlanda som Bäckseda är funktionen fortfarande mycket tydlig. I Vetlanda blev kyrkplatsen under slutet av 1800-talet också tingsplats.

Vattendragen

Vattendragen Emån och Vetlandabäcken utgör ett tydligt inslag i dagens stadsmiljö, en kvalitet viktig att värna. Det strömmande vattnet nyttjades tidigt som kraftkälla och utmed vattendragen finns flera lämningar och byggnader som visar på denna preindustriella användning. Detta är särskilt synligt i områdena Bäckseda samt Kvarndammen och Tjustkulle.

Vägar och vägkorsningar

Det kommunikationsmässigt gynnsamma läget har varit viktigt för stadens utveckling. Vetlanda stad har huvudsakligen utvecklats kring tre historiska vägmöten. Korsningarna finns ännu kvar och de gamla färdvägarnas svängda sträckningar kan följas i dagens Storgatan, Lasarettsgatan, Vitalagatan, Flugebyvägen och Upplandavägen. Stadens tidiga bebyggelse återfinns utmed dessa stråk och i stadens fortsatta utveckling har nya gator och kvarter anpassats efter dessa strukturer.

Gårdarna

Staden har vuxit fram på jordbruksmarker som hört till ett antal byar och gårdar i området. Av gårdsbebyggelsen finns få spår bevarade, men däremot lever de gamla by- och gårdsnamnen kvar som benämning på flera av stadens stadsdelar. I Norrgården och Mellangården finns dock de äldre mangårdsbyggnaderna bevarade och i Bäckseda finns flera mangårdsbyggnader och en gårdsmiljö kvar.

Trädgårdsstaden

Näringsfrihetens införande under 1800-talet lade grunden för den första stadsmässiga bebyggelsen i det bysamhälle som så småningom skulle bli staden Vetlanda. De nya husen uppfördes fram-

förallt utmed Storgatan i området söder om kyrkan. Bebyggelsen fick karaktären av en trädgårdsstad med friliggande hus omgivna av stora grönskande trädgårdar med odlingar och planteringar. Denna karaktär finns till vissa delar ännu kvar i stadens centrum, där Apoteksparken utgör den bäst bevarade.

Rutnätsplanen

Den första kartan över bysamhället Vetlanda upprättades på 1880-talet. Utöver att redovisa det redan bebyggda, lade denna karta även ut strukturen för ortens framtida utveckling. I områdena närmast Storgatan lades några rätvinkliga kvarter ut i enlighet med rådande stadsplaneideal om rutnätsstaden. Denna struktur är ännu synlig i såväl området Pukaregården som i kvarteren kring Nygatan.

Lägenhetsbebyggelse och egna hem

Alldeles utanför den faktiska staden uppstod under tidigt 1900-tal en bostadsbebyggelse utmed de befintliga vägarna. De små, enkla bostadshusen uppfördes vanligen av mindre bemedlade familjer, vilka fick sin försörjning vid någon av stadens industrier eller genom hantverk. Denna småskaliga, oreglerade bostadsbebyggelse utgör ännu ett karaktärsskapande element i staden och är särskilt tydlig utmed Lasarettsgatan i området Stensåkra, vid Flugebyvägen i området Brunnsgårds industriområde, utmed Västra Slottsgatan i Karlslund, utmed Bäcksedavägen i Bäckседа, utmed Storgatan i området Kvarndammen och Tjustkulle samt i området Östersand. På ett par platser fick den enklare bebyggelsen en mer ordnad form, såsom vid Brogård och utmed Mosskatan söder om bostadsområdet Tomaslunden. Här skapades små egnahemsområden för arbetare. De små villornas enhetliga utformning är typisk för den här typen av egnahemsområden.

Industrialiseringen och järnvägen

Industrialismens genombrott påverkade i hög grad Vetlanda och med järnvägens tillkomst förbättrades förutsättningarna. Det första större industriområdet Brogård förlades söder om det framväxande samhället, i vad som då var dess ytterkant. Områdets inledningsvis ostrukturerade karaktär har under 1900-talet blivit allt mer ordnat och industriområdet utgör idag en framträdande del av staden. Ett viktigt inslag i miljön är järnvägen och de olika stickspår som ännu finns kvar i området. De bidrar till förståelsen av områdets ålder och funktion.

Grönskan

Vetlanda upplevs som en "grön stad", vilket är en viktig kvalitet att värna. Grönskan och lummigheten från parker, alléer, kyrkogårdar, idrottsplatser och trädgårdar samt vattendraget Vetlandabäcken, vars öppna bäckfåra slingrar sig genom staden, utgör en viktig del

Del av Stationsgatan. Områdets rutnätsplan utlades på 1880-talet.

Utmed Flugebyvägen återfinns ännu flera bostadshus från tiden då området ännu inte ingick i staden.

Brogård utgör stadens äldsta sammanhängande industriområde. Närheten till järnvägen var en viktigt förutsättning.

Det f.d. tingshuset utmed Kyrkogatan.

En av flera frikyrkobyggnader utmed Kyrkogatan.

Två välbevarade bostadshus från folkhemstiden, båda i området Gästgivaregården.

av stadsmiljöns gestaltning och karaktär. Grönstrukturen har funnits med i stadsplaneringen allt sedan tidigt 1900-tal och därefter bibehållits på ett bra sätt. Flera av stadens idrotts- och friluftsanläggningarna har även de gamla anor och bidrar till att förstärka denna karaktär. Den gröna karaktären är särskilt utmärkande i områdena Centrum, Östanå, Kvarndammen och Tjustkulle, Plantskolan, Gästgivaregården samt Norrgården, Forngården och Folkets park.

Maktens byggnader

Vetlanda har varit en central mötesplats för närområdet långt tidigare än staden fick stadsrättigheter. Det finns flera olika byggnader som minner om detta. Här finns flera generationers kommunhus, tingshus och bankhus. De flesta av dessa mycket karaktärsskapande byggnader återfinns i anslutning till torget inom området Centrum, men även intill kyrkan i området Gästgivaregården.

Frikyrkligheten

Staden, liksom närområdet, präglas av en livaktig frikyrklighet, vilken ger sig uttryck i en mängd frikyrkobyggnader från hela 1900-talet. Ett stort antal har ännu kvar sin ursprungliga funktion, medan andra har fått ny användning. Byggnaderna minner om ortens rika frikyrkotradition. De flesta återfinns i stadens centrala områden.

Folkhemmets bostäder

Perioden 1930–1950-talen, även benämnd folkhemstiden, har satt en tydlig prägel på många svenska orter och Vetlanda är inget undantag. Industrin och handelns behov av arbetskraft lockade till inflyttning. Perioden sammanföll även med en blomstrande trähusindustri, vilket är särskilt tydligt i staden där många av husen är tillverkade vid någon av de närbelägna husindustrierna. Områdena planerades som mindre grannskap, ofta med skola och/eller handel i närområdet. Ett annat utmärkande drag för stadsplaneringen vid den här tiden var trafikens närvaro i bostadsområdena. Bilen var den nya statussymbolen och fick ta plats. Folkhemmets bebyggelse var modernt funktionell och hygienisk. Småhus, radhus och mindre flerbostadshus från den här tiden återfinns i flera områden, såsom Gästgivaregården, Brunnsgård, Östersand, Karlslund, Tomaslund och Stensåkra norra. Dessvärre har denna bebyggelse i hög utsträckning moderniserats, vilket delvis påverkat områdenas karaktär.

Centrumomvandling

Stadens centrala delar präglas idag i stor utsträckning av 1950–1970-talens centrumsanering. Den tidigare centrumbebyggelsen var övervägande från sent 1800-tal med en varierad karaktär

och med olika funktioner. I Vetlanda, liksom i många andra städer vid denna tid, revs en stor del av denna bebyggelse för att ge plats åt större, mer moderna affärs- och bostadsbyggnader. I Vetlanda håller den nya bebyggelsen dock en relativt låg byggnadshöjd. Hantverks- och industriverksamheter flyttades bort från centrum och de privata trädgårdarna försvann i stort sett helt från den här delen av staden. Det var framförallt i områdena Centrum och Nygatan som denna förändring var påtaglig och än idag karaktäriseras områdena av denna period. Det centrumnära, storskaliga byggandet kan även ses i området Pukaregården, där delar av den äldre villabebyggelsen revs för att ge plats åt flerbostadshuset utmed Järnvägsgränd.

Typhus och miljonprogram

Under 1960- och 1970-talet kom nya planeringsideal och en ny typ av byggande att utvecklas, nära sammanhängande med den bostadspolitiska målsättningen att bygga en miljon bostäder på tio år. Trafikseparering, ett mer prefabricerat byggande och nya byggtekniker utmärker denna tid. De nya villaområden som anlades fick större matargator med mindre säckgator och återvändsgränder, vilket minskade biltrafiken i områdena och skapade mera avskilda kvarter. Områdena bebyggdes med typhus i 1–1 ½ våningar utan källare, varav flera levererades från närområdets husfabriker. Ibland byggdes hela områden av samma hustillverkare. Denna tids byggande kan ses i flera områden i Vetlanda och är särskilt tydlig i områdena Plantskolan, Mellangården och i Bäckседа. Det finns även ett större flerbostadshusområde från denna tid, Stensåkra södra, vars tidstypiska byggnader och planstruktur ännu är väl bevarad.

Sentida bostadsbyggande

Bostadsbyggandet i Vetlanda har aldrig riktigt stagnerat. Nya bostadsområden har kontinuerligt lagts som årsringar till staden. Det är framförallt villaområden, men även områden med grupphus förekommer. Allt sedan 1980-talet har bostadsbyggandet präglats av en betoning på det individualistiska, där husen ges en varierande utformning, dock ofta inspirerad av äldre arkitekturstilar. Områdenas karaktär blir just variationen i form, material och färgsättning. Grupphusområdet Stenevad och villaområdena Östanskog och Himlabackarna är exempel på områden från denna tid.

Industri och handel

Industriområdet Brogård har under de senaste årtiondena också gett plats åt storskalig handel. Samma utvecklingsriktning kan ses i det senare anlagda Brunnsgårds industriområde och Nydala handels- och industriområde. Det senare är till stora delar anpassat för kombinationen handel och industri. De ytmässigt stora externhandelsområdena, där bilen är en förutsättning, karaktäriserar idag infarterna till staden.

Ett ännu välbevarat affärs- och bostadshus utmed Vitalagatan som uppfördes i samband med 1950- och 1960-talens centrumomvandling.

Tidstypiskt bostadshus från 1970-talet i kvarteret Kantarellen, Stensåkra.

Himlabackarna är ett av stadens senast planlagda villaområden.

Storgatan, riksväg 31, passerar genom samhället.

Equmeniakyrkan i Ekenässjön är en av två större kyrkobyggnader utmed Storgatan.

Bostadsbebyggelsen utgörs övervägande av friliggande enbostadshus från 1900-talets andra hälft.

Det förekommer även ett antal flerbostadshus från 1950-talet och framåt.

Ekenässjön

Övergripande områdesbeskrivning

Samhället Ekenässjön ligger i ett område alldeles öster om sjön med samma namn. Samhället har en långsträckt form på nära fyra kilometer från norr till söder. Genom samhället passerar riksväg 31 i Storgatans sträckning i nord-sydlig riktning och järnvägen strax väster om denna. Mellan järnvägen och Storgatan går landsvägens tidigare sträckning i Allégatan och Smedjegatan.

Ortens bebyggelse ligger spridd på ömse sidor av genomfartsleden. Närmast genomfartsleden ligger ett fåtal byggnader av centrumkaraktär, såsom en livsmedelsbutik från tidigt 1970-tal, ett kafé inrymt i en byggnad från 1930-talet, ett äldreboende från 2015, två kyrkobyggnader med karaktär från 1960- och 1970-talen och en nedlagd bensinstation. Övrig bebyggelse längs genomfarten utgörs av friliggande bostadshus från 1930–1960-talen samt en industribyggnad. Ortens centrum upplevs idag vara området vid livsmedelsbutiken och det intilliggande äldreboendet.

I området mellan järnvägen och Allégatan återfinns en större sammanhängande grönyta, där ortens järnvägsstation tidigare låg. Idag finns endast en hållplats med perrong på platsen. Intill gröntan ligger två större flerbostadshus, ett trevåningshus från tidigt 1970-tal som ursprungligen inrymde butikslokaler och ett femvåningshus från 2018.

Bostadsbebyggelsen i samhället ligger spridd inom hela samhället och består övervägande av friliggande villor från 1920-tal till 1980-tal. Den tidiga bostadsbebyggelsen återfinns framförallt i området mellan sjön i väster och genomfarten i öster. Närmast stranden ligger flera större villor från 1930- och 1940-talen med påkostad karaktär. Mot öster finns villabebyggelse från 1950–1960-talen. Mot söder respektive mot norr finns större sammanhängande villaområden från 1960–1980-talen. Inom det norra området ligger även två gårdsmiljöer, på vars tidigare marker bostadsområdet växt fram, en garage- och verkstadsbyggnad från 1900-talet första hälft och hembygdsgården. Inom samhället förekommer även ett antal flerbostadshus i tre våningar från andra hälften av 1900-talet.

Skolan från sent 1970-tal ligger i ortens nordöstra ytterkant.

Nordväst och nordost om samhället ligger byarna Ekenäs och Mossbråsa med gårdsbebyggelse omgivna av öppna jordbruksmarker.

Samhällets industrier är huvudsakligen förlagda till ortens södra delar, men det finns även enstaka industribyggnader i ortens norra del. Genom det större sammanhängande industriområdet mot söder rinner Vetlandabäcken, som är ett av Ekenässjöns utflöden. I bäcken finns två fördämda dammar anlagda för kraftstation respektive industri, Värmunderydsdammen och Värnforsadammen. I anslutning till Värmunderydsdammen finns ortens idrottsplats. I området återfinns industribyggnader från omkring 1940-talet och

© Lantmäteriet
Karta över Ekenässjön. De röda linjerna markerar karaktärsområdet.

MP-Bolagen har en större industrifastighet med stora industribyggnader i samhällets sydligaste del. I området finns ett flertal andra utrymmeskrävande industriverksamheter.

Möbeltillverkaren Bröderna Andersson är ett av de företag som startade sin verksamhet tidigt i samhället och som ännu finns kvar.

Ekenässjöns stationshus på 1920-talet. Foto: Järnvägmuseet.

framåt, där de äldsta återfinns i områdets norra delar uppförda för metall- och möbelindustri. Stora delar av dessa äldre industrianläggningar inrymmer ännu verksamhet, men det förekommer även flera byggnader som står tomma. Samhällets allra sydligaste del ligger något avskild från övriga samhället. Här finns ett antal större industrifastigheter med utrymmeskrävande industriverksamheter och sentida industribyggnader. Industrianläggningen för möbelföretaget Bröderna Andersson med byggnader från 1940–1970-talen utmärker sig i området.

Områdeshistorik

Samhället Ekenässjön har fått sitt namn från den närbelägna sjön med samma namn. Sjöns namn kommer från byn Ekenäs som ligger vid sjöns norra strand. Första gången som bynamnet finns omnämnt i skrift är 1498 och sjön 1648. Samhället har växt fram sedan järnvägen drogs fram genom området på 1910-talet och det var då som ortsnamnet Ekenässjön började användas.

Det område som idag utgör samhället har huvudsakligen växt fram på gården Lättebos ägor. Delar av ortens södra delar ligger på marker som hört till gården Värmunderyd och de norra delarna på marker som hört till byn Ekenäs samt till delar på utmarker till byn Mossbråsa mot nordost. Byarnas namn tyder på att de utgör medeltida bosättningar. I samhällets omgivning finns dock fornlämningar från olika tider, de äldsta är gravrösen från bronsålder. Det finns uppgifter om att det tidigare funnits två gravrösen inom det området som idag utgör samhället, men att dessa togs när området bebyggdes. Vid badplatsen finns lämningar från järnframställning daterade till tidig järnålder (RAÄ Vetlanda 93:1). Runt samhället återfinns flera områden med fossil åkermark, vilka övervägande sannolikt kan knytas till 1800-talet. Från historisk tid finns även flera kommunikationshistoriska lämningar, såsom en milstolpe i området mellan Turstigen och Storgatan (RAÄ Vetlanda 16:1) och en väghållningssten intill Smedjevägen (RAÄ Vetlanda 95:1).

Det var Värmunderyds gård som ägde vattenrätten i sjön och under 1830-talet lät man fördämma en damm vid sjöns utlopp för att där anlägga en kvarn. Kvarnrörelsen drevs fram till 1910-talet då en kraftstation anlades på platsen. Utöver kvarnen var de gårdsmiljöer som hörde till Lättebo gård, Värmunderyds gård och byarna Ekenäs och Mossåkra samt enstaka torp den enda bebyggelsen inom det som idag utgör tätorten.

När järnvägen Nässjö–Sävsjöström drogs fram genom området 1914 kom en av linjens stationer att anläggas i området vid sjöns östra sida. För att inte förväxlas med byn Ekenäs, fick stationen namn efter sjön Ekenässjön. Under de efterföljande årtiondena började en samhällsbildning växa fram i området vid järnvägsstationen. Ägaren till gården Lättebo var villig att sälja tomtmark och från 1910-talet och framåt avstyckades en mängd tomter från gården.

Några av de första byggnaderna var ett mejeri och ett bostadshus med uthyrningsrum, båda byggnaderna är idag rivna, samt ett antal bostadshus. Det bildades även tidigt en missionsförsamling och redan vid mitten av 1910-talet uppfördes en missionskyrka intill landsvägen.

Åren 1916–1917 uppfördes den första industrin i området, ett glasbruk. Det var Reinhold Ståhl och hans son Hjalmar Ståhl, tidigare anställda vid Orrefors glasbruk, som tillsammans med några bönder från orten startade verksamheten. En hytta uppfördes i området strax söder om stationen. Företaget gick i konkurs 1922, men återstartades av ny ägare och kom så småningom att utvecklas till en framgångsrik rörelse med flera anställda. Brukets industri- och läggning kom att utökas i etapper och 1935 uppfördes även en disponentvilla i anslutning till bruket. Som i många bruksorter, kom bruket att få stor betydelse för den tidiga samhällsutvecklingen. Bostadsbyggandet satte fart och flera av bostäderna uppfördes som arbetarbostäder av eller åt de anställda. På 1920-talet organiserade sig arbetarna vid bruket och år 1928 stod ett Folkets hus med Folkets park färdigt på en tomt strax öster om järnvägsstationen. När idrottsföreningen Ekenässjöns IF startades på 1930-talet anlades idrottsplatsen Pålavallen på mark som skänkts av bruket.

Glasbruksområdet år 1949. Inom glasbruket pågår ny- och ombyggnation. Överst till höger ses disponentvillan intill sjön. Foto: Jönköpings läns museum.

Under 1920- och 1930-talen kom ett flertal andra industriverksamheter inom träförädling och metallbearbetning att etablera sig i området. Två verksamheter som startade i liten skala redan på 1920-talet var två möbeltillverkare, vilka utgjorde grunden till de så småningom framgångsrika företagen Bröderna Anderssons och Bröderna Nilssons Möbelindustri. Båda dessa etablerades i området intill glasbruket. Under 1930-talet uppstod flera företag inom metallindustrin. Bjädes beslag grundades 1936 och något senare startades även företaget Beslag & metall samt Kvarnstrands verktygsfabrik. Andersson & son, senare Pallco och idag Swedstyle AB, och företaget Ekenäs möbler startades på 1940-talet.

Örtens upplevda centrum var fram till omkring 1970-talet området närmast stationen. Stationsgatan var utformad likt en esplanad och det var hit som örtens butiker var förlagda. Stationshuset skymtar till höger på bilden. Foto: Järnvägmuseet.

Ekenässjöns skola omkring 1960. Skolbyggnaderna uppfördes 1948 och kom att fungera som örtens skola fram till sent 1970-tal då en ny skola uppfördes i samhällets norra del. Skolbyggnaderna revs i början av 2010-talet för att ge plats åt ett nytt äldreboende. Foto: Vetlanda museum.

Flygfoto från 1949 över den framväxande orten. Till vänster ses järnvägen och stationshuset. På fotot ses landsvägens gamla sträckning till vänster och den nya till höger. I skogspartiet öster om nya landsvägen skymtar den nybyggda skolan och den byggnad som idag inrymmer konditori. Foto: Jönköpings läns museum.

I mitten av 1930-talet fick landsvägen en ny sträckning genom samhället och flera av de nya industribyggnaderna uppfördes utmed denna vägsträckning. Landsvägen gamla sträckning i Allégatan förblev dock ett viktigt stråk i samhället. Flera av de viktiga industrierna, såsom glasbruket och Beslag & metall låg ute efter gatan och området intill stationen fortsatte att fungera som örtens handelscentrum.

Under 1940-talet intensifierades byggnationen i samhället. Bebyggelsen hade ditills varit oreglerad, men på 1940-talet upprättades en byggnadsplan för samhället. I planen fanns områden reglerade för såväl kyrka och skola som för affärscentrum, industri och bostäder.

Barnen i det framväxande samhället gick på skola i Dagsås, knappt två kilometer nordost om samhället. I takt med att samhället växte fick tillfälliga skollokaler inhysas i missionshuset och folkets hus inne i samhället. År 1948 stod dock en skolbyggnad färdig att tas i bruk utmed Storgatans östra sida. Under 1940-talet satsade även flera av de verksamma industrierna i samhället på nya industrilokaler. Såväl glasbruket som möbelindustrierna Bröderna Nilsson och Bröderna Andersson byggde nytt. Under detta årtionden fick orten även egen brandkår och en brandstation nära sjön i samhällets södra del.

På 1950-talet upprättades en ny byggnadsplan för samhället. Den tidigare byggnadsplanen hade inte i tillräcklig rad tagit hänsyn till den ökande trafiken, utan haft flera gatukorsningar mot Storgatan. I den nya byggnadsplanen togs flera av dessa korsningar bort. En torgyta inplanerades intill stationsområdet, liksom en yta för en större folkpark i samhällets östra del. I planen fanns även fortsatt en yta reglerad för kyrka liksom områden för industri och bostäder. VA-frågan var länge ett problem, men i början av 1950-talet uppfördes ett vattenverk och något senare anordnades även ett avloppsnät på orten. Vid denna tid etablerades ytterligare industriföretag och handel i samhället, såsom metallbearbetningsindustrierna Ekenäs Mekaniska EMA och MP-bolagen, samt sågverket Ekenäs trävaror AB. Det sistnämnda låg i området norr om järnvägsstationen. Konsum öppnade en butik på orten 1959.

Under sent 1950-tal och tidigt 1960-tal uppfördes fem flerbostadshus i samhällets centrala del. Samtidigt började större sammanhängande områden av enbostadshus växa fram i området öster om genomfarten. I slutet av 1960-talet anlades en ny idrottsplats i området vid Värmynderyds gård.

Under 1970-talet var byggnationen i samhället intensiv. En av de nya byggnader som uppfördes var Ekenässjöns kyrka. Den karaktärs- skapande byggnaden uppfördes på en centralt belägen tomt som inköpts av Vetlanda församling redan i mitten av 1960-talet och marken hade varit planlagd för ändamålet ända sedan 1940-talet. I området låg ladugården till Lättebo gård. Denna revs och i om-

rådet uppfördes under tidigt 1970-tal kyrka, församlingsgård och klockstapel. Anläggningen ritades av arkitekten Per Rudenstam, Jönköping. Under tidigt 1970-tal stod även ålderdomshemmet Ekebo klart att tas i bruk. Den stora anläggningen uppfödes på tidigare åkermark till Ekenäs Östergård i samhällets nordvästra del. I närområdet anlades större sammanhängande bostadsområden med friliggande villabebyggelse. Ytterligare villabebyggelse uppfördes även på Lättebos tidigare marker i samhällets sydöstra del respektive på Värmunderyds marker i samhällets södra del. Folkets hus-byggnaden som låg centralt i samhället revs i början av 1970-talet och på dess plats uppfördes en ny Konsumbutik. I slutet av 1970-talet uppfördes en ny skola på marker som hört till byn Mossbråsa i samhällets nordöstra del. Skolan uppfördes enligt tidens ideal som envåningspaviljonger med tegelfasader och flacka sadeltak. Ritningar upprättades av K-konsult i Jönköping.

Under sent 1970-tal upprättades även en ny byggnadsplan som möjliggjorde för ett större sammanhängande industriområde i samhällets södra del, i området mellan järnvägen och landsvägen.

På 1980-talet fortsatte villabygandet i samhället, framförallt i dess sydöstra del. Det tidigare sågverksområdet mellan Allévägen och järnvägen inköptes av kommunen under tidigt 1980-tal och i området uppfördes radhusbebyggelse.

Företaget Pallco påbörjade en stor utbyggnad som fortsatte in på 90-talet. Utbyggnaden föregicks av en ny detaljplan i området där gårdsbyggnaderna till Värmunderyds gård låg. Dessa revs under sent 1980-tal. På 1990-talet togs detaljplan fram vilket möjliggjorde ytterligare utökning av det södra industriområdet, i området väster om järnvägen.

Likt många andra orter har centraliseringsvågen och ändrade res- och levnadsvanor bidragit till att flera av de service- och handelsverksamheter som funnits på orten lagts ned under de senaste årtiondena. Järnvägens stationsbyggnad, samhällets tidigaste byggnad, revs under 1990-talet och området iordningställdes som park. Rivningen medförde att ortens centrum försköts till området kring Konsum. I början av 2010-talet revs den gamla skolan och på dess plats uppfördes ett nytt äldreboende som stod klart 2013. Det gamla ålderdomshemmet Ekebo revs. År 2011 brann flerbostadshuset intill den f.d. stationsmiljön ned och på dess plats uppfördes ett nytt flerbostadshus i fem våningar.

Grund för kulturhistoriskt värde

Ekenässjöns fysiska utveckling under 1900-talet är typisk för ett stationssamhälle, så tydligt framväxt kring en stationsplats där industri, hantverk och handel uppstått. Järnvägens dragning genom området utgör således grunden för samhället. Det faktum att stationshuset numera är rivet otydliggör dock förståelsen för detta samband. Den enda järnvägsmiljö som återstår inom samhället är

Ekonomiska kartan från 1955 över samhället. Ortens bebyggelse var då ännu framförallt lokaliserad till området kring järnvägsstationen och landsvägen.

Platsen där stationshuset tidigare stod är idag en grönta. Dess tidigare användning är svår att förstå.

I samhällets norra del utgör de agrara elementen ännu en tydlig del av områdets karaktär. På fotot skymtar Östergårdens ladugård nära villabebyggelsen.

Landsvägens tidigare sträckning känner vi idag i Smedjevägen (till höger) och Allégatan (ovan). Intill dessa gator återfinns bebyggelse från 1900-talets första hälft, såväl bostäder som industrier och verkstäder.

Samhället som helhet karaktäriseras av blandningen av industri- och bostadsbebyggelse. På fotot ses Villagatans norra del med industribyggnader och enbostadshus utmed samma gata. I fonden ligger skolan.

Den f.d. disponentvillan på bilden och en f.d. kontorsbyggnad utgör de enda kvarvarande byggnaderna från glasbruket, en av samhällets grundstenar.

en banvaktsstuga utmed Bergsgatan.

Av det jordbrukslandskap som präglade området innan järnvägen drogs fram, finns få spår bevarade i ortens centrala delar. Byarna Ekenäs och Mossbråsa i ortens norra utkant har dock ännu en bevarad jordbrukskaraktär med mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader omgivna av ett hävdad jordbrukslandskap.

De äldre färdvägarna inom området följde fram till 1930-talet dagens Smedjevägen och Allégatan. Gatorna har ännu en svagt slingrande sträckning, vilket tillsammans med lämningar i vägmiljön skvallrar om dess höga ålder.

Industrierna har varit viktiga för samhällets framväxt och flera av dessa verksamheter utgör ännu viktiga arbetsplatser för innevånarna. De tidiga industribyggnaderna uppfördes utmed järnvägen eller landsvägen och flera av dessa ligger ännu kvar, idag omgivna av bostadsbebyggelse. Denna blandning av industri- och bostadsbebyggelse sida vid sida utgör ett tydligt karaktärsdrag i samhället, som berättar om hur viktig industrierna har varit för samhällets framväxt.

Av ortens tidigaste industri och länge största arbetsplats, glasbruket, finns endast det f.d. brukskontoret och den f.d. disponentvillan kvar. Glasbruket med dess ägare hade stor betydelse för ortens tidiga utveckling vad gäller arbete, bostadsförsörjning och fritidssysselsättning. Vid glasbrukets nedläggning 1976 utgjorde det länets sista glasbruk i drift. Det f.d. brukskontoret utgör idag samlingslokal för ortens föreningsliv.

Samhällets andra två tydliga industrigrenar, vilka ännu har flera framgångsrika företag, är träförädling och metallbearbetning. Möbeltillverkaren Bröderna Anderssons, metallföretaget MP-bolagens och sågverket Ekenäs Timber är några av de stora industrianläggningar som ligger vid samhällets södra infart. Industribyggnaderna till metallindustrierna Kvarnstrands och Bjädes präglar den norra infarten.

Ekenässjöns kyrka och Equmeniakyrkan, f.d. missionskyrkan,

Ekenässjöns kyrka, uppförd under tidigt 1970-tal efter ritningar av arkitekt Per Rudenstam, utgör en karaktärskapande byggnad i samhället.

utgör karaktärsskapande byggnader i samhället. Även Pingstkyrkan har lokaler i samhället. Kyrkobyggnaderna berättar om ortens tidiga och ännu rika kyrko- och frikyrkotradition.

Bostadsbebyggelsen präglas framförallt av sammanhängande områden med friliggande villor från 1910–1980-talen, men med tyngdpunkt på 1960–1970-talen. Flertalet av husen är tillverkade på något av de trähusföretag som funnits i kommunen eller närområdet. Husen ligger placerade nära gatan omgivna av små trädgårdar med låga staket eller häckar. Husen är övervägande i 1–1 ½ våning med källare, med fasader av trä och/eller tegel samt flacka sadeltak med takpannor. Enbostadshusen, liksom de flerbostadshus från mitten av 1900-talet som finns i samhället, är övervägande moderniserade med ändrade fasader, utbytta dörrar, fönster eller tak.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Järnvägens spår och banvall, den f.d. banvaktarstugan och den öppna ytan samt perrongen vid den tidigare stationsplatsen.

De friliggande enbostadshusen från 1960–1970-talen, typiska s.k. kataloghus, dominerar samhällets bostadsbebyggelse.

Banvaktstugan med adress Bergsgatan 3 utgör den enda kvarvarande järnvägsrelaterade byggnaden i samhället. Till höger skimtar det numera nedlagda möbelföretaget Bröderna Nilssons tidigare industri-lokaler.

Bröderna Anderssons kontorsbyggnad från 1970-talet är utförd i en mycket tidstypisk och påkostad arkitektur.

Det småskaliga bostadshuset utmed Smedjevägen utgör en av få bevarade bostadshus från sekelskiftet 1900. Fastigheten är idag hembygdsgård.

- Ortens olika planmönster där de äldsta delarna växt fram organiskt utefter befintliga strukturer som landsväg och järnväg. Ortens östra del har ett tydligt rutnät, medan ett mer terränganpassat och mjuk planstruktur återfinns i samhällets norra del. Blandningen av industri- och bostadsbebyggelse som ligger sida vid sida i samma område.
- De kvarvarande äldre vägsträckningar som följer Smedjevägen och Allégatans. Vägarna, tillsammans med järnvägen, har styrt ortens struktur med den tidiga bebyggelsen orienterad vid båda sidor av vägen.
- Brukskontoret och den f.d. disponentvillan, vilka är de kvarvarande byggnaderna från det glasbruk som utgjorde grunden för samhället industriutveckling.
- Industrianläggningarna för möbeltillverkaren Bröderna Anderssons och den numera nedlagda möbeltillverkaren Bröderna Nilsson har båda byggnader från olika tider mellan 1950-1970-talen med arkitektoniska värden och ursprunglig karaktär bevarad.
- Ekenässjöns kyrka uppförd 1970–1971 ritad av arkitekt Per Rudenstam. Byggnaden har en tidstypisk arkitektur och planering där kyrkorum och församlingshem ingår i samma anläggning.
- Byggnader kopplade till ortens föreningsliv, såsom frikyrkor och idrottsplatser.
- Den agrara karaktären i byarna Ekenäs och Mossbråsa med bybebyggelse omgivet av ett hävdat jordbrukslandskap.
- Övervägande låg småhusbebyggelse samlad till större sammanhängande bostadsområden. Villor främst från perioden 1960–1970-talen, s.k. kataloghus från någon av närområdets husfabriker, många med förändrad exteriör.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Samhället har en grundstruktur med järnvägen, landsvägens gamla sträckning och den nuvarande riksvägens sträckning att ta hänsyn till. Ny bebyggelse bör ta hänsyn till intilliggande bebyggelse vad gäller volym och skala.

Antikvariska rekommendationer

- Områdets planstruktur bör bevaras. Den ger möjlighet att avläsa tidigare funktioner och ortens successiva utbyggnad. Karaktärs-skapande strukturer som järnväg, landsvägens gamla och nya sträckning, det successivt utvecklade gatunätet och blandningen av industri- och bostadsbebyggelse bör värnas.
- Järnvägsspåren, perrong och den f.d. banvaktsstugan utmed Bergsgatan är viktiga att bevara för förståelsen av ortens fram-växt. Den senare bör ges en användning som fastställer dess bevarande. Platsen där järnvägsstationen tidigare stod är idag en öppen grönyta, vars historiska betydelse är svår att förstå. Platsens historiska betydelse kan med fördel förstärkas genom exempelvis tydligare skyltning, planteringar eller annan gestaltning.
- Den kvarvarande agrara karaktären i samhällets norra del är viktig att bevara för förståelsen av områdets historia. Ny bebyggelse bör infogas med hänsyn till miljöns karaktär och värden.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny plan-läggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Äldre vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till.
- Bostadsområdenas småhus har såsom enskilda byggnader över-vägaende begränsade värden, även om ett mindre antal uppvisar en påkostad och välbevarad gestaltning. Husen utgör dock en del av en lokal trähusbyggnadstradition. Villaområdenas planstruk-turer är tidstypiska och bör bevaras.
- Inom området förekommer byggnader från hela 1900-talet. Varje tid har sitt typiska uttryck och karaktär. Dessvärre har man under senare årtionden frångått en hel del av detta i samband med olika åtgärder. Generellt är mer kunskap och en ökad med-vetenhet om vad man förvaltar önskvärd för området. Genom att ställa högre krav i lovhanteringen skulle man kunna återta en del av de värden som gått förlorade.

Bland samhällets småhusbebyggelse finns ett antal villor från 1960- och 1970-talen med ännu välbevarad ursprungskaraktär. De enskilda husens karaktärsdrag bör hanteras med varsamhet. Här ses ett urval av villor utmed Skogsvägen (vänster och nederst) och Ekstigen, Bergsgatan samt Storgatan.

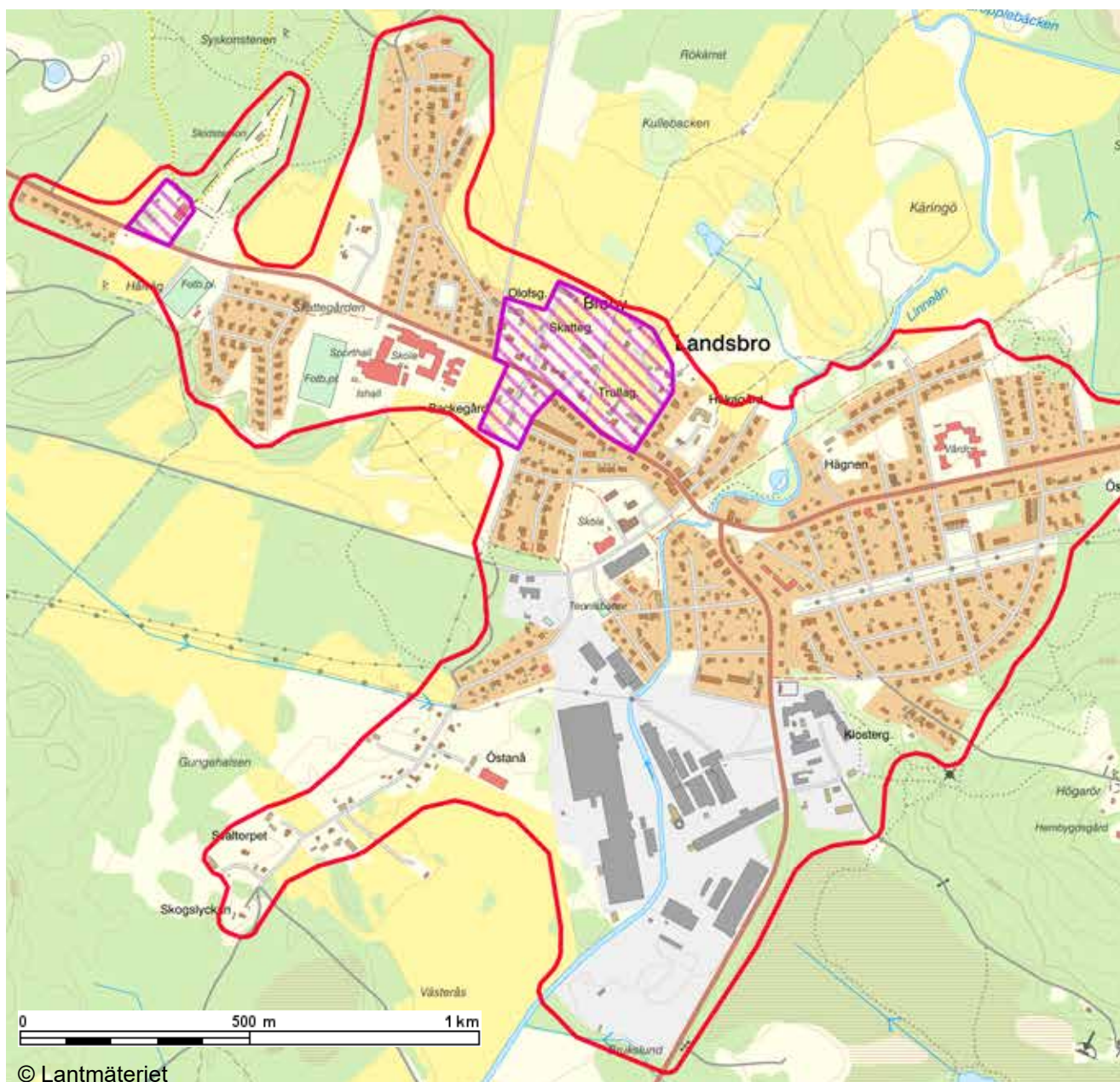
Korsningen Vetlandavägen, Sävsjövägen och Fröderydsvägen.

Landsbro

Övergripande områdesbeskrivning

Landsbro ligger sydväst om centralorten Vetlanda i Lannaskede socken. Samhället ligger utsträckt kring en trevägskorsning. Genom samhället flyter Linnéån. Utmed ån ligger ett stråk av odlingsmark. Vattendraget är en del av det system som går genom de stora myrmarkerna i Myresjö socken och som utdikades under 1800-talets andra hälft. Samhället ligger i en dalgång och mot öster och väster är bebyggelsen utlagd på sluttningar. Mot söder däremot fortsätter Linnéåns dalgång med ett flackare landskap.

Vid bron över Linnéån finns spåren av ett handelscentrum på orten. Några större byggnader har fortfarande verksamheter i bot-

tenplanet och större skyltfönster. Eftersom järnvägsstationen och spåren rivits har även denna centrala plats för samhället försvunnit och är idag svår att lokalisera. Idag finns dock ett nytt centrum här i form av en större mataffär och restaurang. I söder präglas orten av industriområden varav Borohus lokaler fortfarande dominerar.

Öster och väster om det f.d. handelscentrumet ligger samhällets bostadsbebyggelse som domineras av villor från olika tider. De äldsta delarna ligger i öster med en planstruktur typisk för 1940–1950-talet med trafiken närvarande bland bebyggelsen. I yngre områden, från 1960-talet och framåt är planerna istället trafikseparerande med matargator in i området och mindre gator utan genomfartstrafik.

Sävsjövägen genom Landsbro med affärslokaler och bostäder.

Karta över Landsbro. De röda linjerna markerar karaktärsområdet Landsbro. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Flygfoto över Landsbro från 1966. Från höger till vänster i bildern går Sävsjövägen. Brobys byläge är tydligt. Söder om vägen ligger skolan och på båda sidor om vägen breder nya villaområden ut sig. Foto: Jönköpings läns museum.

Lannaskede gamla kyrka.

Lannaskede Myresjö kyrka.

Områdeshistorik

Landsbro är bondbyn som blev ett industrisamhälle. Fram till järnvägens etablering bestod orten av ett antal gårdar. Med järnvägen kunde industrier etablera sig och transporten av varor underlättades. Som på många andra ställen i Vetlanda var det förädlingen av skogsråvara som blev grunden för industrin. De framväxande industrierna fick byn att växa. Bostäder började byggas och ett kommersiellt centrum utvecklades vid bron över Linnéån. Industrierna kom främst att etableras söder om väggkorsningen, utmed Linnéån. Av ortens industrier blev det husfabrikanten Borohus som blev dem mest framgångsrika. Bostadsbebyggelsen etablerade först i anslutning till industrierna men eftersom behoven växte har villaområden byggts öster och nordväst om ortens centrum. En stor del av byns jordbruksmarker finns dock kvar och ger idag samhället en lantlig prägel.

I Landsbro samhälle finns få fornlämningar registrerade. Två stensättningar är dock registrerade i ett skogsparti söder om Tåpevägen. Kring orten visar lämningar i form av spåren av äldre vägar, vadställen, runstenar och de medeltida kyrkplatserna vid Lannaskede och Myresjö att området har en lång och rik historia. Samhället Landsbro är inte socknens kyrkplats. Den ligger ett par kilometer nordväst om orten. Istället är det tillgången till ett vattendrag, bra jordbruksmarker och en väggkorsning som lagt grunden för byn Broby och, framförallt, fått orten att växa från by till samhälle. När ny kyrkplats etablerades på 1870-talet övergav man de medeltida kyrkplatserna i Lannaskede och Myresjö och byggde en ny, gemensam kyrka vid sockengränsen, drygt två kilometer öster om samhället Landsbro.

Byn vid bron över Linnéån hette ursprungligen Broby. Byns centrum låg i slutningen väster om bron. Vid storskiftet på 1790-talet låg samtliga åtta gårdar samlade här. Vid laga skifte på 1880-talet flyttades gårdar ut men det tydliga byläget bestod

ändå. Än idag är det tydligt avläsbart i samhället med gårdsanläggningar och gårdsnamnen Hökagård, Jönsagård, Trullagård, Skattegård, Olofsgård och Backegård. Vid byläget gör samhällets villabebyggelse ett uppehåll för den agrara bebyggelsen och det öppna åkerlandskapet. På laga skifteskartan över Broby finns även en del mindre hus markerade utmed framförallt Vetlandavägen. De har utgjort en spridd malmbebyggelse som ofta fanns utmed större vägar vid den här tiden. Ett av dessa som finns kvar är Brobyhallar, idag Broby 4:72.

På karta från 1880-talet är den nya järnvägen inritad med tillhörande stationsområde. Järnvägen mellan Vetlanda och Sävsjö stod klar 1885 och stationshus byggdes. Spåret till Sävsjö revs upp 1973 och spåret till Vetlanda 1979. Stationshuset revs 1978. Broby är ett namn som förekommer på flera platser och järnvägens etablering gjorde därför att orten fick byta namn. 1895 blev Smålands Broby därför Landsbro.

Redan på 1880-talet fanns kvarn och sågkvarn markerade på kartan nära bron över Linnéån. 1896 startade virkeshandlare Emil Johansson en ångsåg intill järnvägsstationen med inriktning på sågade och hyvlade trävaror. Företaget hette Landsbro Trävarubolag och tillverkade också lådor och lastpallar. E Johanssons barn övertog verksamheten och det var under deras ledning som man inriktade sig på att producera hus enligt kapsystemet. Det innebar att man köpte allt virke som ingick i stommen kapat och uppmärkt. Husen marknadsfördes under devisen ”bo i ro i eget bo” vilket förkortades till företagsnamnet Borohus. I slutet av 1920-talet började man också tillverka hus enligt blocksystemet, det vill säga monteringsfärdiga hussektioner. Verksamheten blev mycket framgångsrik och under hela 1900-talet växte företaget. Men som

Skattegård med ekonomibyggnader utmed Sävsjövägen.

Utsnitt ur karta från laga skifte 1882.

Landsbro station. Bilden är tagen någon gång 1912–1915. Foto: Vetlanda Museum

I förgrunden bebyggelse vid Fröderydsvägen och bortom den skymtar Trivselhus fabriksområde.

Borohus virkesmagasin från 1947. Byggnaden blev byggnadsminne 2011.

Villor vid Stenhagsvägen.

Esplanaden.

många andra hustillverkare drabbades man hårt av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Man överlevde dock med hjälp av nya ägare. Verksamheten som startats vid järnvägsstationen kom med tiden att uppta ett stort område söder om järnvägsstationen. Idag bedriver husföretaget Trivselhus sin verksamhet i området.

1946–1947 byggde Borohus nytt virkesmagasin i Landsbro. Magasinet ritades av arkitekten Karl Hilding Brosenius och byggdes av de träbalkar, så kallade HB-balkar, som han utvecklat för företaget. Den stora byggnaden är Nordens största fribärande träbyggnad, 165 meter lång och 38 meter bred. I folkmun kallas huset Noaks ark. Byggnaden är sedan 2011 byggnadsminne. Idag ägs den av Landsbro Timber AB.

Borohus var den mest framgångsrika, men inte den enda träindustrin i Landsbro. I ortens hembygdsbok räknas ett stort antal snickerifabriker, sågverk och möbelindustrier upp. Hustillverkningen gav utrymme för specialiserade fabriker såsom tillverkning stoppade möbler, decoupeverkstad (tillverkning av intarsiadekorer), bildhuggeri, polering, tillverkning av trappor, ledstänger och centrumtappar med mera. Utgångspunkten för ortens industrier har nästan alltid varit trä.

Det stora antalet industrier ledde till en stor inflyttning av arbetskraft till orten. När industrierna har gått bra har behovet av bostäder i perioder under 1900-talet varit stort. Bostadsbebyggelse fanns tidigt mellan Linnéån och järnvägsstationen, vid västra delen av Ågatan, Borogatan och Rosenvägen. Från 1918 finns en karta för en föreslagen tomtindelning över ett tänkt bostadsområde i Landsbro. Området, som förverkligades, avskärmades i väster av Linnéån och i öster av Fröderydsvägen och omfattar de tre gatorna Stenhagsvägen, Ågatan och Tallgatan. Gatorna och de tänkta tomterna är inritade på kartan och överensstämmer till stor del med områdets utseende idag med undantag av den senare tillkomna Stenhagsgränd. När kartan upprättades var endast fyra av de inritade tomterna bebyggda. Det ändrades under de följande åren och området med sina 25 tomter blev Landsbros första planlagda bostadsområde.

Utvecklingen för samhället gick därefter fort. På den ekonomiska kartan och flygfoton, båda från 1950-talet, ser man hur en omfattande villabebyggelse har brett ut sig framförallt öster om samhällets centrum. Bebyggelsen här finns på båda sidor om vägen mot Myresjö men framförallt söder om vägen. Gatorna här är, med några undantag för hänsyn till äldre bebyggelse vid Boställevägen, utlagda som raka stråk som avslutas i Rundelsvägens båge. Tvärs igenom området, från väster mot öster, skär en större kraftledning av området. Den har utnyttjats i planläggningen av området och kring den har man skapat Esplanaden, ett parallellt gatustråk med grönytor emellan. På så väl den ekonomiska kartan som på flygfoton från 1950-talet ser man att området är helt planlagt men

ännu inte helt bebyggt. Mindre delar av området kom att bebyggas senare, t.ex. vid vårdcentralen med Östergatan, Hägnegatan och Valåkravägen samt Täftevägen.

Även villakvarteren i samhällets nordvästra del, vid bl.a. Sjövägen och Björkvägen samt vid fotbollsplanen, började ta form vid den här tiden. Båda områdena kom dock att byggas ut under 1970- och 1980-talen. Söder om Sävsjövägen ligger också bostäder vid Radhusvägen, Västergatan, Larsvägen och Källvägen. Området började bebyggas med radhus och villor på 1950-talet men de södra delarna av området tillkom senare under 1970- och 1980-talen. Även vid Brobyvägen fanns på 1950-talet en villabebyggelse men området förtätades senare. Den äldre villabebyggelsen har genomgått en hel del moderniseringar.

En ökad inflyttning leder till behov av service. Under 1900-talet etablerades en rad olika verksamheter på orten som affärer, bank, post, café, frisör, skomakare, skräddare med flera. En stor del av den här verksamheten har försvunnit under 1900-talets andra hälft men Landsbro är tillräckligt stort och ligger så pass långt ifrån central orten Vetlanda att det finns underlag för en mataffär, restaurang, skola och vårdcentral.

Landsbro ligger i Lannaskede socken och blev i och med 1862 års kommunförordning egen landskommun. 1952 slogs man samman med Myresjö kommun och blev Lannaskede landskommun. Ett nytt kommunhus byggdes i slutet av 1950-talet, sammanbyggt med ortens biograf. Lannaskede kommun bestod till 1971 då man blev en del av Vetlanda kommun. Kommunhuset har i senare tid byggts om till förskola.

Även föreningslivet har satt sin prägel på orten. Tre frikyrkor – missionsförsamlingen, baptistförsamlingen och pingstkyrkan – har eller har haft verksamhet på orten. Idag har Allianskyrkan och pingstkyrkan verksamhet på orten. Båda verkar i lokaler som idag är moderniserade.

Såväl IOGT som NTO har haft lokalföreningar. I mitten av 1900-talet startades föreläsningsförening, hembygdsförening, Röda Kors krets och olika industri- och hantverksföreningar. Hembygdsföreningen har verksamhet med hembygdsgård vid Högalid, utanför tätortsområdet. På orten finns sedan 1959 biograf, ritad av arkitekten Evald Kjellberg, som fortfarande har verksamhet.

Idrottsföreningen startades 1926 och blev som på många orter den mest livaktiga av föreningarna. Lagsporter som fotboll är som på så många andra platser stort men Landsbro har också profilerat sig som ett centrum för längdskidåkning i Småland och har en större skidstadion. Den ligger norr om Sävsjövägen vid samhällets västra infart. Här ligger också ortens Folkets park som togs i bruk 1930.

Allianskyrkan.

Sagabiografen.

Beteshagar och villor vid Larsvägen.

Villabebyggelse vid Hägnegatan.

Grund för kulturhistoriskt värde

Landsbros samhälle har genomgått stora förändringar. Några strukturer som är viktiga att värna i samhället är Linnéån och bron över vattendraget i samhällets centrum. Ån var en av de viktiga förutsättningarna för att här skulle uppstå en bebyggelse. Även vägarna som möts mitt i samhället utgör en viktig förutsättning för Landsbros uppkomst.

Byn Broby är ursprunget till samhället Landsbro. Än idag är bymiljön tydligt avläsbar i samhället och här finns ett tydligt inslag av agrar bebyggelse och odlingsmark som bryter av samhällets villabebyggelse.

Landsbro har en viktig och tydlig industrihistoria. Från skogsprodukter och torvbrytning till en av Sveriges ledande hustillverkare, Borohus. Orten präglas av det stora industriområdet. Industrierna har vuxit och utvecklats under 1900-talet. Därför finns idag få äldre industribyggnader kvar. Ett undantag är dock Borohus virkesmagasin som idag är byggnadsminne. I industrimiljön fanns tidigare järnvägsspår och i samhällets centrum låg järnvägsstation. Idag finns bara banvallarna kvar. Inne i samhället finns inga bevarade rester som visar var järnvägsstationen och spåren gick.

Industriorten Landsbro har haft behov av mycket arbetskraft och inflyttningen till Landsbro har i perioder varit stor. Bostäder har byggts och i samhället finns därför flera stora villaområden som genom sin planstruktur avslöjar när de tillkommit. En ovanlig gatustruktur i ett mindre samhälle är den breda Esplanaden. Den är troligen främst en skapelse för att hantera den stora ledningsgatan i bostadsmiljön, men ger en storslagen prägel till bostadsområdet där den går fram. I samhället är villor från tiden efter 1940-talet dominerande och många är också tillverkade av de husfabriker som finns i närområdet. Många av villorna har dock moderniserats.

Föreningslivet har varit viktigt i Landsbro och avsatt en del spår i samhällets bebyggelse. Idag framstår Folkets Park, Folkets Hus och biografen som de mest välbevarade.

Som särskilt värdefullt bebyggelseområde framstår Broby bymiljö med gårdsanläggningar och odlingslandskap. Området utgör en viktig och fortfarande tydlig länk till Landsbros historiska utveckling.

Ytterligare ett område som bör betraktas som särskilt värdefullt bebyggelseområde är det välbevarade Folkets Park och Folkets Hus i samhällets västra utkant. Anläggningen omfattar förutom Folket Hus, entré med biljettkurer samt ett antal mindre byggnader som använts för friluftsteater och försäljning.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Läget vid bron över Linnéån.
- Väggkorsningen där vägarna mot Sävsjö, Vetlanda och Fröderyd sammanstrålar.

- De tydliga spåren av den by, Broby, som utgjorde grunden för Landsbro samhälle. Det uttrycks genom flera gårdsmiljöer och det påtagliga inslaget av jordbruksmark i en del av samhället.
- Det påtagliga inslaget av stora industribyggnader varav byggnadsminnet virkesmagasinet är den ur kulturhistorisk synpunkt är den mest värdefulla byggnaden.
- Den välbevarade miljön vid Folkets park.
- Villaområdena med planstrukturer från olika tider och bebyggelse från hela 1900-talet men med en koncentration av byggnader från 1940-talet.
- Byggnadsminnet Borohus virkesmagasin.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Samhället präglas av sitt tydliga ursprung i bondbyn Brogård samt av 1900-talets utbyggnad av samhällets villabebyggelse. Med undantag för de utpekade särskilt värdefulla bebyggelseområdena är Landsbro ur kulturhistorisk synpunkt vara förhållandevis tåligt för förändring. Den utveckling samhället genomgått under 1900-talet har gjort att byggnader och anläggningar som med tiden blivit omoderna har ersatts av nya.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade områdena Broby bymiljö och Folkets park bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa tidigare funktion och successiv utbyggnad. Karaktärsskapande strukturer som ex platsbildningar, stråk, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning och bredd.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området. Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Borohus virkesförråd är byggnadsminne och omfattas av särskilda skyddsbestämmelser enligt kulturmiljölagen.

Folkets park.

Väg 31 genom Korsberga samhälle.

Korsberga centrum med äldre centrumbebyggelse.

Mangårdsbyggnaden till Norra Löneberg som var en av de gårdar på vilkas marker Korsberga samhälle byggdes. Till höger i bilden en av mangårdens flyglar.

Delar av villabebyggelsen utmed Österängsvägen.

Korsberga

Övergripande områdesbeskrivning

Samhället Korsberga ligger utmed väg 31 mellan Nybro och Jönköping. Orten ligger ca 1 ½ mil söder om kommunens centralort Vetlanda. Vetlanda kommun är kuperad med stora höjdparter och det gäller i synnerhet vid Korsberga. Samhället sluttar svagt mot väster ner mot sjöarna Sörasjön och Hjertasjön. I den norra delen av samhället går väg 31 på en ås som bryter av sluttningen ner mot sjöarna.

Bebyggelsen ligger i ett smalt stråk, ca 2,5 kilometer långt, på båda sidor av väg 31. Samhället är alltså långsmalt. I de centrala delarna av samhället löper en eller två gator parallellt på var sida om väg 31 men i den norra och södra delen av samhället finns bara bebyggelse utmed väg 31.

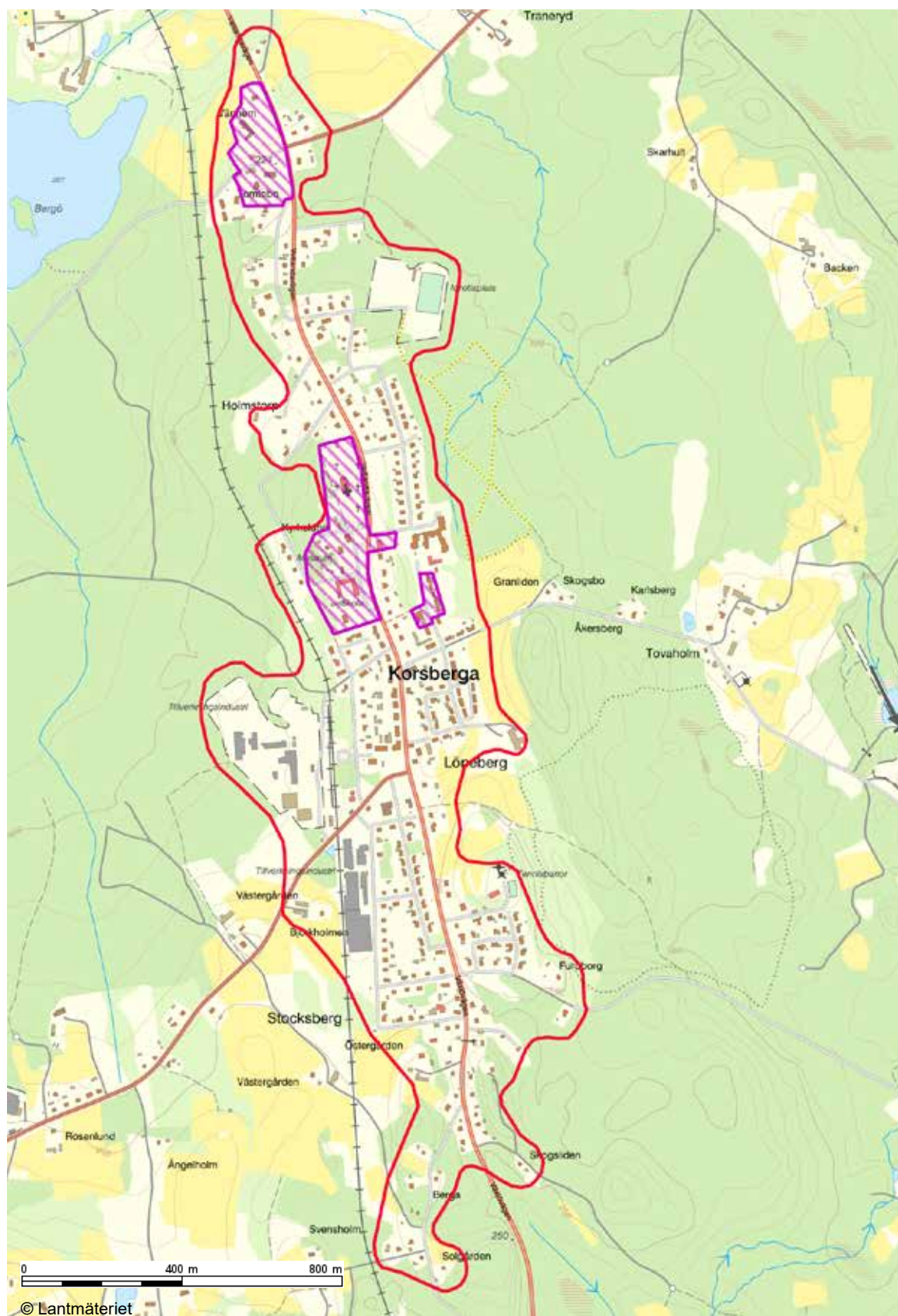
I den nordliga halvan av samhället ligger kyrkplatsen med kyrka och kyrkogård, skolbyggnader av olika ålder, prästgård, församlingshem och hembygdsgård. I anslutning till kyrkplatsen ligger också en villabebyggelse från 1920-talet. Öster om väg 31 ligger Österängens äldreboende och en modernare villabebyggelse från 1960-talet på båda sidor av Österängsvägen.

Söder om kyrkplatsen ligger samhällets kommersiella centrum med f.d. affärslokaler, torgbildning, kiosk, den f.d. järnvägsstationen, brandstation och två större industrier. Idag är flera av dessa byggnader helt ombyggda till bostäder.

I denna centrala del av samhället låg järnvägsstationen. Spåret finns ännu kvar och en byggnad som använts som magasin men stationshuset och fler andra magasin har rivits. De många livsmedels- och diverseaffärer som tidigare fanns har ersatts av en större mataffär i en nybyggd lokal vid Solbergavägen. Flera av affärsbyggnaderna har byggts om så att man idag inte längre kan ana sig till deras ursprungliga funktion. Söder om Solbergavägen ligger Korsberga byggprodukter, tidigare Korsberga såg, Ytterligare ett industriområde ligger väster om järnvägen och norr om Solbergavägen. Här finns idag ett plaståtervinningsföretag. Öster om väg 31 ligger mangårdsbyggnaden till Norra Löneberg med flygelbyggnader. Gårdens ladugårdsbyggnad ligger några hundra meter öster om mangården. På gårdens marker har en del av samhällets villaområden byggts. Det är en bebyggelse som tidsmässigt spänner från 1920-talet till 1980-talet. Bebyggelsen ligger tidsmässigt koncentrerad utmed olika gatustråk.

Norr om kyrkplatsen ligger en blandad villabebyggelse med hus från 1890–1930-talet. Mest framträdande är dock de större byggnader som tillhörde Vänhems sjukhem och senare St Sigfrids sjukhus. Korsberga var under en stor del av 1900-talet känt för de vårdinrättningar som fanns på orten. Om detta berättas mera under rubriken Områdeshistorik.

I samhällets sydligaste del, söder om Skäftefallsvägen och Mis-

Karta över Korsberga. De röda linjerna markerar karaktärsområdet Korsberga. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

sionsgatan, finns en samlad bebyggelse från 1920-talet med sina tidstypiskt brutna tak.

Områdeshistorik

Den äldsta dateringen av sockennamnet Korsberga är från 1310. Enligt sägner ska namnet ha sitt ursprung i en naturlig korsformad spricka som finns öster om kyrkan.

Man tror att den första kyrkan i Korsberga byggdes redan på 1200-talet. Som många andra kyrkor i det småländska inlandet var denna första kyrka på platsen byggd i trä. Korsberga är en plats där flera vägar möts och troligen var det en av anledningarna till att kyrkan byggdes här. I början av 1300-talet ersattes träkyrkan av en stenkyrka, ca 40 meter söder om den nuvarande kyrkan. Denna kyrka kom att fungera i över 500 år innan man beslutade att bygga ny. 1855 la man grunden och året därpå stod den nya kyrkan klar. Korsberga kyrka är en stor kyrka, ursprungligen hade den plats för 1000 personer. Vid kyrkplatsen byggdes under 1800-talet sockenstuga och skola. Idag finns här också Korsbergas hembygdsgård.

Förutom kyrkplatsen, som tidigt etablerades, utgörs Korsberga samhälle av marken till flera byar och gårdar. Främst är det byarna Stocksberg, norra och södra Löneberg samt Klockaregården på vars marker samhället har byggts upp. Samhällets bebyggelse var långt fram i tiden begränsad till gårdarnas bebyggelse och de byggnader med funktioner som fanns i kyrkomiljön.

I norra delen av Korsberga samhälle ligger en liten grupp större institutionsbyggnader. De är de fysiska spåren av Korsbergas tid som en viktig plats för mentalsjukvården i Sverige. 1836 blev Johan Pontén kyrkoherde i Korsberga pastorat. Som präst hade han rätt att utöva sjukvård och han var främst intresserad av mentalsjukvården som han arbetade för att förbättra. Många kom till Korsberga för att söka vård och patienterna inkvarterades i olika hem i socknen. Arbetet övertogs av sonen Gustav Pontén som också han var kyrkoherde i Korsberga. Växjö hospital köpte verksamheten 1909. Korsberga blev en del av St Sigfrids sjukhus i Växjö men

Skolan vid kyrkan byggd 1860.

Kaplansgården som är en del av Korsberga hembygdsgård.

Grindarna till det f.d. sjukhusområdet och den väl-lagda stenmuren vittnar om den parkanläggning som tidigare fanns vid Vänhems sjukhem. Byggnaden till vänster uppfördes omkring 1890 och byggnaden till höger 1914. Den sistnämnda var paviljong för manliga patienter.

verksamheten drevs vidare i Korsberga som Korsbergakolonins centralhem. De större institutionsbyggnaderna som finns kvar är från slutet av 1800- och början av 1900-talet.

Vid sekelskiftet 1900 ser man början till det samhälle som ska bli Korsberga. Vid den här tiden fanns det ytterligare en plats i Sverige med namnet Korsberga och orten kallades därför för Öst-erkorsberga. På en karta från den här tiden ser man också planen för framtiden. Den tänkta sträckningen för järnvägsspåret från Sävsjöström till Nässjö är inritad. Det är med vetskapen om den här etableringen som ett samhälle börjar att växa fram. 1914 stod banan mellan Nybro och Nässjö klar för trafik. Etableringen var mycket viktig för samhället och de industrier som fanns här. Järnvägen började avvecklas 1990 då godstrafiken mellan Vetlanda och Åseda lades ner. Persontrafiken upphörde 2002 och 2006 var hela sträckan stängd för trafik. På delar av sträckan är spåret upprivet men just i Korsberga finns det kvar. Stationshuset är rivet.

Utsnitt av karta från 1898 inför avsöndring av tomter.

Stationshuset i Korsberga. Foto: Järnvägsmuseet.

I lantmäteriets handlingar från slutet av 1800- och början av 1900-talet ser man hur tomter börjar styckas av från så väl Löneberg som Stocksberg. De bildar främst ett litet centrum vid korsningen där Växjövägen samt vägarna till södra Solberga och Tovaholm möts. Det är här som Korsberga centrum idag ligger. Kombinationen av vägar och en järnväg gjorde Korsberga till en intressant plats. Det är också vid den här tiden som bebyggelsen i samhällets norra och södra del börjar etableras.

Samhället växte stadigt under 1900-talet. 1939 fastställdes en byggnadsplan för samhället. Än idag är det den gällande planen för delar av samhället. I enlighet med byggnadsplanen skulle samhället få en rutnätsplan men med vissa modifieringar eftersom topografin och befintliga vägar tvingade fram anpassningar. Man tänkte sig att samhället främst skulle växa fram utmed den nuvarande väg 31. Man tänkte sig också att en bostadsbebyggelse skulle växa fram på båda sidor av Solbergavägen. Denna del av planen

Platsen där järnvägsstationen tidigare låg. Idag är det ortens återvinningsstation.

Flygfoto över Korsberga samhälle från 1967. Till vänster i bilden syns järnvägsstationen och det närliggande sågverkets brädgård. Foto: Jönköpings läns museum.

Delar av Korsberga byggprodukters lokaler. Företaget startades som Korsberga såg. På bilden syns några av de äldre lokalerna med skorstenen till ångpannehuset.

Ombyggd affärslokal utmed väg 31.

förverkligades aldrig.

Ett av rutnätsplanens viktigaste karaktärsdrag är att den gör biltrafiken närvarande i boendemiljön. I Korsberga genomfördes en stor del av denna plan även om alla kvarter inte bebyggdes vid den tiden. Gatorna är raka och trafiken cirkulerar i hela bostadsområdet. Även om senare tiders planer har försökt införa tankar om trafikseparering med matargator och mindre säckgator eller återvändsgränder in i bostadskvarteren så har den ursprungliga planen legat som en grundförutsättning.

Bostadsbyggandet i samhället tog fart från 1950-talet och framåt. På flera platser i samhället är bebyggelsen utmed varje gata tidsmässigt enhetlig. Bebyggelsen består främst av friliggande villor. Många av dem kommer från någon av traktens hustillverkare. En mindre del av bostadsbeståndet består av flerfamiljshus i 2–3 våningar och radhuslägenheter.

Bebyggelseutvecklingen fortsatte fram till och med 1980-talet. Därefter har ingen större utbyggnad skett. 1900-talets sista årtionde och 2000-talets början har istället inneburit en förändring av den befintliga bebyggelsen. Många lokaler för affärer och verksamheter har under den här perioden byggts om till bostäder.

I Korsberga har också funnits en del industrier. De har främst varit inriktade på träförädling. En av de större var Korsberga såg, grundad 1948, med såg, hyvleri och snickeri som ägdes av Jönköpings Läns Skogsägarförening. Ytterligare ett sågverk, grundat 1937, låg där plaståtervinningsindustrin idag ligger. Inte långt från kyrkan ligger idag ett stort äldre gulmålat hus. Det byggdes 1910 och inrymde Liljeholmens konfektionsfabrik som tillhörde AB Klädfabriken i Nässjö. Idag är huset bostad.

Som på andra orter finns och har det funnits ett varierande föreningsliv. Förutom Svenska kyrkan har flera frikyrkor varit etablerade på orten. Av dessa finns idag pingstkyrkan kvar med verksamhet i Stocksbergskyrkan vid Missionsgatan. Pingstkyrkan

Korsberga från luften 2014. Bilden visar samhället från söder med väg 31 centralt i bilden. Mitt i bildens övre del ortens centrum innan den nya ICA-affären byggts. Bilden visar den blandade villabebyggelsen med hus från olika tider. Foto: Jönköpings läns museum.

startade sin verksamhet på 1920-talet. Idrottsplats finns i samhällets nordöstra del.

Grund för kulturhistoriskt värde

Korsberga är ett sockenscentrum som utvecklades till ett samhälle. Miljön kring kyrkan är en viktig del av samhällets historia och central för förståelsen av orten. I miljön ingår kyrka, kyrkogård, skola, församlingshem och prästgård. I den här miljön ligger också en äldre byggnad, som använts för en konfektionsfabrik men som idag är bostäder, och ortens hembygdsgård med hitflyttade byggnader.

En annan viktig del av samhället är centrumbildningen vid vägkorsningarna med närheten till järnvägen. Utmed väg 31 ligger flera äldre byggnader som tidigare har rymt olika verksamheter som affärer och slakteri. Idag är flera av dessa byggnader moderniserade och ombyggda på ett sådant sätt att det är svårt att avläsa deras tidigare funktion.

En tredje viktig del av Korsbergas historia är de bevarade institutionsbyggnaderna, Vänhem, i samhällets norra del som berättar en historia som skiljer Korsberga från andra liknande orter. Tre större institutionsbyggnader finns idag kvar och kring en av dem finns också en park som var en del av anläggningen.

Viktig för förståelsen av Korsbergas utveckling är också villabebyggelsen som vuxit fram i olika faser. Samhällets planstruktur präglas av den rutnätsplan som lades ut i och med byggnadsplanen från 1939. Senare tiders försök till modern trafikseparering har bara tillämpats i mindre områden i samhället. Villabebyggelsen har vuxit fram under 1900-talet och utmed olika gatustråk dominerar villor från olika tidsperioder. Det bildar tydliga tidsskikt utmed de olika gatorna. Bebyggelsen har i hög grad genomgått moderniseringar.

Vägarna genom Korsberga, framförallt den väg som idag är väg 31, utgör en viktig del av Korsbergas historia. Även järnvägens historia, trots att den är nedlagd, är betydelsefull för samhället. Trots

Stocksbergskyrkan. Pingstkyrkans verksamhet i Korsberga startades på 1920-talet.

Korsberga kyrka.

Stora Vänhems sjukhem med park. Huset byggdes cirka 1896 men har byggts ut under 1900-talet. I den stora parken odlades grönsaker och blommor för verksamhetens behov.

Järnvägsspåret genom Korsberga finns fortfarande kvar.

Kedjehusen vid Österängsvägen.

att järnvägsspåret finns kvar är järnvägens närvaro i samhället idag nästan utplånad. Spåret går i samhällets utkant och är idag igenväxt. Stationen är riven, tillsammans med perrong och magasin som hört till miljön. På platsen där stationshuset stod finns idag ortens återvinningsstation.

En äldre del av det som tidigare var Korsbergasågen, idag Korsberga byggprodukter, är utpekad i Länsstyrelsens industriinventering från 1998. Enligt inventeringen ska här finnas en bevarad ångmaskin från 1920-talet. Ångmaskinen och den välbevarade ångpannan fanns då kvar i ett eget ångpannehus. Anläggningar av den här typen är idag mycket ovanliga. Ångmaskinen ska ha varit i drift till 1965. Idag är ångpannan ombyggd till varmvattentank för uppvärmning av fabriken. I övrigt ska anläggningen, enligt inventeringen, vara komplett. Hur det ser ut idag har inom ramen för detta arbete inte gått att fastställa.

I Korsberga finns tre områden som utpekats som särskilt värdefulla bebyggelseområden. Det gäller kyrkplatsen med de olika byggnader som genom sin funktion räknas in i den. Det andra området är Värnhem med sina institutionsbyggnader. Miljön kring institutionsbyggnaderna är idag till stor del förändrad men dessa byggnader speglar en viktig tid i Korsbergas historia, en historia som skiljer Korsberga från andra samhällen i Vetlanda kommun. Det sista området består av fem kedjehus öster om Österängsvägen samt ett flerfamiljshus på västra sida av samma gata. Husen uppfördes i slutet av 1950-talet och början av 1960-talet. Moderniseringar har skett när det gäller kedjehusen men sammantaget är bebyggelsen ett tydligt uttryck för sin tid.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Kyrkbyns sammanhängande miljö med kyrka, kyrkogård, skolbyggnader, prästgård och välbevarat församlingshem. Inom miljön finns också en äldre byggnad som varit konfektionsindustri samt ortens hembygdsgård med fler äldre byggnader.
- De f.d. institutionsbyggnaderna från Värnhem sjukhem som trots den förändrade miljön kring byggnaderna utgör ett viktigt inslag i Korsberga.
- Väg 31 som än idag utgör samhällets pulsåder och ger en påtaglig förklaring till samhällets uppkomst och utveckling. Denna större väg kompletteras med ett antal mindre vägar, bl.a. Solbergavägen och Tovaholmsvägen, som sammanstrålar på orten.
- Järnvägen med bevarat spår och magasin, som i kombination med vägarna, visar på ortens funktion som centrum för kommunikationer.
- Planstrukturen, i form av en rutnätsplan, som präglar en stor del av samhället.
- Äldre byggnader från 1800-talet och tidigt 1900-tal inom området med tydlig koppling till samhällets agrara ursprung och

till samhällsbildningen i Korsberga.

- Villabebyggelsens blandade tidslager som visar hur samhället efter hand byggts ut.
- Det i industriinventeringen från 1998 utpekade ångpannehuset med ångmaskin och ångpanna.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmarksamhetsområde. Samhället präglas av sin rutnätsplan och av en bebyggelse från olika tider. En stor del av bebyggelsen har dock genomgått omfattande moderniseringar. Tre minder områden anses som särskilt skyddsvärda bebyggelseområden.

Antikvariska rekommendationer

- De utpekade områdena kyrkomiljön, Vänhem och bebyggelsen vid Österängsvägen bör betraktas som särskilt värdefulla bebyggelseområden enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Fördjupade kulturhistoriska underlag kan även vara nödvändiga inför större ändringar av enskilda byggnader eller andra ändringar i den fysiska miljön inom området.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Den berättar en viktig del av samhällets historia, hur orten växte fram och vilka planer som aldrig realiserades. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas så att de bildar tydliga årsringar i miljön.
- Gamla vägsträckningar, i synnerhet väg 31, är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning. Även de få bevarade resterna av järnvägsmiljön i form av spår och magasin bevaras.
- För förståelse för ortens historia hade det varit värdefullt att på något sätt synliggöra järnvägen, stationsmiljön och dess betydelse för orten.
- De enskilda husens tidstypiskt individualistiska karaktär beaktas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Kyrkan och kyrkogården som är anlagda före 1939 och skyddas av kulturmiljölagen 4 kap.

Välbevarat flerfamiljshus vid Österängsvägen.

Välbevarad villa, Stocksberg 2:54, från sent 1940-tal.

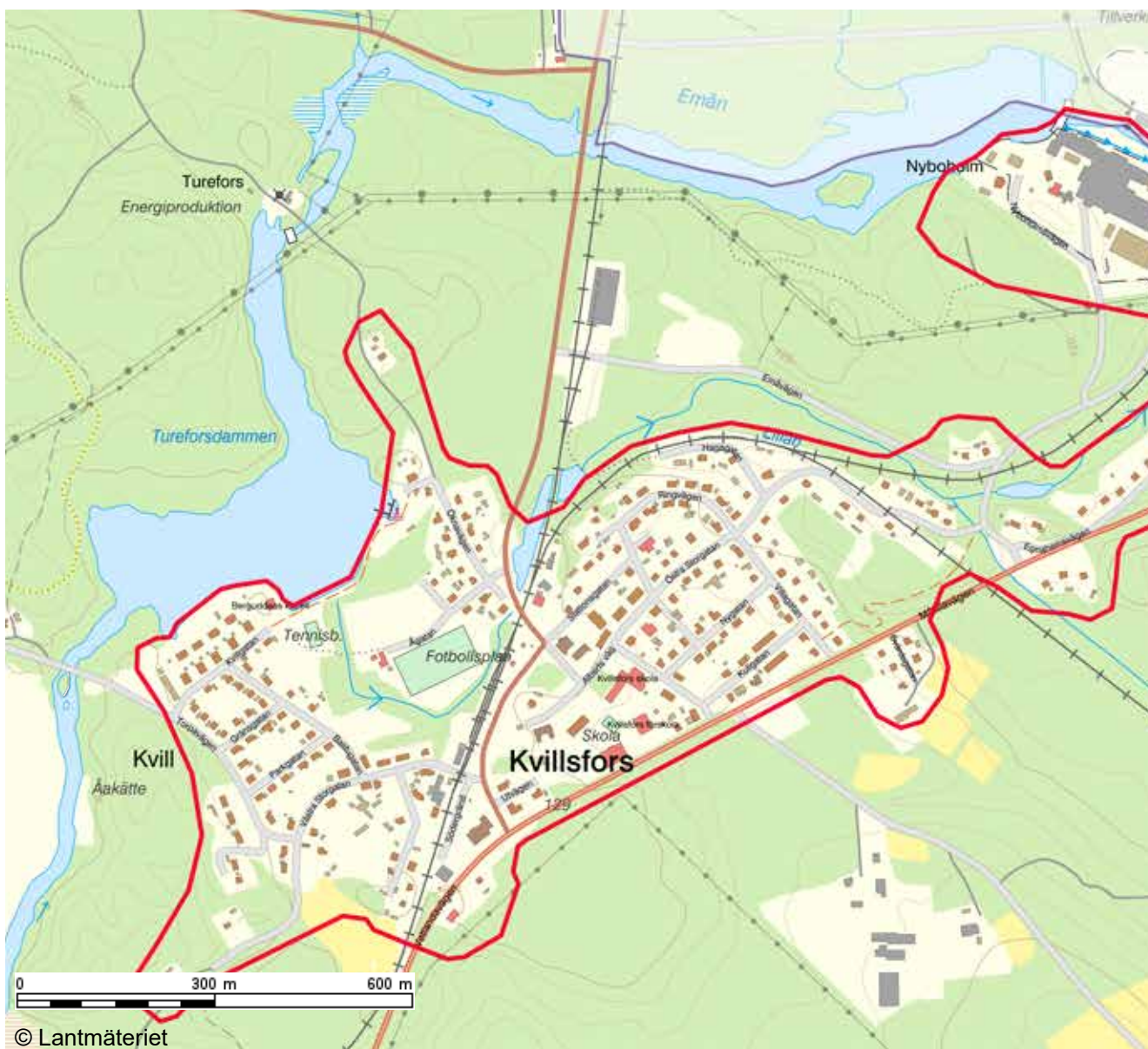
I samhället Kvillsfors är Emån ständigt närvarande. Här vid bron på vägen mot Torpa.

Kvillsfors

Områdesbeskrivning övergripande

Samhället Kvillsfors ligger i östra kanten av Vetlanda kommun, vid gränsen mellan Jönköpings och Kalmar län. Samhället tillhör Ökna socken med kyrkplats ca 5 kilometer nordväst om samhället. Genom Kvillsfors passerar väg 47 mellan Målilla och Vetlanda. Norr om samhället rinner Emån. I Kalmar län rinner ån i en bördig dalgång, men här innan länsgränsen är området starkt kuperad skogsbygd. Själva samhället ligger i en norrsluttning ner mot Emån. Detta är en bondby som genom tillgången på strömmande vatten under 1800-talet blev en industriort med bostäder och service för de anställda.

Genom samhället går också järnvägen mellan Vetlanda och Må-

lilla. Från Kvillsfors går också industrispår till Nyboholms bruk och till bruket i Pauliström.

Bebyggelsen ligger samlad mellan Emån och väg 47 med en mindre utsträckning mot öster. Det är framförallt en villabebyggelse med några få större flerfamiljshus. I bostadsbebyggelsen finns representanter från de flesta av 1900-talets årtionden. Den äldsta bebyggelsen finns i anslutning till landsvägens äldre sträckning utmed Västra Storgatan, Alberts väg och västra delen av Östra Storgatan. De senast tillkomna områdena ligger öster och nordväst om samhällets centrala delar. Öster om samhället ligger också Nyboholms pappersbruk, som idag ingår i Mestä Tissue AB, samt NorDan Kvillsfors AB som tillverkar fönster. De båda företagen är de största arbetsgivarna på orten.

Infarten till Nyboholms pappersbruk.

Karta över Kvillsfors. De röda linjerna markerar karaktärsområdet.

Områdeshistorik

Samhället Kvillsfors har utvecklats kring Emån och bondbyn med namnet Kvill. Kvill betyder gren av ett vattendrag. Kvillsfors är alltså ett område med strömmande vatten som förgrenar sig. På kartorna från storskiftet 1802 och laga skiftet 1853 delar sig Emån nära byn Kvills gårdslägena i två större grenar. Den större huvudfåran går i en båge i en nordligare sträckning mot öster medan den mindre viker rakt söderut ett kort stycke innan den styr österut. De båda grenarna förenas igen vid den plats där Nyboholms pappersbruk idag ligger. I båda grenarna, men i synnerhet i den södra, förgrenar sig huvudfåran ytterligare ett antal gånger och ger upphov till ett antal mindre öar.

Utsnitt ur laga skifteskartan från 1853 som visar bebyggelsen i byn Kvill utmed Emån. I kartans nedre del ser man landsvägens gamla dragning.

Ladugård i byn Kvill.

Kvillsfors ligger i en skogsbygd. Området är fattigt på fornlämningar. I Forsök finns ett fåtal registreringar och de flesta gäller lägenhetsbebyggelse det vill säga torp och backstugor som idag är rivna. Dessa är sentida lämningar. De tidigare nämnda kartorna från storskifte och laga skifte visar att området långt in på 1800-talet framförallt var en bondby. Tillgången på åkermark har varit begränsad men på markerna närmast Emån har man haft bra tillgång till bete och slätter. Jordbruket här har därför varit inriktat på boskap. Till gårdarna fanns också stora skogsmarker. Det ursprungliga byläget låg där idag Kvillgatan går och ett äldre bostadshus och en ladugård utgör idag spåren av byns bebyggelse.

Tillgången på skog och strömmande vatten har gett möjlighet för olika verksamheter att etablera sig. Vid inloppet till Tureforsdammen, där Torpavägen går över Emån, växte tidigt ett hantverks- och industricentrum fram. Kvarnar har funnits här sedan länge men 1797 startade bonden Anders Clarin ett handpappersbruk på

platsen. Verksamheten blev lyckosam och drevs på platsen fram till 1935. Då flyttades handpapperstillverkningen till Nyboholms bruk där den dock lades ner efter några år. Handpappersbruket vid Tureforsdammen var inte den enda verksamheten. Här ska också, förutom kvarnar, bl.a. ha funnits såg, tändsticksfabrik, benstamp och träullshyveri. Idag finns inga av byggnaderna till dessa verksamheter kvar. Platsen är registrerad som en övrig kulturhistorisk lämning (L1972:8883) i Fornsök.

Den viktigaste industrietableringen i Kvillsfors är starten av Nybroholms pappersbruk. Platsen var ursprungligen ett ryttartorp under byn Ryd men torpet blev under 1700-talet en egen gård. År 1900 grundades här pappersbruket Nyboholms bruk av byggmästaren Carl-August Olsson. Han hade även grundat det närliggande bruket vid Pauliström. Verksamheten är idag en del av Metsä Tissue AB och på Nyboholm produceras mjukpapper med inköpt massa. Vid bruket har Emåns lopp reglerats och en damm byggts ovanför pappersbruket. Den nuvarande dammkonstruktionen tror man är från 1950-talet.

Under 1900-talet har flera mindre industrier funnits i samhället. Flera av dem tillverkade möbler som Angarths möbelfabrik som gjorde kontorsmöbler eller Kvillsfors KGH-industri som gjorde pianostommar. Det har också funnits sågverk och mejeri.

1906 invigdes den smalspåriga järnvägen mellan Vetlanda och Målilla. Banan var ett viktigt steg för inlandsstaden Vetlanda att nå kusten. För industrierna utmed sträckan blev detta en viktig länk för att kunna transportera sina produkter vidare ut till hamnarna vid kusten eller till stambanan i Nässjö. Med början på 1950-talet lades delar av smalspårtrafiken ner och 1984 den sista godstrafiken mellan Vetlanda och Järnforsen. När smalspåret lagts ner byggdes sträckan mellan Vetlanda och Järnforsen om till normalspår och godstrafiken återupptogs 1987 under namnet Emådalsbanan. Stationshuset i Kvillsfors från 1906 revs 1985 och ersattes med en liten barack. Trafiken på banan bedrevs fram till våren 2023.

Handpappersbruket i Kvill vid Tureforsdammen. Bilden är tagen kring sekelskiftet 1900. Källa: Jönköpings läns museum

Platsen för Kvills handpappersbruk idag, L1972:8883. Några rester av stengrunden finns kvar.

Stationshuset i Kvillsfors, byggt 1906 och rivet 1985. Foto: Vetlanda museum.

Stationsområdet i Kvillsfors idag. Bakom björken skymtar den barack som ersatte stationshuset.

Del av Västra Storgatan, den gamla landsvägen.

Alberts väg utgör också en del av den gamla landsvägen.

Skolbyggnaden från 1969.

I samhället växte en bebyggelse fram i början av 1900-talet. Det var framförallt längs den gamla landsvägen mellan Vetlanda och Målilla, idag sträckningen Västra Storgatan, Alberts väg och Östra Storgatan, som man först började bygga. I samhällets sydvästra del tillkom därefter Södergatan och Bastugatan. Den sistnämnda band samman samhället med byn Kvill. Denna del av samhället i sydväst fick detaljplan 1965 då Torpavägen, Parkgatan, Gräns-gatan och Kvillgatan planlades tillsammans med Öknavägen och gatorna i anslutning till den vägen. Utmed Östra Storgatan tillkom Stationsgatan, Villagatan och Hagagatan under 1900-talets första årtionden. Området fick en detaljplan 1963 och då utökades området med Ringvägen, Nygatan och Kullgatan. Då planlades också områdena vid Egnahemsvägen och Ryttnästargatan med anslutande mindre gator. Det var efter planläggningen på 1960-talet som samhället upplevde en ökad nybyggnation. Under 1900-talet har affärer och verksamheter etablerats utmed Västra Storgatan och Östra Storgatan. Utmed Ringvägen, Nygatan och Kullagatan fanns redan före planläggningen en villabebyggelse.

I Kvillsfors byggdes 1915 folkskola på den plats där skolan idag

ligger. Småskolan fick under en tid hålla till i Missionshuset men 1927 stod en ny småskola klar. De äldre skolbyggnaderna ersattes 1969 med ny skolbyggnad, matsal och gymnastiksal. Flera nya byggnader har därefter tillkommit på skolområdet, exempelvis stod ny idrottshall för samhället klar 1988. Den blev då också gymnastiksal för skolan och den gamla gymnastiksalen blev slöjdsal. Andra typer av service som inrättades under 1900-talets första årtionden var brandstation och badhus.

I början av 1900-talet växte också ett föreningsliv fram. Idag har Svenska kyrkan sin verksamhet i Berguddens kapell, byggt 1984. Missionskyrkan, idag Equmeniakyrkan, byggde sin lokal vid Ringvägen i slutet av 1930-talet efter att en äldre lokal från 1892

brunnit ner. Filadelfiakyrkans föregångare, baptistförsamling och Elimförsamling, har också varit verksam i samhället sedan början av 1900-talet. Idag har man sin verksamhet vid Östra Storgatan. Som på de flesta andra orter var också nykterhetsföreningar verk-samma i början av 1900-talet.

Fotbollen var den första idrottsverksamheten som startades på orten. Kvillsfors idrottsförening grundades 1913 och matcher och träning skedde på lämpliga platser i samhället. 1937 byggdes Kungsbrovallen vid Kungsbron. Den nuvarande Kungsbrovallen tillkom i slutet av 1950-talet.

Equeniakyrkan.

Kungsbrovallen, idag kallad Idrottsparken.

Grund för kulturhistoriskt värde

Kvillsfors är ett typiskt industri- och järnvägssamhälle som etablerats och vuxit fram i början av 1900-talet. Verksamheterna har lett till inflyttning. Järnvägen har varit avgörande för samhället. Spåren finns kvar eftersom trafiken lagts ner helt nyligen. Stationshuset är rivet och ersatt av en barack som trots sin enkla utformning ändå bidrar till en markering av stationsmiljön. Utanför Kvillsfors går väg 47, enligt äldre kartor byggd någon gång mellan 1932 och 1945, men genom samhället kan man följa den gamla landsvägen via Västra Storgatan, Alberts väg och Östra Storgatan. Där den gamla landsvägen och järnvägen möts har samhället vuxit fram.

Delar av byn Kvills jordbruksmark är idag bebyggd med samhällets villor. Kvar av det ursprungliga byläget finns en äldre mangårdsbyggnad, kraftigt ombyggd, och en ladugård. De omges av moderna bostäder från 1990-talet vilket gör att deras historia idag är svår att utläsa.

Industrier har varit viktiga för samhället. Emåns vatten har spelat en avgörande roll som kraftkälla och tillgången på skog i området har bestämt vilka industrier man satsat på. Ofta har industrin varit det fysiska navet i samhället men i Kvillsfors har Emån bestämt var man skulle verka och samhället har byggts upp en bit

Östra Storgatan mot väster.

Filadelfiakyrkan berättar om ortens tidiga frikyrkotradition.

Villabebyggelse vid Parkgatan.

ifrån industrierna. De viktigaste industrierna är det idag försvunna handpappersbruket och Nyboholms pappersbruk. Båda har haft en avgörande betydelse för Kvillsfors framväxt.

Berguddens kapell, Equmeniakyrkan och Filadelfiakyrkan utgör karaktärskapande byggnader i samhället. Kyrkobyggnaderna berättar om ortens tidiga och ännu rika kyrko- och frikyrkotradition.

Bostadsbebyggelsen i Kvillsfors är varierad vad gäller ålder och stilar, men med en tyngdpunkt på 1960-talet. Äldre bebyggelse, från 1900-talets första årtionden, finns främst utmed Västra Storgatan, Alberts väg och delar av Östra Storgatan. Flera av husen från mitten av 1900-talet och framåt är tillverkade på något av de trähusföretag som funnits i kommunen eller närområdet. Den äldre bebyggelsen ligger ofta en bit in på en stor tomt medan den yngre bebyggelsen har mindre tomter och husen är placerade närmare gatan. De få flerbostadshus som finns är samlade i den västra delen av Östra Storgatan. Eftersom bebyggelsen är från olika tider varierar stilar, antal våningar, material och detaljer allt efter vid vilken tid byggnaderna tillkommit. Många av byggnaderna har

Vy över Kvillsfors från Östra Storgatan.

dock genomgått moderniseringar med ändrade fasader, utbytta dörrar, fönster eller takmaterial.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Emån med dammanläggningar som berättar om hur vattenkraften utnyttjats för samhällets industrier. Området där Kvills handpappersbruk tidigare låg är registrerat som fornlämning L1972:28883.
- Järnvägen mellan Vetlanda och Målilla samt spåren till Nyboholm och Pauliström. Stationshuset är rivet men här finns en sentida barack som ändå utmärker platsen för stationsområdet.
- Landsvägens gamla sträckning som kan följas i Västra Storgatan, Alberts väg och Östra Storgatan.
- Samhällets planstruktur som är en blandning av anpassning till äldre vägar och topografi samt den mer ordnade struktur som präglar 1900-talets andra hälft.
- Den blandade villabebyggelsen med representanter för olika tider och olika stilar.
- Byggnader kopplade till ortens föreningsliv med kyrkor och idrottsplats.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Samhället har en bevarad struktur med landsvägens gamla dragning som utgångspunkt. Tillsammans med järnvägen och stationsområdet utgör de båda viktiga förutsättningar för samhällets framväxt och där de möts formades Kvillsfors centrum. Längre österut finns en modernare planstruktur. Samhällets struktur bör värnas eftersom den berättar om samhällets utveckling.

Antikvariska rekommendationer

- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks.
- Landsvägens äldre sträckning är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning och bredd.
- En del av de äldre byggnaderna har ett underhållsbehov, vilket på sikt kan riskera att förta dess värden och äventyra fortlevnaden.
- Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.

Villa vid Stationsgatan.

Almvägen har en blandad bostadsbebyggelse övervägande från 1920–1930-talen.

Björköby

Kort beskrivning av tätorten

Samhället Björköby ligger i ett område mellan sjön Nömmen i väster och riksväg 31 i öster. Samhället har en långsträckt form. Den norra delen har utvecklats efter järnvägens tillkomst under 1910-talet kring den betong- och kvarnmaskinsindustri som funnits på orten, medan den södra delen utgör en traditionell kyrkby med ett antal gårdsmiljöer. Två tidigare sträckningar av landsvägen passerar genom ortens nordöstra delar, i Björkebyvägen och Almvägen respektive Björkebacksvägen. Genom samhället nordöstra del passerar även järnvägen Nässjö–Vetlanda. Genom ortens södra del går vägen mot Nävelsjö.

Samhällets bebyggelse ligger huvudsakligen lokaliserad utefter de ovan nämnda vägarna. Ortens norra del utgörs övervägande av en blandad villabebyggelse från 1910–1970-talen, enstaka f.d. affärshus och ett f.d. kommunhus. Centralt i området ligger ett sammanhängande industriområde med industribyggnader övervägande från 1900-talet andra hälft, men även enstaka äldre från 1920–1930-talet. I ortens södra del ligger kyrkan med prästgård, en f.d. sockenstuga, skolan och ett antal gårdsmiljöer med bebyggelse från 1800-tal och tidigt 1900-tal samt ett fåtal friliggande villor från 1900-talets första hälft.

Tätortens allmänna historia

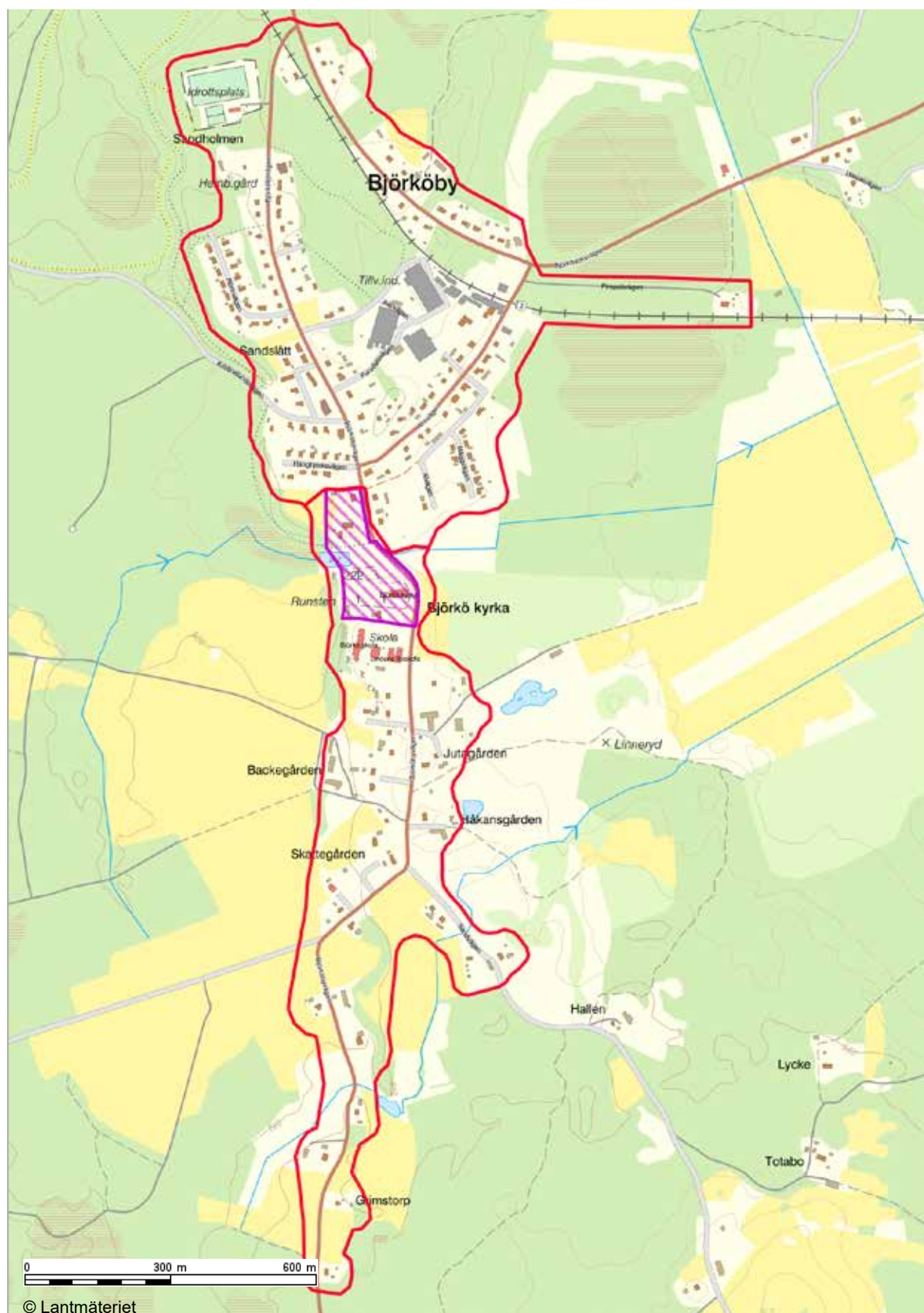
Samhället Björköby har vuxit fram på kyrkbyn Björköns marker och då framförallt på de två gårdarna Klockargården och Prästgårdens ägor. Sockennamnet Björkö har övertagit namnet från en bebyggelse som uppträder första gången i skrift 1385, då som Biureke. Ortsnamnet Björköby började användas först under tidigt 1900-tal och hör sannolikt samman med järnvägens tillkomst.

Ortens äldsta bebyggelse har utvecklats kring en medeltida kyrkplats med kyrka och de funktioner som vanligen återfinns i ett typiskt sockencentrum, såsom sockenmagasin, sockenstuga och kyrkskola. I anslutning till kyrkan fanns sannolikt redan under medeltiden en bybebyggelse. Byns gårdar låg i området söder om kyrkan. Ännu under 1800-tal fanns utöver denna bebyggelse, endast ett antal torp och viss lägenhetsbebyggelse utmed vägarna i området.

År 1914 invigdes järnvägen Nässjö–Sävsjöström med inte mindre än fyra stationer inom Björkö socken. En av dessa förlades en dryg halvkilometer nordost om Björkö kyrka, där ett större stationshus uppfördes. De förbättrade kommunikationerna medförde att viss industri, hantverk och handel etablerades. Den nya bebyggelsen placerades framförallt utmed de befintliga vägarna i området. Under 1910–1930-talen avstyckades ett drygt 20-tal tomter för bostäder, affärshus, folkskola, missionshus och de första industrietableringarna, såsom ett mejeri, en såg- och toffelfabrik och en cementvaru-

Björköby stationshus omkring 1920. Foto: Järnvägs-museet.

Karta över Björköby. De röda linjerna markerar de två karaktärsområdena – Kyrkbyn och Stationssamhället. Lila skraffering redovisar särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Flygfoto från 1951. I förgrunden ses prästgården med tillhörande ekonomibyggnader. I det övre vänstra hörnet ses Vebe cementfabrik intill grusgropen. I korsningen ligger Konsum och en bankbyggnad. Foto: Jönköpings läns museum.

fabrik. Den sistnämnda rörelsen kom under företagsnamnet Vebe att få stor betydelse för ortens framtida utveckling.

Under 1930-talet växte samhället tack vare industrietableringarna och ytterligare bostadshus uppfördes. Den framväxande bebyggelsen var oreglerad. Under 1940–1950-talen tog samhällets utveckling rejäl fart. Eftersom det rådde byggnadsförbud i området mellan kyrkan och stationen, kom den nya bebyggelsen framförallt att uppföras utanför detta område. Företaget Vebes ägare, som sedan 1921 var familjen Bäckman, var engagerade i samhällets utveckling. Förutom som arbetsplats, stod företaget även för en del av ortens bostadsbyggnation och var initiativtagare till att olika inrättningar uppkom i samhället, såsom badhus och brandstation, vilka tillkom under 1930- och 1940-talen.

När Björkö storkommun bildades i samband med kommunreformen 1952, hade samhället 450 invånare. Den nya kommunen omfattade socknarna Björkö och Nävelsjö och Björköby blev centralort i den nya kommunen. Under 1960-talet uppfördes kommunhus, ny skola och ett flertal bostadshus i samhällets västra delar, framförallt i form av friliggande villor, men även radhus.

I början av 1970-talet var ännu framtidstron stark i samhället. Orten hade då omkring 700 invånare. Företaget Vebe utgjorde den enda större arbetsplatsen och hade ännu en tydlig prägel på samhället. År 1971 uppgick Björkö kommun i Vetlanda kommun. Sedan prästgårdens ladugård rivits under sent 1960-tal planlades även för ett större sammanhängande bostadsområde i samhällets sydöstra del, men av detta kom endast delar av att bebyggas.

Sent 1970-tal och åren därefter har, i likhet med många andra småorter, präglats av nedläggning av de handels- och serviceverksamheter som funnits i samhället. Enstaka hus har även rivits. Det finns ännu flera arbetstillfällen på orten. I början av 1980-talet flyttade två olika metallbearbetningsföretag in i befintliga industrilokaler i samhället.

Ekonomisk kartan från 1955 som visar det område som idag utgör Björköby tätort.

Beskrivning och analys för respektive karaktärsområde

Orten har utifrån bebyggelsens karaktär indelat i två karaktärsområden, Kyrkbyn och Stationssamhället. Nedan följer en beskrivning och analys för dessa områden.

Kyrkbyn

Övergripande områdesbeskrivning

Bebyggelseområdet utgör samhällets Björköbys södra delar. Området har en långsträckt form som följer den väg mot Nävelsjö som passerar genom området med nord-sydlig sträckning. Området har en påtagligt lantlig karaktär, i synnerhet dess södra del, där bebyggelsen ligger relativt glest placerad utmed nämnda väg. Bebyggelsen omges av ett öppet, svagt kuperat jordbrukslandskap med åker- och betesmarker. Norr om kyrkan finns en sänka med bäck och damm.

I områdets norra del ligger kyrkan från 1850 med tillhörande kyrkogård på en svag höjd. Den förbipasserande vägen gör en skarp sväng öster om kyrkogården. Till kyrkomiljön hör även en f.d. prästgård, idag församlingshem, med en mangårdsbyggnad från 1840-talet och en äldre manbyggnad från 1700-talet, vilka ligger norr om kyrkan. Söder om kyrkan står en f.d. sockenstuga, idag privatbostad, även denna från 1840-talet. Närmast söder ligger en skola med byggnader från mitten av 1960-talet och senare kompletteringar. Söderut finns ett antal gårdsmiljöer spridda längs med vägen med gårdsbebyggelse från sent 1700-tal till tidigt 1900-tal. I området förekommer även friliggande villor från 1900-talets första hälft. På en höjd i områdets södra del ligger även en frikyrka från tidigt 1900-tal.

Områdeshistorik

Området har utvecklats kring en medeltida kyrkplats där det redan under medeltiden fanns en stenkyrka. När den uppfördes är oklart, men på kyrkogården står sedan 1938 en runsten försedd med ett kors, vilken sannolikt härrör från 1100-talet. I anslutning till kyrkan fanns sannolikt redan under medeltiden en bybebyggelse. Under 1500-talet bestod kyrkbyn av tre frälsehemman, Håkansgården, Backegården och Jutagården. När byn storskiftades på 1780-talet fanns sju hemman i byn intill kyrkan, förutom de tre frälsehemman fanns nu även ett kronohemman, två skattehemman samt en stuga på frälse utjord. På byns utmarker fanns ytterligare fyra självständiga gårdsenheter. Genom hemmansklyvningar har dessa hemman genom åren delats upp i än fler gårdsenheter.

I början av 1800-talet upplevde Björkö socken en betydande befolkningsökning och den gamla medeltida kyrkan blev för liten. En ny större kyrka stod klar 1850 omkring 50 m väster om platsen för den gamla kyrkan. Ritningarna till den nya kyrkan togs fram av länsbyggmästare Carl Robert Palmér, men bearbetades av arkitekt Carl Gustaf Blom Carlsson vid Överintendentsämbetet i

Områdets södra del har en påtagligt lantlig karaktär, där ett antal gårdar och enstaka bostadshus ligger spridda i ett öppet jordbrukslandskap utmed den väg som passerar genom området.

I områdets norra del, i anslutning till kyrkan, finns en tätare bebyggelse. På fotot ses några av de enbostadshus från 1900-talets första hälft som ligger intill vägen söder om kyrkan. Här ligger även ortens skola. Norr om kyrkan ligger den f.d. prästgården och ett f.d. församlingshem.

Den nuvarande kyrkan uppfördes 1850 och ersatte då en medeltida stenkyrka.

Flygfoto 1961. Hitom kyrkan ses sockenstugan och kyrkskolan. Bortanför kyrkan ses prästgården med tillhörande ekonomibyggnader. Foto: Jönköpings läns museum.

I mitten av 1960-talet revs den gamla skolbyggnaden och på dess plats uppfördes en ny. Skolan har därefter byggts till.

Den f.d. sockenstugan och den f.d. prästgården utgör viktiga komponenter i kyrkomiljön.

Stockholm. Alldeles söder om kyrkan uppfördes på 1840-talet en sockenstuga och en fattigstuga, den senare numera riven. I sockenstugan inreddes så småningom övervåningen till skolsalar och en lärarbostad. Norr om kyrkan uppfördes vid samma tid en ny mangårdsbyggnad till prästgården. Den äldre mangårdsbyggnaden från 1700-talet läts stå kvar.

Björkö missionsförening hade bildats redan 1881, men 1910 lät församlingen uppföra en egen missionskyrka på en höjd i områdets södra del. År 1921 uppfördes en ny skolbyggnad för folkskolan i området söder om kyrkan och under 1920–1940-talet uppfördes ett antal friliggande villor längs vägen i området söder om kyrkan.

År 1962 uppfördes ett nytt församlingshem alldeles norr om prästgården. Byggnaden ritades av arkitekten Johannes Dahl Arkitektkontor, Tranås.

Vid mitten av 1960-talet revs skolbyggnaden från 1920-talet och ersattes av en ny skola som stod färdig 1966. Ritningarna upprättades av Landskommunernas arkitektkontor och skolan omfattade då tre byggnadskroppar och inrymde skolsalar, bespisning, slöjdsalar och idrottshall. Den f.d. sockenstugan som längre tillbaka använts som skola och senare kommunhus, byggdes om till pensionärslägenheter, men är idag privatbostad.

Prästgårdens ekonomibyggnader som låg öster om prästgården revs i slutet av 1960-talet. Under tidigt 1970-tal upprättades en byggnadsplan som möjliggjorde för ett sammanhängande bostadsområde i samhällets sydöstra del, men av detta kom endast delar att realiseras. Under 1900-talets andra hälft har även ett flertal ekonomibyggnader rivits i området.

Grund för kulturhistoriskt värde

Områdets tydliga karaktär av sockencentrum med medeltida kyrkplats utgör ett av områdets främsta värden. Kyrkomiljön omfattar förutom kyrka från 1850 med tillhörande kyrkogård, även den f.d. prästgården med mangårdsbyggnader från 1847 respektive 1700-tal samt den f.d. sockenstugan från 1840-tal. Området kring kyrkan är att betrakta som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde.

De gårdar som förekommer inom området har vissa medeltida anor. De förhållandevis välbevarade gårdsmiljöerna med bebyggelse övervägande från 1800-talet och tidigt 1900-tal samt det omgivande öppna jordbrukslandskapet bidrar till områdets lantliga karaktär och har betydande kulturhistoriska och miljöskapande värden. Ett antal gårdsmiljöer har ännu flera ekonomibyggnader bevarade, vilka bidrar till förståelsen av områdets utveckling. Namn som Backegården, Jutagården, Skattegården och Håkansgården minner om de gårdar på vars marker dagens bebyggelse uppstått.

Missionskyrkan i områdets södra del visar på områdets rika frikyrklighet. Den i landskapet mycket synliga byggnaden har ännu kvar sin ursprungliga huvudkaraktär. Att Björkö missions-

församling ännu är verksam och att byggnaden ännu har kvar sin ursprungliga funktion, utgör förstärkande värden.

Den väg mot Nävelsjö som passerar genom området har hög ålder.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Den samlade kyrkomiljön med kyrka, kyrkogård, f.d. prästgård, f.d. församlingshem och f.d. sockenstuga.
- De kvarvarande gårdsmiljöerna inom området med bebyggelse och omgivande öppet jordbrukslandskap.
- Frikyrkobyggnaden i områdets södra del.
- Björköbyvägen, d.v.s. vägen mot Nävelsjö, som med slingrande sträckning går genom området. Vägens bredd, sträckning och dess vägmiljö med högresta träd.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Miljön närmast kyrkan är särskilt hänsynskrävande, liksom vissa av gårdsmiljöerna inom området. För övrigt är bebyggelsen inom området relativt tålig.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området kring kyrkan bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Stor restriktivitet bör råda mot förändringar av de byggnader som ingår i miljön, liksom av nytillkommande bebyggelse.
- Kyrkan med omgivande begravningsplats är skyddade enligt kulturmiljölagens 4 kap.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla ska hanteras med ett varsamt förhållningssätt vid framtida åtgärder så att de inte förvanskas. Dessa byggnader bör på sikt förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Den gamla vägsträckningen som passerar genom området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.
- Eventuell nytillkommande bostadsbebyggelse bör förläggas i anslutning till befintlig villabebyggelse i området söder om kyrkomiljön.
- Kvarvarande ekonomibyggnader inom de gårdsmiljöer som finns i området bör bevaras.
- Kompletterande bebyggelse inom de redan existerande bebyggelsegrupperna är möjlig, men den bör som hittills i första hand hålla sig till området söder om skolan.
- Jordbrukslandskapet bör hållas hävdad.

Missionskyrkan från 1910-talet ligger på en höjd i området.

Backegården med mangårdsbyggnad och arrendatorsbostad med tillhörande ekonomibyggnader.

Jutagården utgör en samlad gårdsmiljö i området söder om kyrkan.

Områdets bebyggelse är framförallt lokaliserad utmed de äldre vägarna. Här ses Björköbyvägen.

Det f.d. ålderdomshemmet uppfördes 1912 utmed Björköbyvägen.

Björköby stationshus invigdes 1914.

Stationssamhället

Övergripande områdesbeskrivning

Området utgör samhällets norra del. Landsvägen, idag riksväg 31, har haft två tidigare sträckningar, vilka passerar genom området i Björkebyvägens och Almvägens respektive Björkbacksvägens sträckningar. Genom områdets norra del passerar järnvägen Näs-sjö–Vetlanda med en hållplats vid Almvägens järnvägs korsning och ett äldre stationshus knappt 500 m österut.

Området har utvecklats efter järnvägens tillkomst under 1910-talet och kring den framträdande betong- och kvarnmaskinsindustri som uppstod strax därefter. Samhällets bebyggelse ligger huvudsakligen lokaliserad utefter de ovan nämnda vägarna, där ortens upplevda centrum är lokaliserat till korsningen Björköbyvägen–Almvägen. Områdets bebyggelse utgörs övervägande av en blandad villabebyggelse från 1910–1970-talen och enstaka f.d. affärshus samt ett f.d. kommunhus. Centralt i området ligger ett sammanhängande industriområde med industribyggnader övervägande från 1900-talet andra hälft, men även enstaka äldre industribyggnader från 1920–1930-talen uppförda för företaget Vebe och byggda i den speciella betongsten som företaget tillverkade.

Områdeshistorik

Området har framförallt utvecklats på utmarker tillhörande gårdarna Prästgården och Klockaregården. När byn storskiftades på 1780-talet fanns flera vägar inom området, vilka följde de sträckningar som dagens Björköbyvägen, Almvägen och Kristinelundsvägen ännu har. Vid korsningen Björköbyvägen–Kristinelundsvägen fanns två torp, i övrigt saknades annan bebyggelse inom området. Under 1800-talet tillkom ytterligare några torp utmed de befintliga vägarna i området. År 1911 avstyckades en tomt på Klockaregårdens ägor för ett ålderdomshem, vilket stod klart 1912.

I december 1914 invigdes järnvägen Nässjö–Sävsjöström. En av linjens stationer förlades på en bergsknalle kallad Pimsö i en vildmosse en kilometer nordost om Björkö kyrka. Orsaken till stationens något perifera placering var att hållplatserna längs linjen behövde ha ett visst minimiavstånd mellan varandra. Den sankta marken medförde dock svårigheter vid järnvägsbyggandet och en stor mängd fyll behövdes. Stationen vid Björköby fick ett av linjens större stationshus, då Björköby bedömdes ha möjligheter att kunna utvecklas till ett av linjens större stationssamhällen. Det uppfördes även en banvaktsstuga utmed järnvägen i områdets norra del.

De förbättrade kommunikationerna medförde att industri, hantverk och handel nu etablerades inom området. En av de första verksamheterna som anlades inom området var Björkö cementvarufabrik (senare Vebe) som startade redan 1915. Fabriksbyggnaden uppfördes alldeles söder om järnvägs korsningen vid dagens Almvägen. Bara några år senare lades grunden till ännu en industriell

verksamhet inom området, en såg- och toffelfabrik (senare Björkö lådfabrik AB), vars fabriksbyggnad uppfördes alldeles norr om järnvägs korsningen. Vid samma tid anlades även ett mejeri i området.

Under 1910–1920-talen uppfördes också de första bostads- och affärshusen inom det framväxande stationssamhället. Husen uppfördes framförallt i närheten av industrierna utmed Almvägen. Under 1930-talet tilltog tillväxten och hantverks- och industri- verksamheterna blev fler. Förutom nämnda industrier startades även möbelsnickeri, snickerifabrik och sågverk samt byggnads- firma, skrädderi och charkuteri. År 1933 invigdes konsumbutiken i korsningen Björköbyvägen–Almvägen, vilket kom att bli ortens upplevda centrum.

Orten saknade länge byggnadsplan och den nya bebyggelsen uppfördes oreglerat, något som ogillades av länsstyrelsen. År 1938 belades därför området norr om kyrkan och vidare österut mot stationen med byggnadsförbud. Under 1940-talet kom därför ortens nya bebyggelse att uppföras utanför detta område, dvs utmed Björköbyvägens norra del och landsvägens under 1940-talet nya sträckning i dagens Björckbacksvägen.

Kommunkontoret fanns till en början i sockenstugan intill kyrkan, men 1962, tio år efter kommunsammanslagningen, stod ett nytt kommunhus färdigt i korsningen Björköbyvägen–Kristinelundsvägen. Under 1960-talet kom ett sammanhängande område väster om Björköbyvägen att bebyggas med övervägande friliggande villor, men även med ett antal radhus. I slutet av 1960-talet gjordes även en satsning på VA-frågan i samhället.

Ortens idrottsförening Björkö GoIF bildades redan 1929. De första åren hade man tillfälliga fotbollsplaner på olika platser i samhället, men i slutet av 1950-talet planerades ett område där ett sågverk legat i ortens norra del för en ny idrottsplats.

År 1971 upprättades en byggnadsplan som möjliggjorde för ett sammanhängande bostadsområde i samhällets sydöstra del, i det område där prästgårdens ladugård och inägor legat. Av detta kom endast delar att bebyggas. Samma år såldes företaget Vebe av den ägarfamilj som drivit företaget under 50 år. Några år senare drabbades företaget av konkurs, men återuppstartades i mindre skala.

Sedan sent 1970-tal har samtliga handels- och serviceverksamheter inom området lagts ned. Enstaka hus, såsom bankhuset, har även rivits. I början av 1980-talet flyttade två olika metallbearbetningsföretag in i de befintliga industrilokalerna som uppförts för betongfabriken respektive snickerifabriken.

Grund för kulturhistoriskt värde

Området utgör ett typiskt stationssamhälle vars bebyggelseutveckling tydligt hänger samman med järnvägens tillkomst 1914. Järnvägen innebar förbättrade transportmöjligheter, vilket var en förutsättning för industrietableringarna, vilka i sin tur varit ytterst

Flygfoto från 1949. I förgrunden ses bebyggelsen utmed Almvägen. Längst mot höger, intill järnvägen, ses Vebes äldre fabriksbyggnader och mitt i bilden betongfabriken från 1938. Foto: Jönköpings läns museum.

Kommunalhuset stod klart 1962. I bottenvåningen fanns en större samlingshall, något som saknats av Björköborna. Ritningarna till byggnaden upprättades av Landskommunernas arkitektkontor i Jönköping.

Flygfoto från 1969. I förgrunden ses prästgårdens nedbrunna ladugård. Området planerades under 1970-talet för villabebyggelse. Husen utmed Hängbjörksvägen är uppförda. Området utmed Rönnvägen är under uppbyggnad. Foto: Jönköpings läns museum.

Korsningen Björköbyvägen–Almvägen har hög ålder och utgör ännu ett upplevt centrum i samhället.

Fabrikörsbostad, kontor och fabriksbyggnader uppförda under 1920- och 1930-talen åt företaget Vebe i företagets egentillverkade betongsten.

Affärs- och bostadshus utmed Björköbyvägen. Byggnaden uppfördes strax efter sekelskiftet 1900 och har ännu sin ursprungskaraktär bevarad. De stora skyltfönstren minner om handelfunktionen.

betydelsefulla för områdets fortsatta utveckling. Järnvägsspårens sträckning, det f.d. stationshuset och den f.d. banvaktstugan är viktiga för förståelsen av områdets historia. Den f.d. stationsbyggnaden är exteriört välbevarad och har kvar sin ursprungliga huvudkaraktär. Att järnvägen ännu är trafikerad utgör ett förstärkande värde.

Landsvägens två tidigare sträckningar kring vilket stationssamhället utvecklats är betydelsefulla. Landsvägens äldsta sträckning i Björköbyvägen och Almvägen och dess korsning med vägen mot Nävelsjö utgör äldre färdvägar, vars slingrande sträckningar skvallrar om dess höga ålder. Landsvägens nya sträckning sedan 1940-talet i Björkbacksvägen är mer uträtad och har en bredare vägbana.

Betong- och kvarnmaskinsföretaget Vebe har varit den dominerande industrin på orten och dess ägare har haft stor betydelse för ortens tidiga utveckling. Inom området återfinns industribyggnader uppförda av företaget från olika perioder. De äldsta delarna är uppförda av den speciella betongsten som företaget tillverkade. Ytterligare en friliggande villa utmed Björkbackavägen är uppförd i samma material och minner om företagets betydelse för samhället och för bostadsbyggandet.

Områdets planstruktur där den äldsta bebyggelsen återfinns utmed de äldre befintliga färdvägarna är betydelsefull. Det byggnadsförbud som rådde mellan 1938 och 1955, då den första byggnadsplanen antogs, är tydlig i områdets bebyggelseutveckling. Den efterföljande bostadsbebyggelsen är uppförd utmed nya raka villagator

Bostadsbebyggelsen är från olika tider och dess arkitektoniska ideal avspeglas i byggnadernas varierande karaktärer. Delar av denna bebyggelse har ännu sin ursprungskaraktär bevarad.

F.d. handelsbyggnader har kvar de karaktäristiskt stora skyltfönstren som minner om att det rymts en verksamhet i byggnaden och att de utgjort en del av ortens tidigare handelscentrum.

Det f.d. kommunalhuset utgör en viktig symbolbyggnad i området, som visar ortens tidigare funktion som landskommunens centralort.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Järnvägens spår och banvall, stationsområdet med exteriört välbevarat f.d. stationshus uppfört 1914 och den f.d. banvaktstugan som genom sin placering avslöjar sin ursprungliga funktion.
- Företaget Vebes tidigare industribyggnader uppförda under 1920- och 1930-talen byggda av företagets egentillverkade specialprodukt polstenen. Anläggningen består av f.d. chefsbostad, kotorslokaler och industrilokaler.
- Det f.d. kommunalhuset utmed Björköbyvägen, vilket minner om ortens tidigare funktion som kommunal centralort och som ännu utgör en viktig mötesplats på orten.
- Korsningen Björköbyvägen–Almvägen, vilket upplevs som

samhällets centrum. Intilliggande affärsbyggnad, f.d. konsum, från 1930-talet med bevarad huvudkaraktär.

- Äldre färdvägar som följer äldre slingrande sträckningarna, såsom Almvägen, Björköbyvägen och Kristinelundsvägen.
- Bostads- och affärsbyggnader från 1900-talets första hälft orienterade mot dessa stråk. Husen är övervägande av trä med mansard- eller sadeltak. Flera av husen är kraftigt moderniserade.
- Landsvägen tidigare sträckning i Björkbackavägen med bilverkstad och bostadsbebyggelse från 1940-talet.
- Gatustråk med sammanhängande bostadsbebyggelse från 1960-talet med friliggande villor och radhus i en våning och källare utformade i en tidstypisk karaktär. Delar av bebyggelsen är förhållandevis välbevarad.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Miljöerna utmed de äldre vägsträckningarna (Björköbyvägen och Almvägen) omfattar bitvis äldre strukturer och bebyggelsemönster som är viktiga att bevara och som har byggnader som i sig har kulturhistoriska värden. För övrigt kan området generellt betraktas som tåligt.

Antikvariska rekommendationer

- Områdets planstruktur bör värnas. Ger möjlighet att avläsa områdets successiva utbyggnad. Karaktärsskapande strukturer som de äldre gatustråken, väg- och järnvägs korsningar, den äldre oreglerade kvarters- och tomtindelningen, liksom den efter 1950-talet reglerade och mer enhetliga kvarters- och tomtindelningen bör behållas. Ny bebyggelse bör i första hand uppföras i de redan planlagda områden som ännu inte är fullt utbyggda.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- De gamla vägsträckningarna inom området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till.
- Inom området förekommer byggnader från hela 1900-talet, där var tid har sitt typiska uttryck och karaktär. Till följd av olika ovarsamma åtgärder och ombyggnationer, har bebyggelsens ursprungskaraktärer delvis otydliggjorts. Ändringar ska utföras varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Genom att ställa högre krav i lovhanteringen skulle man kunna återta en del av de värden som gått förlorade.
- Vebes äldre industrianläggning uppförd av företagets egenproducerade betongsten har ett visst underhållsbehov, vilket på sikt kan riskera att förtä dess värden och äventyra fortlevnaden.

Utmed Hängbjörksvägen finns två kvarter med villor från 1960-talet. På fotot ses enhetligt utformade hus från Myresjöhus, men det förekommer även villor med tegelfasad, varav vissa är lösvirkeshus.

Utmed Björklövsvägen finns några tidstypiska radhuslängor från 1960-talet.

Hembygdsgården Sandholmen, en småskalig torpmiljö från 1800-talet.

Den f.d. konsumbyggnaden från 1930-tal.

Storgatan, den tidigare landsvägssträckningen, går genom samhällets norra del.

I området vid Emån har det funnits kvarn- och industriverksamhet under lång tid.

Redan i slutet av 1700-talet startades en brunnsvksamhet på byn Holsbys marker.

Holsbybrunn

Kort beskrivning av tätorten

Tätorten Holsbybrunn ligger omkring åtta kilometer öster om Vetlanda. Emån rinner genom ortens norra delar. Riksväg 47 (tidigare länsväg 127) mellan Vetlanda och Målilla går alldeles söder om orten, men passerade genom samhället fram till 2015. Godsjärnvägen mellan Vetlanda och Järnforsen går med en svängd sträckning genom ortens sydöstra delar.

Holsbybrunn består av två tydliga bebyggelseområden, ett i norr och ett i söder. Det norra området är framväxt kring en äldre kvarn- och industriplats där Solgenån utmynnar i Emån och den järnvägsstation som efter sekelskiftet 1900 anlades i området. Det södra bebyggelseområdet har utvecklats kring en hälsobrunn anlagd vid sent 1700-tal. Områdena avskiljs av ett skogsområde genom vilket en slingrande asfalsväg förbinder de två områdena med varandra.

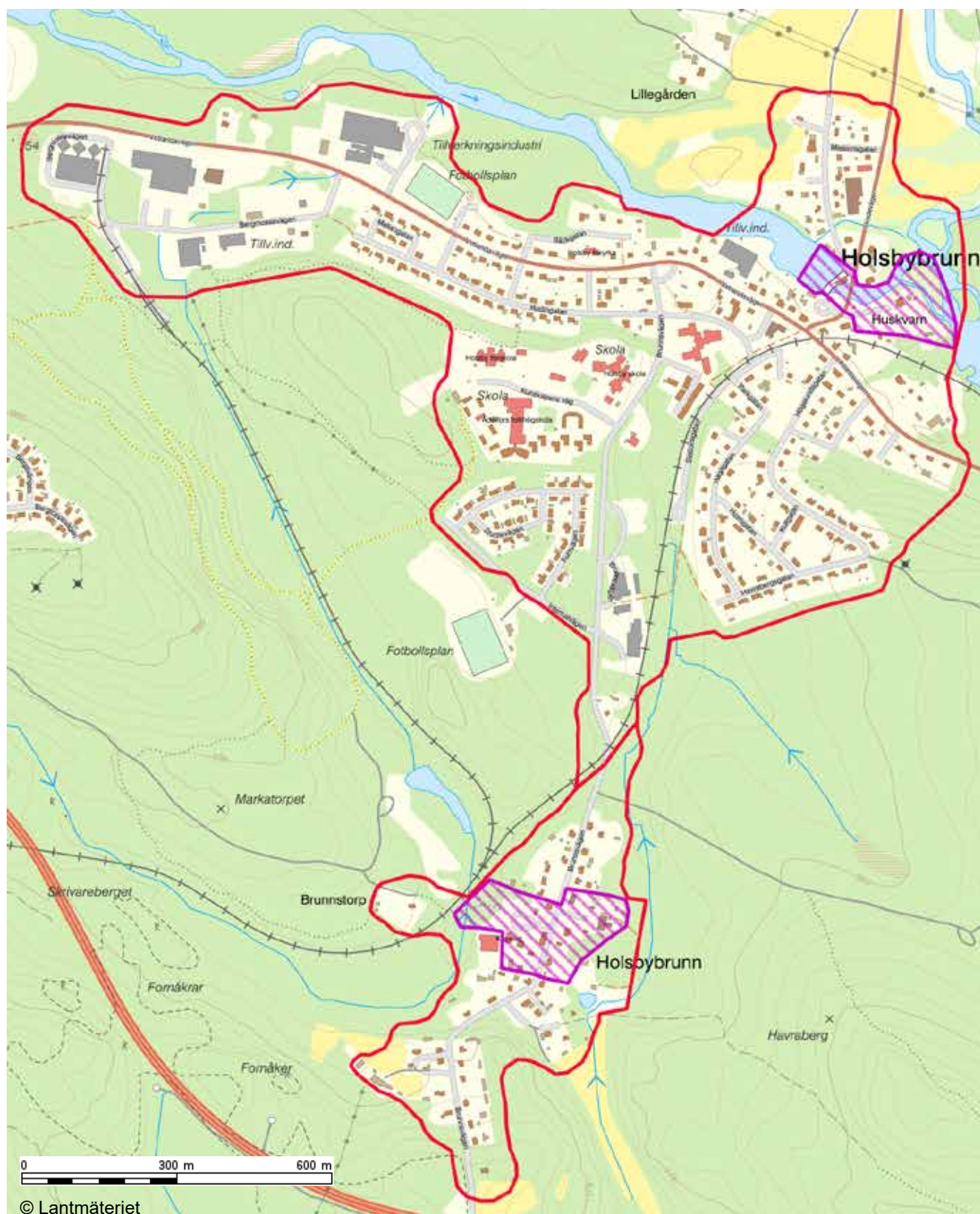
Ortens norra del är planlagd och utgörs av en blandad bebyggelse bestående övervägande av friliggande villor från 1900-talet, men här finns även skolor, äldreboende och industriella verksamheter i ytterområdena. Ortens södra del är betydligt mindre och har en oreglerad planstruktur. Området utgörs av byggnader uppförda under 1800-talet och tidigt 1900-tal såsom hälsobrunnsanläggning samt friliggande privatägda villor från 1900-talet.

Tätortens allmänna historia

Samhället Holsbybrunn har vuxit fram på byn Holsbys marker. Holsby är tidigast omnämnt i skrift år 1314, då som Holtzby. Namnets förled tros vara en förenkling av "hult", dvs lövvegetation/skog, och efterleden by som i gård eller samling byggnader. En stenkammargrav och andra lämningar i närheten anger dock att det funnits människor i området långt tidigare än så.

Holsbybrunn har utvecklats kring två av byns tidigare samägda platser, dels byns kvarnplats intill Emån och dels en vattenkälla omkring 1,5 kilometer söderut. Vid kvarnplatsen, som än idag har namnet Huskvarn, har det funnits kvarnverksamhet åtminstone sedan 1500-talet. Här fanns vid tidigt 1800-tal en mjölkvarn och en sågkvarn vilka ägdes av byalaget. Vattenkällan upptäcktes i ett skogsområde på 1760-talet och redan på 1770-talet lät byalaget starta upp en verksamhet kring den hälsobringande vattenkällan. Båda dessa anläggningar såldes på 1830-talet och blev privatägda. Under 1800-talet hade de flera olika ägare, vilka lät utveckla verksamheterna vid såväl Huskvarn som vid hälsobrunnen.

Laga skifte förrättades i Holsby by under på 1840-talet och som en följd av detta utflyttades ett antal gårdar från bykärnan, varav två förlades inom det område som idag utgör samhället, en av Lillgårdens gårdar och gården Huskvarn. Mangårdsbyggnaderna finns ännu kvar.

Karta över Holsbybrunn. De röda linjerna markerar de två karaktärsområdena - Stationsområdet och Brunnområdet. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Hållplatsen Holsby by låg intill Storgatans järnvägs-korsning. Mitt emot, på andra sidan spåren, låg en banvaktstuga. Foto: Järnvägmuseet.

Samhällets tidiga bebyggelse uppfördes utmed landsvägen och i anslutning till järnvägs-korsningen.

År 1906 invigdes den smalspåriga järnvägen mellan Vetlanda och Målilla och inom det nuvarande samhället anlades inte mindre än tre hållplatser, Holsby by, Holsby brunn och Holsby brunn Brunnsparken. Vid hållplatsen Holsby brunn uppfördes stationshus med tillhörande magasin, medan de andra försågs med enklare skärmtak. Nu förbättrades förbindelserna både till hamnen i Oskarshamn och inåt i landet. Med järnvägen blev det enklare för hälsobrunnens gäster att ta sig till anläggningen, men framförallt kom järnvägen att få betydelse för ortens industriutveckling. Under 1910–1930-talen, som är den tid då samhället huvudsakligen byggdes upp, tillkom flera nya industriella verksamheter i området, framförallt inom träförädling och metallbearbetning, men även affärshus, bostadshus, brandstation och frikyrkor. Bebyggelsen uppfördes framförallt utmed de befintliga vägarna i området och i området mellan landsvägen och stationen. Vid samma period utvecklades brunnsanläggningen i samhällets södra del. Nya byggnader såsom badhus, kapell, boenderum och privata villor uppfördes i området.

Under 1940-talet upprättades den första byggnadsplanen för den framväxande orten där markområdet i sluttningen öster om stationen planlades för bostadsbebyggelse. I samband med kommunreformen 1952 blev Holsbybrunn centralort i den nya kommunen. Ett kommunhus uppfördes på orten. Under 1960–1980-talen

Den ekonomiska kartan från 1955 över det område som idag utgör tätorten Holsbybrunn.

Flygfoto från 1936. Örtens bebyggelse ligger framförallt lokaliserad utmed Storgatans slingrande sträckning genom området. Intill ån ses den stora kvarnbyggnaden. Foto: Jönköpings läns museum.

uppfördes sammanhängande bostadsområden med mestadels friliggande villor i området öster om järnvägsstationen och utmed genomfarten i samhällets västra del.

I slutet av 1960-talet och tidigt 1970-tal uppfördes skola, folkhögskola och äldreboende centralt i samhället. Under sent 1970-tal och 1980-tal tillkom större industri- och lagerbyggnader i samhällets västra del. Vid mitten av 1980-talet uppfördes en ny centrumbyggnad för ICA centralt i samhället.

Beskrivning och analys för respektive karaktärsområde

Orten har indelats i två olika karaktärsområden, stationssamhället och Brunnsområdet. Nedan följer beskrivning och analys för dessa.

Stationssamhället

Övergripande områdesbeskrivning

Området omfattar den samhällsbildning som utvecklats kring kvarnplatsen Huskvarn intill Emån och den numera rivna järnvägsstationen. Emån flyter genom områdets norra del i nordvästlig-sydöstlig riktning. Solgenån kommer norrifrån och mynnar även ut i Emån. Parallellt söder om Emån går den tidigare landsvägens (riksväg 47) sträckning i Vetlandavägen och Åsedavägen. Skedevägen möter norrifrån. Järnvägen går genom områdets sydöstra del i en slingrande sträckning.

Där Vetlandavägen/Åsedavägen möter Skedevägen och korsas av järnvägen återfinns ortens tidigare affärscentrum. Här återfinns också några av områdets äldsta byggnader. I detta område återfinns även ortens tidigare affärshus från 1910–1980-talen. De äldsta affärshusen är i hög grad moderniserade och ombyggda, men enstaka skyltfönster vittnar om den tidigare funktionen.

I anslutning till Emån ligger några av områdets äldsta och bäst bevarade byggnader, såsom kraftstationen med en kvarnbyggnad och brandstation, båda från 1900-talets första hälft, samt man-gårdsbyggnaderna till de tidigare gårdarna Huskvarn och Lillgär-

Adelfors folkhögskola flyttade sin verksamhet till samhället i början av 1970-talet och uppförde nya skolbyggnader.

Samhällets tidigare affärscentrum ligger i anslutning till väg- och järnvägs korsningen. Här finns affärsbyggnader från tidigt 1900-tal och en f.d livsmedelsaffär från 1980-talet.

Rudingatan med friliggande villor från 1960- och 1970-talen.

den från 1800-talets mitt.

Samhällets västra del karaktäriseras av stora industri- och lagerbyggnader uppförda under 1970- och 1980-talen. Holsby metall är ett av de äldre företagen i området.

Villaområdet i samhällets västra del (utmed Rudingatan och Vetlandavägen) utmärks av friliggande villor övervägande från 1960- och 1970-talen. Utmed landsvägens gamla sträckning i Vetlandavägen finns enstaka bostadshus från 1940- och 1950-talen. Husens fasader är övervägande av trä eller tegel med sadeltak uteslutande täckta av betongpannor. Smidesräcken, ädelträddörrar och träfönster är utmärkande. Husen omges av små trädgårdar med häckar eller låga staket mot gatan.

I områdets södra del finns en skola från 1960-talet med senare tillbyggnader, en folkhögskola från tidigt 1970-talet och ett äldreboende från 1960-talet med senare tillbyggnader. Söder därom ligger ett bostadsområde med friliggande villor från 1980-talet och ortens idrottsplats. Den sydöstra delen av området ligger på en sluttning mot norr respektive väster. Området är övervägande bebyggt med friliggande villor från 1920–1970-talen, men det förekommer även ett fåtal flerbostadshus från 1940- och 1950-talen. En påkostad och mycket välbevarad villa från 1920-talet utmärker sig särskilt i området, Holsbyholm 7:8. I sänkan väster om området ligger den tidigare stationsplatsen. En jordkällare och en stensatt lastkaj är det enda som finns kvar.

Områdeshistorik

Området har utvecklats på byn Holsbys ägor, vars bykärna ligger knappt 500 m nordost om samhället. Inom området har Emån två fall. Kring det övre har det alltsedan åtminstone 1500-talet funnits kvarnverksamhet och kvarnplatsen var ända fram till 1830-talet samägd av byalaget. Då fanns mjölkvarn och sågkvarn i området. En senare ägare Nils Sandstedt vid Appelhesters gård lät på 1940-talet utveckla området till ett industriellt centrum. Vid det nedre fallet lät han bygga damm och kanal för att där anlägga ytterligare tre nya verksamheter; oljeslageri, grynverk och benstamp.

Under 1840-talet förrättades laga skifte i Holsby by och som en följd av detta fick flera gårdar flyttas till nya lägen. Två av gårdarna förlades inom det område som idag utgör samhället, Huskvarn och Lillgårdens södra gård. Vid dessa gårdar uppfördes omkring 1850 nya mangårdsbyggnader med tillhörande ekonomibyggnader.

Under sent 1800-tal var bebyggelsen inom området begränsad. Förutom ovan nämnda bebyggelse fanns ett missionshus från 1890-talet och en affärsbyggnad från samma tid samt enstaka lägenhetsbebyggelse utmed de befintliga vägarna.

År 1906 var den smalspåriga järnvägen mellan Vetlanda och Målilla färdig att tas i bruk. Den 14 juli invigdes järnvägen med sammanlagt tre möjliga hållplatser inom det nuvarande samhäl-

Oljeslageriet intill Emån dokumenterades innan det revs på 1920-talet. Foto: Tekniska museet.

Stationshuset i vinterskrud. I slänten bakom stationen skymtar den påkostade trävillan från 1920-talet utmed Hagagatan. Foto: Järnvägmuseet.

let. Av dessa låg två inom det aktuella området, ett stationshus med tillhörande godsmagasin och källare vid Stationsgatan och en hållplats kallad Holsby by vid korsningen med Rudingatan. Järnvägen kom att få betydelse för ortens industriutveckling och fortsatta framväxt. Med järnvägen förenklades förbindelserna både till hamnen i Oskarshamn och inåt i landet.

På 1880-talet hade Huskvarns gård och de industrier som fanns i området (samt även hälsobrunnen) kommit i familjen Rudins ägo. År 1918 lät de uppföra en ny kraftstation med valskvarn vid det övre fallet. Vid samma tid lät han även anlägga en linberedningsanstalt vid det nedre fallet med garnbod, frörenseri och benstamp. De äldre anläggningar som låg på platsen revs. Det tillkom även flera nya industriella verksamheter på andra platser i området, såsom sågverk, snickerifabrik och möbelfabrik. Det uppfördes även flera nya bostadshus, liksom affärer och kafé. De nya husen uppfördes utmed de befintliga vägarna, dvs dagens Vetlandavägen, Alsedavägen och Skedevägen, samt i området söderut mot stationen. I slutet av 1930-talet startades även en brandkår i samhället och 1941 stod en brandstation klar intill Emån. Under 1940-talet startades flera nya verksamheter i samhället, såsom Holsby metall i ortens västra utkant och ett gjuteri intill järnvägen i ortens södra del.

Vid kommunreformen 1952 bildades Alseda storkommun genom sammanslagning landskommunerna i Karlstorps, Skede och Ökna. Holsbybrunn blev centralort i den nya storkommunen och ett kommunhus uppfördes i området mellan stationen och landsvägen.

På 1940-talet upprättades den första byggnadsplanen över området. Det möjliggjorde för ett större sammanhängande bostadsområde på höjden öster om stationen och ytterligare industrietableringar i området södra och västra delar. Under 1940- och 1950-talen uppfördes viss bostadsbebyggelse i form av friliggande villor och ett antal mindre flerbostadshus, framförallt utmed de större vägarna i området, men även i området mot stationen. Det var dock först under 1960- och 1970-talen som bostadsbyggandet på orten kom igång med kraft. Vid denna tid hade ytterligare områden för bostadsbebyggelse planlagts i områdets västra delar.

Det var huvudsakligen i anslutning till Storgatans järnvägs-korsning som affärs- och bostadsbebyggelsen uppfördes. Här ses området omkring 1940-talet. Foto: Järnvägmuseet.

Villor utmed Högelundsgatan från 1900-talets första hälft.

Flygfoto från 1961 över det framväxande bostadsområdet på höjden öster om järnvägsstationen. Stationssområdet ses till delar längst ned på fotot. Flerbostadshuset är nybyggt och bland en av skogsdungarna döljer sig kommunhuset. Foto: Jönköpings läns museum.

Den nya bostadsbebyggelsen utgjordes främst av friliggande villor.

1960-talet var en expansiv tid för samhället som helhet, inte bara för bostadsbyggandet, utan även för ortens industrier och offentliga byggnader. Vid mitten av 1960-talet uppfördes äldreboendet Österliden i ett område söder om genomfarten. Några år senare uppfördes även en skola på en höjd i området. Barnen i samhället hade ditintills gått i den skola som låg i bondbyn Holsby, men allteftersom samhället växte föreföll skolan felplacerad. I anslutning till skolan uppfördes 1972 byggnader för Ådelfors folkhögskola som då flyttade sin verksamhet till orten.

Utmed genomfarten Vetlandavägen låg två större industriverksamheter, Severin Ahlströms (idag Conform) och Holsby metall, vilka båda utförde större om- och tillbyggnationer på 1960-talet. Möbelfabriken Holsby möbler som uppfört ett nytt möbelvaruhus utmed genomfarten under sent 1940-tal, låt också bygga till sina lokaler under 1960-talet.

Persontrafiken på järnvägen lades ned i början av 1960-talet, men stationshuset fortsatte att användas som poststation. I mitten av 1980-talet breddades spåren till en normalspårig järnväg för att underlätta godstrafiken till och från pappersindustrin i Kvillefors. I samband med detta revs stationshuset och den banvaktstuga som låg vid järnvägs korsningen. Hållplatskuren hade rivits redan under 1970-talet.

1977 uppförde stiftelsen Farbror Eriks hjälpverksamhet (senare Erikshjälpen) nya kontors- och lagerlokaler på orten, i området norr om Emån. På 1970-talet planlades även för ett större sammanhängande industriområde i områdets västra delar. Under sent 1970-tal uppförde företaget Papyrus (tidigare Severin Ahlström) nya industri- och lagerlokaler i området. I slutet av 1980-talet uppförde även Erikshjälpen nya lokaler i området.

På 1980-talet planlades för nya bostadsområden i områdets södra delar. Vid mitten av 1980-talet uppfördes ett bostadsområde med friliggande villor söder om skolan och ett område med marklägenheter i området söder om äldreboendet. Vid mitten av 1980-talet uppfördes även en ny byggnad för livsmedelsbutik och

Vid Kullgatan ligger ett av de få flerbostadshus som finns i samhället. Huset uppfördes under sent 1950-tal.

I slutet av 1970-talet flyttade välgörenhetsorganisationen Farbror Erik, senare Erikshjälpen, sin verksamhet till orten. Nya kontors- och lagerlokaler uppfördes vid Skedevägen.

postkontor på en centralt belägen tomt i området där järnvägen korsar landsvägen. Inför byggnationen revs några bostadshus från tidigt 1900-tal.

Grund för kulturhistoriskt värde

Områdets historiska ursprung är Emån vid vars två fall det åtminstone sedan medeltiden med kontinuitet funnits olika industriella verksamheter. Förutom att miljön utgör ortens ursprung, rymmer den även några av samhällets äldsta bevarade byggnader. Den fördämda dammen med fall, den stensatta kanalen, gårdens Huskvarns mangårdsbyggnad och den exteriört välbevarade kraftstations- och kvarnanläggningen utgör värdefulla delar av denna miljö. I området finns även flera lämningar efter tidigare verksamheter. Miljön är viktigt för förståelsen för ortens tidiga historia och har därför utpekats som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde.

Av det jordbrukslandskap som ännu vid sekelskiftet 1900 präglade stora delar av området, finns gårdsmiljön vid Lillgården kvarn. Det finns flera äldre färdvägar i området utmed vilka den tidigaste bebyggelsen uppfördes, såsom landsvägens tidigare sträckning i Vetlandavägen och Åsedavägen samt den gamla färdvägen mot bondbyn Holsby och Skede, idag Skedevägen. Utmed dessa vägar återfinns några av ortens äldsta bostads- och affärsbyggnader från 1910–1930-tal. Utmed Vetlandavägen finns en milstolpe (L1974:2130).

Områdets utveckling under 1900-talets första hälft kan tillskrivas järnvägen. Järnvägsspåret som går rakt igenom samhället sätter sin prägel på området. Det faktum att såväl stationshus med tillhörande godsmagasin, som hållplats och banvaktarstuga är rivna otvivelaktigt dock förståelsen för sambandet mellan järnvägens etablering och områdets tidiga utveckling.

Områdets bostadsbebyggelse utgörs övervägande av sammanhängande områden med friliggande småhus från 1940–1960-talen, vilka minner om ortens starka utveckling vid mitten av 1900-talet. Flertalet av husen är tillverkade vid de trähusföretag som funnits i kommunen eller närområdet. Många av småhusen är dock exteriört moderniserade. Det förekommer även enstaka flerbostadshus med vissa arkitektoniska värden.

Industrierna har varit viktiga för områdets framväxt. Några äldre industribyggnader finns ännu bevarade utmed de äldre vägarna i området. Områdets bestånd av industribyggnader är dock övervägande sentida. Två av de industrianläggningar som finns i området har uppförts av hjälporganisationen Erikshjälpen som under lång tid hade sin bas i samhället.

Holsby frikyrka utgör en karaktäristisk byggnad i samhället. Byggnaden berättar om ortens tidiga och ännu rika frikyrkotradition.

Mangårdsbyggnaden vid gården Huskvarn.

Kvarn- och kraftstationsanläggningen uppfördes på 1920-talet.

Den södra Lillgårdens mangårdsbyggnad. Huset är idag avstyckat från den ursprungliga jordbruksfastigheten, men gårdsmiljön är ännu intakt.

Platsen där järnvägsstationen tidigare stod. De få ännu bevarade spåren i miljön, såsom lastkaj och jordkällare, är viktiga att värna.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Samlad miljö vid Emån och Huskvarn. Emåns åfåra med fördämd damm och fall samt stensatt kanal, f.d. kraftstations- och kvarnanläggning, äldre broläge, f.d. mangårdsbyggnad till Huskvarns gård och f.d. brandsstation.
- Järnvägens spår och banvall samt det f.d. stationsområdet med en öppen yta med jordkällare och stensatt lastkaj/perrong. Den intilliggande påkostade och unikt utformade villan utgör en värdebärande byggnad i området.

Den påkostade trävillan vid Hagagatan uppfördes på 1920-talet i anslutning till järnvägsstationen.

- Samlad gårdsmiljö till södra Lillgården med mangårdsbyggnad och ladugård.
- De kvarvarande äldre vägsträckningar som följer Vetlandavägen, Åsedavägen, Skedevägen och Brunnsvägen. Bostadshus och f.d. affärshus från 1900-talets första hälft placerade utefter dessa vägar.
- Låg småhusbebyggelse från 1930–1970-talen samlade till större sammanhängande bostadsområden. Flera är s.k. kataloghus från någon av närområdets husfabriker, många med förändrad exteriör.

Storgatans slingrande sträckning är en del av den historiska miljön.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Området är överlag förhållandevis tåligt för förändring, men det förekommer miljöer som är känsliga för förändring. Miljön kring Emån och Huskvarn är ett sådant område, vars strukturer och bebyggelse har höga kulturhistoriska värden som är viktiga att bevara. Området kring den f.d. stationsplatsen och bevarade gårdsmiljöer är också känsliga för förändring. Övriga delar av samhället framstår som förhållandevis tåliga för förändring och kompletterande bebyggelse. Ny byggnader bör dock anpassas till rådande strukturer i området.

Antikvariska rekommendationer

- Den sammanhängande miljön vid Emån och Huskvarn med damm med tillhörande fall, stensatt kanal, kraftstation och f.d. kvarn, f.d. brandstation och f.d. mangårdsbyggnad är ett område som bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ändringar eller ytterligare kompletteringar bör undvikas. Ny detaljplanering ska denna föregås av en fördjupad kulturhistoriskt utredning, vilken redovisar de kulturhistoriska värdena och karaktärsdragen samt tydliggör konsekvenserna av de tänkta ändringarna. Området och dess byggnader bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Områdets planstruktur bör värnas. Det ger möjlighet att avläsa tidigare funktioner och ortens successiva utbyggnad. Karaktärsskapande strukturer som ån med fördämd damm, de äldre vägstråken och vägkorsningen, järnvägen och den successivt framväxta kvarters- och tomtstrukturen bör behållas och förstärkas.
- Järnvägsspåren och kvarvarande spår från de järnvägsmiljöer som funnits i området är viktiga att bevara och förstärka. Det f.d. stationsområdet är en historiskt viktig plats för förståelsen av ortens utveckling, men det är idag svårt att förstå platsens historiska betydelse. Det är därför av stor vikt att de delar som ännu finns kvar, dvs räls, perrong/lastkaj och jordkällare, bevaras. Platsen kan med fördel förstärkas genom ex. skötsel och skyltning. Det intilliggande bostadshuset från tidigt 1920-tal utgör en viktig del av miljön och bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan.
- Den kvarvarande gårdsmiljön vid Lillgården med mangårdsbyggnad och ladugård utgör en miljö som är viktig att bevara för förståelsen av områdets tidiga historia som jordbrukslandskap. Det bör råda restriktivitet för ytterligare ny bebyggelse nära gårdsmiljön.
- Byggnader som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Bostadsområdenas småhus har som enskilda byggnader begränsade värden. Husen utgör dock en del av en lokal trähusbyggnadstradition.
- Äldre vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd och detaljer som hör vägmiljön till.

Tidstypiskt flerbostadshus med välbevarad exteriör från sent 1960-tal vid Rudingatan.

Inom orten finns en mängd småhus tillverkade vid de många husföretag som funnits inom kommunen.

Den f.d. brunnsanläggningens byggnader karaktäriserar ännu tydligt området.

Den övriga bebyggelsen i området utgörs av friliggande enbostadshus övervägande från tidigt 1900-tal.

Brunnsområdet

Övergripande områdesbeskrivning

Området ligger som en enklav i en sänka omgivet av skogsbeväxta slänter i ortens södra del. Området nås via en omkring en kilometer lång asfalterad tillfartsväg från genomfartsvägen Vetlandavägen i samhällets norra del. Vägen går igenom området och vidare söderut till byn Appelhester. Alldeles söder om området går sedan 2015 riksväg 47 (tidigare länsväg 127) i en ny sträckning. Järnvägen mellan Vetlanda och Järnforsen passerar med en svängd sträckning nordväst om området.

Bebyggelsen är framförallt lokaliserad längs med vägen som passerar genom området. Mitt i området ligger en gruppering av ett tiotal fritt placerade träbyggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal uppförda för den brunnsanläggning som då låg på platsen. Byggnaderna har övervägande ursprungskaraktären bevarad. Övrig bebyggelse utgörs av ett 30-tal friliggande bostadshus från 1900-talet, med tyngdpunkt på 1910–1930-tal, vilka i huvudsak ligger orienterade mot vägen. Husen är huvudsakligen moderniserade i varierande omfattning.

Väster om järnvägen ligger en samlad gårdsmiljö med en manngårdsbyggnad från 1800-talet, jordkällare och tillhörande ekonomibyggnader.

Områdeshistorik

Området har vuxit fram på skogsmarker som hört till byarna Holsby och Appelhester. På 1760-talet hittades en källa med järnhaltigt vatten i områdets nordvästra del på byn Holsbys ägor. Prover på vattnet skickades till Collegium Medicum i Stockholm som menade att vattnet hade hälsofrämjande egenskaper. Det järnhaltiga vattnet ansågs särskilt bra för magsjukdomar. Redan 1771 påbörjade Holsby byalag en brunnsverksamhet på platsen, kallad Holsby brunn. Ett enklare badhus uppfördes i anslutning till brunnen.

På 1830-talet sålde byalaget hälsobrunnen, och kvarnplatsen

Brunnsvillan med läkarbostad och -mottagning (ovan) och brunnskontoret (höger) var två av de byggnader som uppfördes i området under sent 1800-tal. Foto: Vetlanda museum.

Huskvarn vid Emån, till Nils Sandstedt vid Appelhesters gård. Han lät uppföra ett nytt timrat badhus på platsen. Vid 1800-talets mitt ägdes brunnsanläggningen under en tid av släkten Aschan som ägde gruvorna i Kleva och Ädelfors. År 1883 köptes egendomen av köpmannen Johan Rudin från Eksjö. Anläggningen kom därefter att vara i familjens ägo fram tills nedläggning på 1970-talet. Under Johan Rudins ägo expanderade verksamheten och flera nya byggnader uppfördes inom området, bl.a. flyttades Alsedas gamla sockenstuga till platsen och ett brunnskontor samt läkarmottagning byggdes.

År 1906 invigdes järnvägslinjen mellan Vetlanda och Målilla. En hållplats för den nya järnvägen förlades i Brunnsparken vid brunnsanläggningen. Järnvägen medförde en snabb utveckling av anläggningen. Vid samma tid övertogs verksamheten av Rudins svärson Albert Hansson. Han lät uppföra flera nya byggnader i området, bl.a. ett flertal gästvillor, restaurang och ett kapell. Brunnens var ett populärt besöksmål och hade vid 1920-talet drygt 500 gäster årligen. Det timrade badhuset förstördes i en brand 1925, varefter ett nytt och större uppfördes. I början av 1950-talet hade anläggningen tolv gästvillor med sammanlagt 120 rum i området. Därutöver fanns ett 20-tal privatägda villor med rumsuthyrning, vilka uppförts i områdets ytterområden under 1910–1940-talen.

Under slutet av andra världskriget låg brunnsverksamheten nere en period, då anläggningen användes som förläggning för flyktingar från Baltikum samt judiska flyktingar från Tyskland.

År 1957 övertogs verksamheten av Albert Hanssons son Hans. Restaurangbyggnaden förstördes i en brand 1965 och kom inte att återuppbyggas. Istället ombyggdes badhuset till restaurang och verksamheten ändrade inriktning till pensionat. År 1973 köptes anläggningen av det internationella bibelsällskapet Fackelbärarna, som sedan dess driver en bibelskola och lägerverksamhet på platsen. Under 1970-talet uppfördes ett tiotal nya enbostadshus i områdets södra del. År 2019 byggdes en idrottshall i anslutning till den f.d. brunnsanläggningen.

Grund för kulturhistoriskt värde

Den f.d. hälsobrunnen är av stort intresse som länets enda bevarade brunnsanläggning. Miljön har utpekats som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde. De kvarvarande träbyggnaderna från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal ligger fritt placerade i området med parkliknade grönytor mellan husen. De flesta byggnaderna har ursprungskaraktären bevarad och husen är överlag väl underhållna. Den f.d. Brunnsparken med källan/hälsobrunnen utgör områdets kärna. Parkanläggningens struktur med slingrande grusvägar är ännu utläsbar. Att allmänheten än idag har tillgång till området är positivt.

De friliggande bostadshusen från 1910–1930-talen som ligger

Hållplatsen i Brunnsparken. Foto: Järnvägs museet.

Restaurangbyggnaden uppfördes omkring 1910-talet. Vid denna tid hade anläggningen omkring 500 gäster årligen. Byggnaden förstördes i en brand 1965. Foto: Vetlanda museum.

År 2019 uppfördes en idrottshall inom området, vilken ses till höger på bilden. Till vänster skymtar kapellet.

Brunnsparken med brunnen mitt i bild. En liten å flyter genom området. Det järnhaltiga vattnet ansågs hälsofrämjande och bra mot diverse åkommor.

Några av byggnaderna inom den f.d. brunnsanläggningen. Från vänster ses Villa Haga och Grönhaga, både från tidigt 1900-tal, därefter skimtar Brunnskapellet från 1924 samt till höger Ekhaga från sent 1800-tal.

utmed den förbipasserande vägen minner om hälsobrunnens glansdagar, då privatpersoner lät stycka av tomter för att där uppföra bostadshus med uthyrningsrum åt brunnsgästerna. Husen ligger tätt och nära den förbipasserande vägen. Flera av husen har genomgått ovarsamma moderniseringar, men ett fåtal hus har ännu en välbevarad ursprungskaraktär.

Gårdsmiljön Brunnstorp väster om järnvägen utgör en samlad gårdsmiljö vars kvarvarande byggnader har en äldre karaktär bevarad.

Betydelsefulla karaktärsdrag för det kulturhistoriska värdet

- Den gruppering av fritt placerade träbyggnader från sent 1800-tal och tidigt 1900-tal som uppfördes som en del av den anläggning vid hälsobrunnen. Byggnaderna har övervägande ursprungskaraktären bevarad.
- Den f.d. brunnsparken med vattenkällan/brunnen och rester av de slingrande gångvägar som funnits i området. Källan är registrerad som fornlämning, L1974:1949.
- Bostadshus från 1910–1930-talet placerade utmed vägen. Enstaka hus har ännu ursprungskaraktären bevarad.
- Den samlade gårdsmiljön Brunnstorp väster om järnvägen med välbevarad mangårdsbyggnad från 1800-talet, jordkällare och andra uthusbyggnader.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Känsligt, särskilda insatser kommer att krävas. Delar av området har höga kulturhistoriska värden och är mycket känsligt för förändringar. Området saknar idag detaljplan.

Antikvariska rekommendationer

- Miljön kring den f.d. brunnsanläggningen bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. För att säkerställa ett bevarande av anläggningens övergripande karaktär och den äldre kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsen,

Brunnsvillan uppfördes 1899 och inrymde läkarmottagning och -bostad. Till vänster skimtar badhuset som uppfördes 1926.

är det viktigt att området förses med detaljplan där bebyggelsemiljön och enskilda byggnader förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser. Planarbetet bör föregås av en fördjupat kulturhistoriskt underlag.

- Det bör råda stor restriktivitet mot tillkommande bebyggelse inom eller i närheten av den f.d. brunnsanläggningen. Ny bebyggelse bör lokaliseras i områdets yttre delar.
- Det bör generellt råda restriktivitet för exteriöra förändringar av bebyggelsen inom området som helhet. Ändringar ska utföras varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Även de övriga byggnaderna inom området som bedömts som särskilt värdefulla bör vid ny planläggning förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Den gamla vägsträckningen som passerar genom området är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning, bredd, material och detaljer som hör vägmiljön till.

Villa Solhult var en av de första byggnaderna som uppfördes i området. Byggnaden är Alsedas gamla sockenstuga från 1834 som flyttades till området på 1880-talet.

Även utanför den f.d. brunnsanläggningen förekommer bebyggelsemiljöer med höga kulturvärden. Till vänster ses gårdsmiljön Brunnstorp och ovan bostadshus med tillhörande uthus utmed Brunnsvägen.

Myresjö

Övergripande områdesbeskrivning

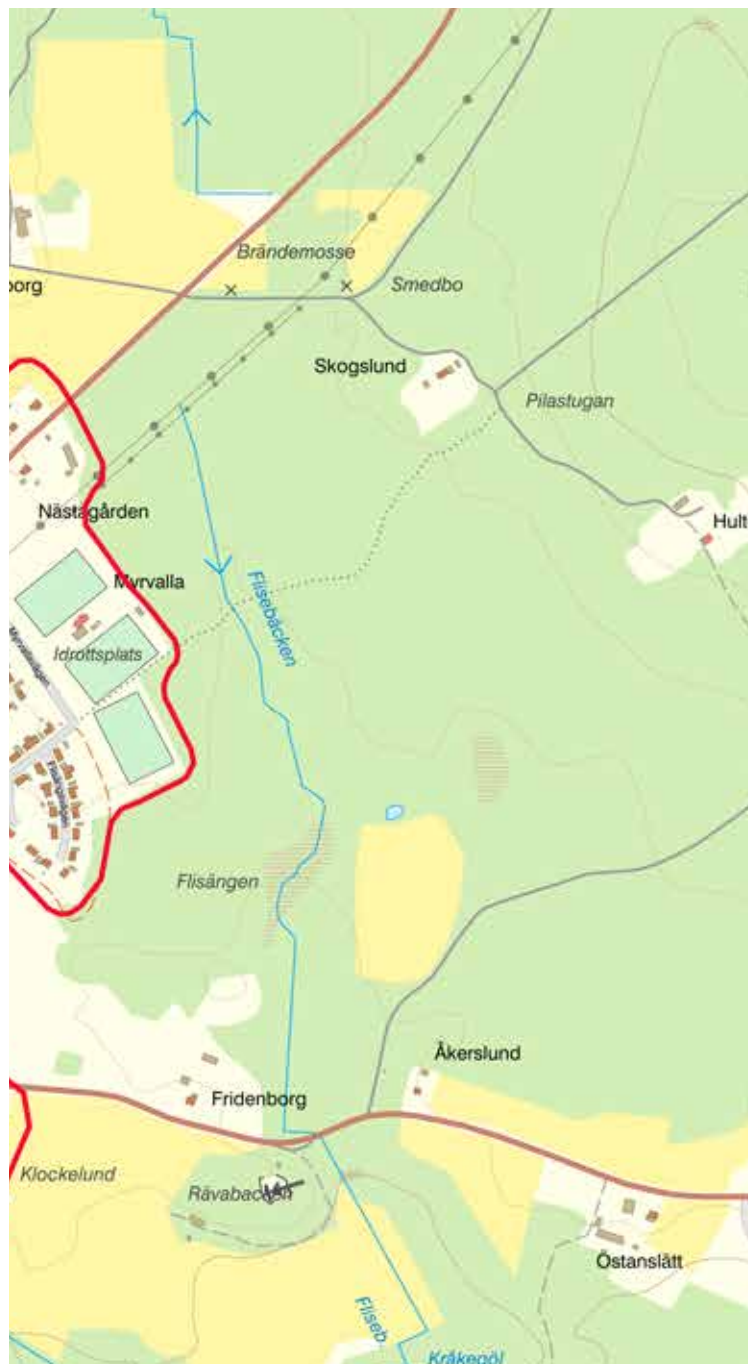
Myresjö är ett samhälle knappt en mil sydväst om Vetlanda. Landskapet är kuperat och i dalgångar och på sluttningar finns ett splittrat odlingslandskap. Väster och nordväst om samhället breder idag stora mossmarker ut sig. De är ett resultat av ett omfattande utdikningsarbete under 1800-talets andra hälft som torrlade ett antal sjöar. Genom mossarna rinner flera vattendrag bl.a. den västligast utlöparen av ett av regionens största vattendrag Emån.

Samhället ligger där vägarna mot Landsbro, Vetlanda, Kors-

berga och Bjädesjö möts. Vid vägkorsningen ligger kyrkan och nära korsningen finns ett par gårdsmiljöer som utgjort en del av den ursprungliga byn. Fler gårdsmiljöer ligger i landskapet nära kyrkplatsen som Jonasgården, Klockaregården, Munkagården, Karlsgården och Norregården. Kring samhället finns också ett öppet odlingslandskap men detta har under 1900-talet blivit mindre då samhället vuxit.

Bostadsbebyggelsen ligger framförallt öster om kyrkplatsen men också söder om. Nordväst om kyrkan ligger Myresjöhus och Rörviks stora industriområde. Samhällets äldre bebyggelse ligger

Väggkorsningen i Myresjö. I foden anas kyrkan.

Karta över Myresjö. De röda linjerna markerar karaktärsområdet Myresjö. Lila skraffering redovisar särskilt värdefulla bebyggelseområden.

Myresjö gamla kyrka.

Vy över Myresjö från söder. De båda ladugårdarna tillhör gårdsmiljöer utmed vägen mot Landsbro.

Vy över Myresjöhus fabriksområde.

koncentrerad utmed Sävsjövägen, Stationsvägen, Bäckabyvägen och Södrälidsgatan. Här finns en tidsmässigt blandad villabebyggelse tillsammans med ett par äldre gårdsmiljöer. Många av husen är dock så kraftigt moderniserade att det kan vara svårt att avgöra hur gamla de är.

Samhället största sammanhängande bostadsområdet ligger öster om samhället mellan vägarna mot Vetlanda och Korsberga. Bebyggelsen utgörs främst av villor men här finns också radhus, flerfamiljshus, skola och sporthall med simhall. Den västra delen av området, som utgör den äldsta delen, har en planstruktur med gator som ledde runt trafiken i området. I de östra delarna som anlagts på 1970-talet och framåt har man en för tiden typisk planstruktur med matargator och återvändsgränder. I den sydöstra delen av området finns ett större område som inte fullt ut har bebyggts ännu.

Områdeshistorik

Namnet Myresjö är som det låter myren vid sjön. Det är belagt från 1290 men ett gravfält vid Jonasgården, söder om samhället, och två bevarade runstenar som idag finns vid kyrkan, berättar om att platsen varit bebodd åtminstone sedan järnålder.

Kyrkan av sten är uppförd i romansk stil under 1100-talet. Den är en av de så kallade Njudungskyrkorna, en samling av medeltida kyrkor i området. Kyrkan dömdes ut som för liten och trång redan i början av 1800-talet men den förblev sockenkyrka fram till 1879 då Lannaskede och Myresjö byggt ny gemensam kyrka mellan de båda samhällena Landsbro och Myresjö. Medeltidskyrkan lät man förfalla men redan på 1920-talet väcktes intresset på nytt för byggnaden. Taket reparerades och äldre inventarier återbördades till kyrkan.

Myresjö var vid tiden för kyrkobygget och långt in på 1800-talet en bondby vid ett sockencentrum. Vid storskiftet 1799 fanns åtta gårdar i byn och bebyggelsen låg samlad kring kyrkan och vägkorsningen. Idag finns spåren av denna by kvar i form av ett par gårdsanläggningar nära kyrkan.

Jordbruket, skogsbruket och myrarnas torv har varit Myresjöes viktigaste näringar. Jordbruket är den äldsta näringen men idag är den, trots de öppna markerna kring samhället, inte central för bygdens försörjning. Skogsbruket blev under 1800-talets andra hälft en mycket viktig näring för byn. Sågverk, hyvlerier och snickerifabriker förädlade timmerskogen. Den största och mest framgångsrika grenen blev husindustrin. Grunden till vad som skulle bli Myresjöhus lades 1921 då Albert Johansson startade ett sågverk i Myresjö. 1927 startades hustillverkningen. Under 1900-talet växte man till att bli en av de största och mest framgångsrika företagen i branschen i hela landet. Flera hustillverkare fanns och finns fortfarande i närområdet. Tillsammans gjorde de den småländska husindustrin välkänd. Det stora industriområdet i Myresjöes västra del omfattar

idag förutom husfabriken ett sågverk som ägs av Rörvik Timber.

Torvbrytningen blev under 1800-talet en viktig del av områdets försörjning. Torven bröts i de stora myrarna och såldes som bränsle och för trädgårdsbruk. Ortens husindustri prövade också under en period att göra isolering av torven till de hus man byggde.

1885 stod bygget av en smalspårig järnväg mellan Vetlanda och

Stationen i Myresjö 1902. Foto: Vetlanda Museum.

Sävsjö klart. Samma år byggdes också stationshuset som låg på den tomt där Myresjöhus kontorsbyggnad idag ligger. Järnvägen kom att få en viktig roll i ortens utveckling, men 1961 gick det sista persontåget. Godstrafiken drevs vidare till mitten av 1970-talet men 1979 revs spåret mellan Vetlanda och Landsbro upp. Stationshuset revs 1982.

Med tillgång till järnväg kunde industrier som förädlade skogen och torven börja etablera sig. De tidiga industriernas framgångar ledde till att samhället växte från ett traditionellt sockencentrum

Utsnitt ur den ekonomiska kartan från mitten av 1950-talet. Det stora bostadsområdet öster om kyrkan har påbörjats.

Villor utmed Bäckabyvägen.

Villor vid Ringvägen.

Flerfamiljshus till vänster och radhus till höger, vid Höjdgatan.

med kyrka, skola, prästgård och andra gemensamma institutioner till att bli centrum också för handel och kommunikationer i socknen. I Myresjö öppnade affärer och inflyttningen till orten ökade. Nya bostäder byggdes för industriernas arbetskraft. Byggandet var vid den här tiden koncentrerat till området väster om kyrkan och söderut, utmed vägen mot Bjädesjö.

När Myresjöhus växte ökade inflyttningen till samhället ytterligare. Det är framförallt från 1950-talet och framåt som nya bostäder har byggts. I ett område öster om kyrkplatsen, mellan vägarna mot Vetlanda och Korsberga, växte ett nytt bostadsområde fram med såväl villor som radhuslägenheter och flerfamiljshus. Planläggningen av området inleddes 1963 då den västra delen med bl.a. Ringvägen och Norrgatan planlades. Delar av bebyggelsen här hade byggts tidigare men området domineras av villor. Här finns också radhus och flerfamiljshus. Området söder om Korsberga vägen planlades 1969. Här finns bl.a. en grupp om tre välbevarade radhus med garagebyggnader. Även här fanns en del bebyggelse på plats redan då området planlades. De östra delarna av villaområdet byggdes i etapper under 1970- och 1980-talen. I bebyggelsen märks inflyttandet från ortens småhusindustri.

På 1880-talet fick samhället sitt första skolhus. Den nuvarande skolan byggdes 1958 i samhällets östra del. Intill skolan byggdes 1975 sim- och sporthall.

Svenska kyrkans verksamhet i samhället omfattar förutom kyrkan, prästgården öster om kyrkan och församlingshemmet från 1980-talet. Även Allianskyrkan har haft verksamhet på orten men kyrkolokalen är idag privatbostad.

Ortens hembygdsförening startades 1929 som Myresjö fornminnesförening. 1945 anlades hembygdsgården väster om samhället, utmed vägen mot Landsbro. Ett Folkets hus byggdes söder om samhället 1932.

Myresjö IF startades 1943. En idrottsplats i samhällets nordöstra utkant började byggas 1968. Sedan 1978 kallas idrottsplatsen för Myrvalla.

Grund för kulturhistoriskt värde

Kyrkan i Myresjö är en av de nio medeltida kyrkor som tillhör de så kallade Njudungskyrkorna. De utgör en unik liten samling av välbevarade medeltida kyrkor. Dessa kyrkor, inklusive Myresjö, utgör viktiga historiska byggnader som berättar om bygdens historia. Kyrkan i Myresjö övergavs 1879 för ett nytt kyrkligt centrum, men återtog snart sin funktion, restaurerades och är idag i bruk som kyrka. Till kyrkomiljön hör även den intilliggande prästgården och vägkorsningen. Kyrkplatsen där vägarna möts är central för förståelsen av Myresjö framväxt.

Viktig för förståelsen av samhällets utveckling är också industrin Myresjöhus vars etablering och framgång har varit helt avgörande

Prästgården utgör en del av den samlade kyrkomijön i Myresjö.

för att ett samhälle växte fram. Samhällets bebyggelse är präglad av ortens husindustri.

Före industrialiseringen var Myresjö en by med flera gårdar. Idag kan samhällets ursprung anas genom de gårdsmiljöer som finns kvar i samhället och genom det öppna jordbrukslandskap som ännu omger delar av orten.

Bostadsbebyggelsen är från tidigt 1900-tal och framåt men med fokus på perioden från 1950-talet och framåt. Bostadsområdet öster om kyrkplatsen har en tydlig uppdelning med två olika planstrukturer. En stor del av bebyggelsen har genomgått kraftiga

Bostadsområdet nordost om kyrkan bebyggdes huvudsakligen under 1960-talet.

moderniseringar.

Den samlade gruppen med radhus söder om Korsbergavägen utgör en särskilt värdefull bebyggelsemiljö. Husen uppfördes i början av 1970-talet efter att området planlagts 1969. Byggnaderna har gavlar i rött tegel och fasader i övrigt är av stående träpanel målad i grått. De flacka sadeltaken är täckta med svart betongtegel. Mot söder, husens baksida, finns balkonger och fristående garagebyggnader.

För det kulturhistoriska värdet betydelsefulla karaktärsdrag

- Kyrkplatsen med medeltida kyrka och klockstapel som visar på platsens långa kontinuitet. Till kyrkomiljön hör även en prästgård.
- Vägkorsningen där vägarna mot Vetlanda, Korsberga, Landsbro och Bjädesjö möts vid kyrkplatsen. Vägarna har varit avgörande för att en bebyggelse etablerades och växte fram här.
- Industrianläggningen för Myresjöhus som bärare av ortens viktiga industrihistoria.
- Sammanhängande bostadsområden från 1950-talet och framåt med en blandning av hus för olika boendeformer, många sannolikt levererade av Myresjöhus.
- Spåren av bondbyn Myresjö och det agrara landskapet.

Övergripande klassificering av karaktärsområdet

Hänsyn/uppmärksamhetsområde. Myresjö är ett samhälle präglad av ortens stora industri och den utveckling som är kopplad till dess framgång samt av sin medeltida kyrkplats. Kyrkomiljön kräver stor hänsyn eftersom här finns en av de välbevarade Njudungskyrkorna.

Antikvariska rekommendationer

- Det utpekade området med radhus vid Korsbergavägen bör betraktas som ett särskilt värdefullt bebyggelseområde enligt plan- och bygglagen. Ny detaljplanering ska föregås av en fördjupad kulturhistorisk utredning. Området bör förses med skydds- och varsamhetsbestämmelser i detaljplan. Det gäller radhusen söder om Korsbergavägen.
- Den medeltida kyrkan med kyrkogård och klockstapel ska bevara och vårdas. Byggnaden är skyddad enligt kulturmiljölagen 4 kap. I kyrkomiljön finns också runstenar som skyddas enligt kulturmiljölagen 2 kap.
- Vid ny planläggning bör byggnader som bedömts som särskilt värdefulla förses med skydds- och/eller varsamhetsbestämmelser.
- Områdets planstruktur bevaras. Det ger möjlighet att avläsa den successiva utbyggnaden. Karaktärsskapande strukturer som t.ex. platsbildningar, vägar, gaturum, kvarters- och tomtindelningar behålls och förstärks. Eventuella tillägg placeras och utformas

så att de bildar tydliga årsringar i miljön.

- Gamla vägsträckningar är en del av den historiska miljön och kräver hänsyn vid åtgärder vad gäller sträckning och bredd.
- Bebyggelsens nuvarande karaktär ska värnas. Ändringar utförs varsamt och anpassas till respektive byggnads karaktär. Ursprungliga entrédörrar, fönster och balkongfronter bör bevaras. Tidigare utförda åtgärder med ur antikvarisk synpunkt olämpligt utförande, kan med fördel återställas.
- Radhusens enhetliga karaktär bevaras. Tidstypisk utformning av fasader, tak, fönster, entrépartier, garage och detaljer behålls. Tidstypisk färgsättning behålls. Tillbyggnader och andra ändring undviks.

Ett av de välbevarade radhusen vid Korsbergavägen.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... 2023-159
Beställare:..... Tekniska kontoret, Vetlanda kommun
Kontaktperson:..... Mohamad Al-Hindi
Projektansvarig:..... Veronica Olofsson
Rapportförfattare:..... Magdalena Jonsson, Kalmar läns museum och Veronica Olofsson, Jönköpings läns museum
Rapportgranskning:..... Anders Franzén
Län:..... Jönköpings län
Kommun: Vetlanda kommun

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar och historiska fotografier rörande Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsby och Myresjö.

Vetlanda kommuns ritningsarkiv, www.ritningsarkiv.vetlanda.se

Ritningar av byggnader inom orterna Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsby och Myresjö.

Kartmaterial

Lantmäteriet. ArkivSök (<https://etjanster.lantmateriet.se>)

Rikets allmänna kartarkiv:

Ekonomiska kartan över Holsby från 1955. Akt: Holsbybrunn F3c55.

Ekonomiska kartan över Björköby från 1955. Akt: Björköby 6E5j55.

Ekonomiska kartan över Ekenässjön från 1955-1956. Akterna: Ekenässjön 6F4a55 och Tånghult 6F5a56.

Ekonomiska kartan över Vetlanda stad från 1955. Akterna: Bäckseda 6F2b55, Vetlanda 6Fb55, Klacka 6F2a55, Näsby 6F3a55.

Ekonomiska kartan över Myresjö från 1955. Akt: Myresjö 6E2j55.

Generalstabskartan från 1932. Akterna: Vetlanda 28-4, Nässjö 27:3.

Generalstabskartan från 1875. Akterna: Vetlanda 28-1, Nässjö 27:1.

Lantmäterimyndigheternas arkiv:

Exproprieringskarta från 1907. Akt: 06-jvgxv:1.

Karta upprättad vid laga skifte i Holsby 1844. Akt: 06-ale-60 .

Karta upprättad vid storskifte av inägor i Björkö, 1807. Akt: 06-bjö-27.

Avstyckningskarta från 1898, Korsberga. Akt: 06-kor-665.

Karta upprättad vid laga skifte i Quill 1853. Akt: 09-ökn.47.

Lantmäteristyrelsens arkiv:

Karta upprättad vid storskifte av Björkö by, 1783. Akt: Björkö socken, Björkö nr 1-6.

Karta upprättad vid laga skifte av Broby, 1882. Akt: Lannaskede socken Broby nr 1-10.

Referenser på webben

Digitalt museum, digitaltmuseum.se

Historiska fotografier hämtade från Vetlanda museum, Tekniska museet och Järnvägmuseet.

Fornlämningsregistret Fornsök, <https://lapp.raa.se/open/fornsoek>

Registrerade fornlämningar och andra lämningar i orterna Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsby och Myresjö.

Tryckta källor och litteratur

Agerts, Jan. 2008. *Om ortnamn i Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2008. Jönköpings läns museum och Jönköpings läns hembygdsförbund.

Alseda socken i Kettils fotspår. 2010. Alseda hembygdsförening.

Boken om Björkö socken. 1995. Björkö hembygdsförening.

Bäckman, August. 2022. *Vetlanda stads historia med dess föregångare Vitala och Hvetelandum*. Withalaskolans Vänner och Hembygdsföreningen Njudung.

Börjesgård, Britt-Marie. 2012. *Vetlanda centrum från Leoparden till Trekanten. Kulturhistorisk utredning*. Byggnadsvårdsrapport 2012:5. Jönköpings läns museum.

Börjesgård, Britt-Marie och Ådel Vestbö-Franzén. 2014. *Vetlanda stad och nära omland. Kulturhistorisk utredning*. Byggnadsvårdsrapport 2014:54. Jönköpings läns museum.

Börjesgård, Britt-Marie. 2017. *Borohus. Fördjupad beskrivning av industriområdet i Landsbro*. Byggnadsvårdsrapport 2017:33. Jönköpings läns museum.

Danielsson, Erik, red. 1922. *Vebe 100 år. Boken om företaget som formade ett samhälle*. Björkö hembygdsförening.

Edlund, Richard, red. 2004. *Kataloghuset. Det egna hemmet i byggsats*. Jönköpings läns museum, Kalmar läns museum och Smålands museum. Byggeförlaget.

Ekenäs: Vi som försvann... Lindschammar: Vi som är kvar... I glasriket. Människan – miljön – framtiden. 1984. ABF och Svenska fabriksarbetareförbundet i Kalmar och Kronobergs län.

Engman, Fredrik. 2012. *Värmunderyd – åker och kolning. Arkeologisk förundersökning av RAÄ Vetlanda 178:3, 178:4, 186:1, 187:1 och 297 inför etablering av tre industritomter inom fastigheten Värmunderyd 1:1, Vetlanda socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län*. Arkeologisk rapport 2012:11, Jönköpings läns museum.

Erixon, Sigurd, red. 1952. *Sveriges Bebyggelse Jönköpings län del I*. Uddevalla Hermes AB.

Fördjupad översiktsplan för Vetlanda stad. 2018. Vetlanda kommun.

Granqvist-Balk, Mariane, red. 2017. *Från Qvill till Kvillsfors*. Ökna hembygdsförening. Books Factory.

Gullbrandsson, Robin. 2007. *Kulturhistorisk karakterisering och bedöm-*

- ning. *Björkö kyrkogård, Björkö socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift*. Byggnadsvårdsrapport 2007:126. Jönköpings läns museum.
- Gullbrandsson, Robin. 2007. Vetlanda kapellkyrkogård. Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Byggnadsvårdsrapport 2007:128. Jönköpings läns museum.
- Gullbrandsson, Robin. 2007. Vetlanda skogskyrkogård. Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Byggnadsvårdsrapport 2007:129. Jönköpings läns museum.
- Hembygdsbok för Lannaskede socken*. 1996–1999. Kommittén för Lannaskede hembygdsbok.
- Jakobsson, Arne, red. 1995. *Tusen år i Vetlanda – Från vikingatid mot år 2000*. Tryckeri AB Primo, Oskarshamn. Sober förlag.
- Kjellström, Kaj. 2013. *Gästgiverier och skjutsstationer. Jönköpings län*. Småländska kulturbilder 2013. Jönköpings läns museum och Jönköpings läns hembygdsförbund.
- Kulturhistorisk utredning Vetlanda kommun*. 1989. Jönköpings läns museum rapport nr 18.
- Lavén, Ernst. *Björkö socken*. Ur: Sveriges bebyggelse. Erixon, Sigurd, red. Svensk statistisk-topografisk uppslagsbok. Landsbygden. Jönköpings län, del II. Bokförlaget Hermes AB.
- Myresjö socken från forntiden till framtiden*. 2013. Myresjö hembygdsförening.
- Sörensen, Mattias. 2007. *Kulturhistorisk karakterisering och bedömning. Björkö kyrka, Björkö socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län, Växjö stift*. Byggnadsvårdsrapport 2007:3. Jönköpings läns museum.
- Wagnér, Gottfrid. *Alseda socken*. Ur: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Jönköpings län, del I. Bokförlaget Hermes AB.
- Wagnér, Gottfrid. *Vetlanda landskommun*. Ur: Sveriges bebyggelse. Statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Jönköpings län, del I. Bokförlaget Hermes AB.
- Wictorin, C G. 1948. *Ekenäs bruks aktiebolag 1923 – 1948*.
- Willstrand-Stalin, Helene, Jesper Kallhed och Bengt J:son Ljung. *Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län*. 1998. Meddelande 1998:36. Länsstyrelsen Jönköpings län.
- Ökna – Gränsbygd i förändring*. 1984. Ökna hembygdsförening.

I samband med att Vetlanda kommun ska ta fram en ny översiktsplan, behöver de befintliga kulturmiljöunderlagen uppdateras.

Denna rapport utgör en kulturhistorisk karaktärisering av åtta tätorter inom kommunen – Vetlanda, Ekenässjön, Landsbro, Korsberga, Kvillsfors, Björköby, Holsbybrunn och Myresjö. Arbetet har utförts av antikvarier vid Jönköpings läns museum och Kalmar läns museum under hösten 2023. I rapporten presenteras vardera ort och dess kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöer i text, bilder och kartor.

